

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR’AN’DA ER-RAHMAN İSMİ VE BU İSME YÖNELİK
İDDİALARA MUHATAP OLAN AYETLERİN YORUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. İsmet ERSÖZ

HAZIRLAYAN
Mustafa MADEN

KONYA 2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR’AN’DA ER-RAHMAN İSMİ VE BU İSME YÖNELİK
İDDİALARA MUHATAP OLAN AYETLERİN YORUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. İsmet ERSÖZ

HAZIRLAYAN
Mustafa MADEN

Konya 2009

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Mustafa MADEN

(İmza)

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Mustafa MADEN tarafından hazırlanan **Kur'ân'da er-Rahmân İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu** başlıklı bu çalışma 01/07/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Başkan	İmza
	Prof. Dr. İsmet Ersöz	
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza
	Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel	
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza
	Doç. Dr. Fethi Ahmet Polat	

ÖNSÖZ

İnsanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak için indirilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu dönemden günümüze kadar gelen zaman içerisinde daha iyi anlaşılması için her yönüyle incelenmiştir. Aynı şekilde çeşitli şekillerde yorumlanmış, bu sahada ciltlerce eser ortaya konmuş, özellikle de inananların ondan daha çok faydalanması temin edilmeye çalışılmıştır. Müfessirler ilk dönemlerde Kur'ân'ı çoğunlukla baştan sona tefsir etme gayreti içinde olmuşlardır. Özellikle son yüzyılda ise bir konuyu ya da kavramı Kur'ân'ın bütünlüğü içinde ele alıp inceleyen ve araştıran tefsirler dikkatleri çekmektedir. Yaptığımız araştırma da bu tür çalışmalara cüz'î bir katkıdan ibarettir.

İnsanın en başta gelen temel görevi her şeyden önce Allah'ı isim ve sıfatlarıyla tanımak ve böylece O'na iman ve itaat etmektir. Allah Teâlâ'yı tanımadan O'na kulluk etmek mümkün değildir. İnsanoğlu başta akıl, bakma, görme, düşünme ve muhakeme yeteneklerini kullanarak Allah'ın varlığını bilmek zorundadır. Fakat Allah'ı bütün özellikleriyle tanımak için yine O'nun gönderdiği peygamberlere itiba etmek, onlarla beraber gönderilen kitapları incelemek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) ve onun getirdiği Kur'ân bize Rabbimizi bütün özellikleri, isim, sıfat ve fiilleriyle tanıtmıştır.

Bilindiği üzere, el-esmâü'l-hüsnâ (Allah'a ait güzel isimler) beşeriyete Allah Teâlâ'yı birinci derecede tanıtmaktadır ve O'nu anlamada önem arz etmektedir. Bu sebeple İslâmî literatürde ve gelenekte el-esmâü'l-hüsnâ konusuna büyük yer verilmiş, ilk dönemlerden itibaren bu ilâhî isimlerin açıklanması konusunda oldukça fazla eser kaleme alınmıştır. Fakat bu çalışmalar genellikle akâid ve kelâm ilmi çerçevesinde oluşmuş, iman, ispat ve nefy tarzında gelişmiştir. Bu isim ve sıfatların havâs ve esrârıyla ilgili olarak birkısım müelliflere ait eserler de yok değildir. Fakat tefsir ilmi ışığı altında bu ilâhî isimlerin tek tek ele alınıp Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirildiği, bu isimlerin Kur'ân'da dağıldığı alan göz önünde bulundurularak muhtevaları tespit edilerek ya da sûre ve âyetlerin nüzûl sırası takip edilerek açıklandığı eserler ise yok denecek kadar azdır. Çalışmamız hazırlanırken yukarıda sayılan ilim dallarından istifade edilmiş fakat tefsir ilmi metodu temel alınmıştır.

Hemen ifade edelim ki Kur'ân'da zikri geçen el-esmâü'l-hüsnânın her birini tek tek incelemek çok uzun bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bunun için araştırmamız sadece ulûhiyyetin ikinci ismi olarak nitelendirilen er-Rahmân ismine ve bu isimle ilgili iddia ve cevaplara hasredilmiştir.

Araştırmam esnasında her türlü yardım ve desteği sağlayan, özellikle yöntem ve sınırların belirlenmesi konusunda açmış oldukları ufuk ve göstermiş oldukları ilgi ve anlayış dolayısıyla danışman hocam Prof. Dr. İsmet Ersöz Beye; bu çalışmayı baştan sona okuyup gerekli ikazlarda bulunan ve kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim Dr. Burhan Baltacı Beye sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bugüne gelmemizde büyük emekleri olan hocalarıma, beni bu konuda destekleyen, yardımlarını esirgemeyen dost ve arkadaşlarıma ve araştırmam boyunca beni anlayışla karşılayan aileme minnettarım.

Mustafa MADEN

Konya, 2009

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa MADEN	Numarası 064244011003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/ Tefsir	
	Danışmanı	Prof. Dr. İsmet Ersöz	
Tezin Adı		Kur'ân'da er-Rahmân İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu	

ÖZET

“Kur’ân’da er-Rahmân İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu” isimli çalışmamız tefsir ilminin verilerine ve metotlarına dayanarak ulûhiyyetin ikinci ismi olan er-Rahmân vasfını incelemeye yöneliktir.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, önemi ve metodu belirtilmiştir.

Birinci bölümde öncelikle “RHM” kökü ve bu kökten türeyen diğer el-esmâü’l-hüsna incelenmiş ve aralarındaki biçimsel ve anlamsal farklar bulunmuştur. Daha sonra er-Rahmân isminin etimolojik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde öncelikle Kur’ân’da er-Rahmân vasfının geçtiği âyetlerde bu vasfın biçimsel ve anlamsal farkları ortaya konulmuş daha sonra er-Rahmân vasfıyla ilgili âyetler muhteva bakımından değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölümde ise Kur’ân’ın nâzil olmaya başladığı ilk dönemden itibaren er-Rahmân ismi etrafında müşriklerin ve müsteşriklerin ortaya attıkları birtakım iddialara yer verilmiş, daha sonra bu iddialara hem Kur’ân’a, hem de bu konuyla ilgilenmiş zevâtın eserlerine müracaatla cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme ve ulaşılan sonuçlar yer almaktadır.

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Maden	Numarası 064244011003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/ Tefsir	
	Danışmanı	Prof. Dr. İsmet Ersöz	
Tezin İngilizce Adı		The Name ‘ar-Rahmân’ in the Koran and the Comment of Verses Which is Interlocutor of Claims About This Name	

SUMMARY

In this study which is called “The Name ‘ar-Rahmân’ in the Koran and the Comment of Verses Which is Interlocutor of Claims About This Name” it is intended to investigate the attribute of God ‘ar-Rahmân’, the second name of the divinity, on the basis of datum found in Tafseer science, and methods of this science.

Our study consists of an introduction and three main sections. In introduction section we have given information about subject matter of the study and its importance and its method.

In the first section, firstly we have dealt with the root of that term: “RHM”, and investigated other attributes/names of God derived from that root and then their differences from each other in respect of their forms and senses. After that we have given some information about etymological structure of the name “ar-Rahmân”.

In the second section, firstly we have dealt with and given information about differences of this attribute/name taking place in the Koranic verses, in respect of

form and sense. After that we have evaluated the Koranic verses concerned with ar-Rahmân attribute/name.

In the third section, we have examined some allegations about ar-Rahmân attribute/name, put forward by pagans and orientalists starting from early times of the revelation of the Koran. After that we have tried to find answers to these claims through appealing to the Qur'an and the books written by scholars who have dealt with the subject matter.

In the conclusion section, a general assessment has been made and the results we have come through have been expressed.

KISALTMALAR

AÜ.	: Atatürk Üniversitesi
AÜSBE.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
(cc).	: Celle Celâluh
<i>DİA.</i>	: <i>Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
DİB.	: Diyânet İşleri Başkanlığı
dpn.	: Dipnot
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan/ Hazırlayanlar
<i>İA.</i>	: <i>Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi</i>
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
md.	: Madde
no:	: Numara
nşr.	: Neşreden
(ra).	: Radıyallâhu anh / Radıyallâhu anha
s.	: Sayfa

(sav).	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkîk
tr.	: Tercüme eden, çeviren
trs.	: Tarihsiz
UÜSBE.	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
v.	: Vefat yılı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayımlayan, yayınevi

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
SUMMARY	VIII
KISALTMALAR.....	X
İÇİNDEKİLER	1
GİRİŞ.....	4
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	4
2. ARAŞTIRMANIN METODU	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
RHM KÖKÜNÜN KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILIŞI.....	8
1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE “RHM” KÖKÜ.....	9
2. RHM KÖKÜNDEN TÜREYEN ALLAH'A AİT VASIFLARIN KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ KULLANILIŞLARI.....	10
2.1. er-Rahmân.....	10
1.1.1. er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı	11
1.1.2. er-Rahmân Kelimesinin Cahiliyye Döneminde Kullanılışı.....	13
1.1.3. er-Rahmân Kelimesinin Anlamı ve Türkçeye Tercümesi Meselesi	15
2.2. er-Rahîm	19
1.2.1 er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Biçimsel Farkları	19
1.2.2 er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Anlam Açısından Farkları.....	21
2.3. Erhamu'r-Râhimîn.....	27
2.4. Hayru'r-Râhimîn	27
2.5. Zü'r-Rahme	27
2.6. Zû Rahmetin Vâsi'a.....	27
3. KUR'ÂN'DA ALLAH'IN RAHMETİNİ İFADE EDEN DİĞER İSİMLER	27
4. KUR'ÂN'DA RAHMET KELİMESİYLE KASTEDİLEN DİĞER ANLAMLAR.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
er-RAHMÂN VASFI VE KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILIŞI.....	35
1. er-RAHMÂN VASFIYLA İLGİLİ ÂYETLERİN BİÇİMSEL OLARAK İNCELENMESİ.....	36

1.1. er-Rahmân Vâsfinın Geçtiği Âyetlerin Nüzûl Sırası.....	36
1.2. er-Rahmân Vâsfinın Allah'ın Sıfatı Olarak Kullanıldığı Âyetler	38
1.3. er-Rahmân İsmının Ulûhiyetin Özel Adı Olarak Kullanıldığı Âyetler	39
2. er-RAHMÂN VASFIYLA İLGİLİ ÂYETLERİN MUHTEVA BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....	41
2.1. Ontolojik Muhtevalı Âyetlerde er-Rahmân	41
2.1.1. Allah'ın er-Rahmân Olması.....	41
2.1.2. er-Rahmân'ın Yaratması	44
2.1.2.1. er-Rahmân'ın Kusursuz Yaratması	45
2.1.2.2. er-Rahmân'ın Sevgiyi Yaratması	47
2.1.2.3. er-Rahmân'ın Yeri ve Gökleri Yaratması	50
2.1.2.4. er-Rahmân'ın İnsanı Yaratması.....	51
a. er-Rahmân'ın Kur'ân'ı İndirmesi ve Öğretmesi.....	52
b. er-Rahmân'ın İnsanı Yaratması.....	54
c. er-Rahmân'ın Beyânı Öğretmesi	57
2.1.2.5. er-Rahmân'ın Yarattıklarıyla İlgilenmesi	57
2.1.3. er-Rahmân'ın Arşa İstivâ Etmesi.....	60
2.2. İman ve Mü'minleri Konu Alan Âyetlerde er-Rahmân.....	62
2.2.1. Mü'minlerin er-Rahmân'a İnanması ve O'na Tevekkül Etmesi	62
2.2.2. Mü'minlerin er-Rahmân'dan Korkması.....	64
2.2.3. Mü'minlerin er-Rahmân'a Kulluk Etmesi	67
2.2.4. Mü'minlerin er-Rahmân'ı Sevmesi	69
2.2.5. Mü'minlerin er-Rahmân'ın Âyetleri Okunduğunda Ağlayarak O'na Secde Etmesi	69
2.3. Kıssalarla İlgili Âyetlerde er-Rahmân.....	70
2.3.1. Hz. Zekerîyyâ ve Hz. Yahyâ Kıssalarında er-Rahmân.....	71
2.3.2 Hz. Meryem ve Hz. İsâ Kıssalarında er-Rahmân.....	71
2.3.3. Hz. İbrâhîm Kıssasında er-Rahmân.....	74
2.3.4. Hz. Musa ve Hz. Hârûn Kıssalarında er-Rahmân	79
2.3.5. Hz. İsmâîl Kıssasında er-Rahmân	81
2.3.6. Hz. İdris Kıssasında er-Rahmân.....	82
2.3.7. Hz. İshak ve Hz. Yakup Kıssalarında er-Rahmân.....	83
2.3.8. Hz. Süleyman Kıssası'nda er-Rahmân	85
2.3.9. Ashâbü'l-Karye (Habîb-i Neccâr) Kıssası'nda er-Rahmân	85

2.4. Küfür ve Kâfirleri Konu Alan Âyetlerde er-Rahmân.....	87
2.4.1. Kâfirlere er-Rahmân'ın Taahhütte Bulunmaması ve Onlara Gaybı Bildirmemesi	89
2.4.2. Kâfirlerin er-Rahmân'ı ve O'nun Kitabını İnkâr Etmesi	91
2.4.3. Kâfirlerin er-Rahmân'a Çocuk İsnât Etmesi	93
2.4.4. Kâfirlerin er-Rahmân'a Secde Etmemesi.....	95
2.4.5. Kâfirlerin er-Rahmân'dan Başka Yardımcı Aramaları.....	96
2.4.6. Kâfirlerin “er-Rahmân Dileseydi Putlara Tapmazdık” Demeleri.....	97
2.4.7. Kâfirlere er-Rahmân'ın Mühlet Vermesi	98
2.5. Kıyâmet ve Âhiretle İlgili Âyetlerde er-Rahmân.....	99
2.5.1. Kıyâmet Günü Herkesin Dirilmesi ve er-Rahmân'nın Huzurunda Toplanması.....	100
2.5.2. Kıyâmet Günü er-Rahmân'ın İzin Verdikleri Dışında Kimsenin Konuşamaması ve Şefaât Edememesi	101
2.5.3. Kıyâmet Günü Mülkün Sadece er-Rahmân'ın Olması	103
2.5.4. er-Rahmân'ın Kullarına Adn Cennetlerini Vaad Etmesi.	105
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	107
er-RAHMÂN VASFIYLA İLGİLİ İDDİALAR VE BU İDDİALARA VERİLEN	
CEVAPLAR	107
1. Belli Bir Döneme (İkinci Mekke Devresi) Ait Olması	109
2. Kökeninin Yabancı Asla Dayanması	113
3. Özel İsim Olarak Kullanılması	120
4. Yaratılmışlar Hakkında Kullanılmaması	120
5. Yalnız Başına Kullanılması	121
6. Ehl-i Kitapla İlgili Kullanılması.....	122
7. Özel Bazı Kavramlarla Beraber Kullanılması	123
8. Uhrevî Konular İşlenirken Kullanılması	124
9. Dinin ve Mensuplarının Prensipleri Anlatılırken Kullanılması	125
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130
ÖZGEÇMİŞ.....	137

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Allah'ın ezeli kalamı olan Kur'ân-ı Kerîm, İslâm ilim tarihi boyunca üzerinde en çok araştırma yapılan ve İslâm düşünce tarihine, dolayısıyla İslâmî eserlere damgasını vuran ana kaynaktır. Bu durum sadece konusunu Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yorumuna hasreden tefsir ilmi için geçerli değildir. Başta fıkıh ve kelâm olmak üzere İslâm ilimleri Kur'ân'ı anlamaya, problemlerin çözümünde Kur'ân'a dayanmaya ve onu esas almaya özen göstermişlerdir.

Hız. Peygamberin risâletinin ilk ve en önemli konusunu Allah'a (cc) iman esası oluşturur. Dolayısıyla Kur'ân'ın ilk hedefi Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, insan ve kâinatla olan ilişkisinin boyutlarını ortaya koymak olmuştur. Bu bakımdan Kur'ân hem nüzûl sırasıyla ilk inen âyetlerde¹ hem de tertîp itibariyle ilk okunan sûrede² Allah'ın zâtını ve sıfatlarını anlatmakla işe başlar. Mukaddes Kitabımızın hemen hemen her sûresinde bu mühim mevzu ile karşı karşıya bulunulduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Bundan dolayıdır ki el-esmâü'l-hüsnâ konusu, Allah-âlem ve Allah-insan münasebetine ışık tutması, sonuç olarak da Allah Teâlâ'yı, insanlara belirli ölçüde tanıtmaları bakımından büyük önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu³, O'na bu isimlerle dua, niyaz ve ibadette bulunulması gerektiği⁴, bu konuda doğru yoldan ayrılanlara itibar edilmemesi gerektiği⁵ belirtilmiştir. Peygamber Efendimiz de (sav) “Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; bunları ezberleyip benimseyenler cennete girer.”⁶ müjdeli haberiyle konuya dikkatlerimizi çekmiştir.

¹ el-Alâk 96/1–5.

² el-Fâtiha 1/1–5.

³ el-A'râf 7/180.

⁴ el-İsrâ 17/110.

⁵ el-Haşr 59/22–24.

⁶ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Muğîre (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, (thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1994, “Tevhid”, 12; VIII, 213.

Allah'ın zâtını ve sıfatlarını inceleyen eserlere bakıldığında özellikle kelâm ilmiyle meşgul olan âlimlerin bu konuyla ilgili araştırmalar yaptıkları, ciltlerce eser verip derin münakaşalara daldıkları söylenebilir. Hazırladığımız tez de ise bu konudaki münakaşalar erbabına bırakılmış ve tefsir ilminin verilerine ve metotlarına dayanılarak ulûhiyyetin ikinci ismi olan er-Rahmân vasfı incelenmeye çalışılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Günümüzde Kur'ân'ın hidâyetini ve evrensel mesajlarını, yaşanılan çağın insanına onun anlayacağı bir dil ve üslupla sunmak önem arz etmektedir. Bu alanda araştırma yapan İslâm âlimleri eski usulleri tetkik etmekle beraber yeni yöntem arayışlarına da yönelmişlerdir. Bu arayışlar sonucunda Kur'ân'ın herhangi bir konusunu Kur'ân bütünlüğü içerisinde yine Kur'ân'ın genel ilke ve prensiplerini devamlı göz önünde bulundurarak araştıran bir tefsir metodu ortaya çıkmıştır. Bu tefsir metodunun adı konulu tefsirdir.⁷ Tezimiz de bu tefsir metodunun usulleri gözönünde bulundurularak hazırlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamıza öncelikle er-Rahmân isminin bulunduğu âyetler tespit edilerek başlanmıştır. Bu âyetler ihtiva ettiği konulara göre genel olarak sınıflandırılmış, tespit edilen bu genel konularla ilgili kısaca bilgi verilmiş ve konuyla bağlantılı olarak er-Rahmân ismi geçen âyetler incelenmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken önce her âyette kullanılan kelime ve kavramlarla er-Rahmân ismi arasındaki bağlantı bulunmaya çalışılmıştır. Daha sonra değişik tefsirlerden ve bu ismin geçtiği âyetlerin yer aldığı konularla ilgili yapılmış araştırmalardan istifade edilerek âyetlerin tefsiri yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın üç bölüm halinde sunulması uygun görülmüştür. Birinci bölüm olan “RHM Maddesinin Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı” başlığı altında öncelikle Kur'ân'daki “RHM” kökü ve bu kökten türeyen diğer el-esmâü'l-hüsnâ ve aralarındaki biçimsel ve anlamsal farklar bulunmaya çalışılmış, daha sonra incelenen kavram olan er-Rahmân

⁷ Müslim, Mustafa, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*, (tr. Salih Özer), Fecr yay., Ankara, 1993, s.26-27; Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûrâ yay., 1. basım, İstanbul 2001, s.194.

isminin tarihî süreç içerisinde kullanıldığı anlamlara ulaşılmaya çalışılarak kelime hakkında genel bilgiler verilmiştir. Sonra kelimenin etimolojik yapısı, anlamı ve İslâm'dan önceki kullanımı aktarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümü olan “er-Rahmân Vasfı ve Kur’ân’da Kullanılışı” başlığı altında öncelikle Kur’ân’da er-Rahmân vasfının geçtiği âyetlerde bu vasfın biçimsel ve anlamsal farkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde er-Rahmân vasfıyla ilgili âyetler muhteva bakımından da değerlendirilmiş, Allah Teâlâ’nın bu isimle hangi temel konulara değindiği, kimlere hitap ettiği vasfın geçtiği âyetler gruplandırılarak ve ayrı ayrı başlıklar altında toplanarak bulunmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm olan “er-Rahmân Vasfıyla İlgili İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar” başlığı altında Kur’ân’ın nâzil olmaya başladığı ilk dönemden itibaren er-Rahmân ismi etrafında özellikle müşriklerin ortaya attıkları birtakım iddialara yer verilmiştir. Bu konuda değişik görüşler beyan eden ve iddiada bulunan müsteşriklerden ve iddialarından da bahsedilmiştir. Daha sonra bu iddialara hem Kur’ân’a, hem de bu konuyla ilgilenmiş zevâtın eserlerine müracaatla cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

Genel olarak kabul edilen görüşe göre Allah’ın Teâlâ’nın el-esmâü’l-hüsna’sında geçen isimleri aynı zamanda O’na ait vasıfları⁸ olduğundan, araştırma boyunca onlar hakkında bazen “isim”, bazen “vasıf” tabiri kullanılmıştır. Ayrıca çalışma boyunca ifade bozukluğuna neden olmaması için el-esmâü’l-hüsna’dan her biri zikredilirken bu isimlere ait lâm-ı târifler gerekli görülmedikçe metne yazılmamıştır.

Çalışmamızın temel kaynakları başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere dirâyet ve rivâyet tefsirleridir. Gerekli görüldükçe bazı hadis kaynaklarından ve el-esmâü’l-hüsna’yı farklı şekillerde ele alan eserlerden, konuyla ilgili olan diğer çalışmalardan da istifade edilmiştir. Çalışmamızdaki âyet meâlleri Marmara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*⁹

⁸ Yıldırım, Suat, “er-Rahmân Vasfının Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanılışı”, *AÜ. İslâmî İlimler Dergisi*, Ankara, 1980, sayı: 4, s.21-40; Karagöz, İsmâîl, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları-Esmâ-i Hüsnâ-*, DİB. yay., Ankara, 2007, s.7.

⁹ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDVY. Haz. Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrâhîm Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, 2. basım, Ankara 1997.

esas alınarak yapılmıştır. Araştırmacılara kolaylık olması için er-Rahmân isminin geçtiği âyetlerin metninin de verilmesi uygun görülmüştür. Zaruret görülmeyen yerlerde Arapça isim ve kelimelerin yazılışında transkripsiyon sistemi uygulanılmamıştır. Dipnotlarda müelliflerin tam isimleri ve kaynakların tüm bilgileri ilk geçtiği yerde verilmiş, daha sonraki kullanımlarda ise müellif ve eser isimlerinde kısaltma yoluna gidilmiştir.

Araştırma esnasında elde edilen veriler de sonuç bölümünde ifade edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RHM KÖKÜNÜN KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILIŞI

1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE "RHM" KÖKÜ

RHM kökü, fiil olarak çeşitli çekimleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in 28 yerinde¹⁰ karşımıza çıkar. Fiil olarak kullanılışının her defasında fail, sarîh veya takdîrî olarak Allah'tır (cc); insanların fail olduğu görülmez. İsim şekli "rahme" 114 yerde¹¹, mücerret ya da muzaf olarak bulunup, her zaman Allah (cc) ile alâkalıdır. "Merhame" mastarı ise yalnız bir âyette¹² ve insanlar arası münasebeti göstermek için kullanılır. Aynı anlama gelen "ruhm" mastarı da yalnız bir âyette¹³ ve insanların birbirine olan merhameti hakkında varit olmuştur. Aynı kökten gelen ve kadınlarda bulunan üreme organını ifade eden "rahim" ya da "rahm" kelimesi ise, çoğulu olan "erhâm" şekliyle 11 yerde görülür.¹⁴ Sıfat olarak ise "er-Rahmân" 57 yerde¹⁵, "Rahîm" 115 yerde¹⁶ ve ism-i tafdîl şekli "erham" 4 yerde¹⁷ zikrolunmuştur.

¹⁰ el-Bakara 2/286; Âl-i İmrân 3/132; el-En'âm 6/16, 155; el-A'râf 7/23, 63, 149, 155, 204; et-Tevbe 9/71; Hûd 11/43, 47, 119; Yûsuf 12/53; el-İsrâ 17/8, 24, 54, 57; el-Mü'minûn 23/75, 109, 118; en-Nûr 24/56; Mü'min 40/9; ed-Duhân 44/42; en-Neml 27/46; el-Mülk 67/28; el-Ankebût 29/21; Yâsîn 36/45; el-Hucurât 49/10.

¹¹ el-Bakara 2/64, 105, 157, 178, 218; Âl-i İmrân 3/8, 74, 107, 157, 159; en-Nisâ 4/83, 96, 175, 113; el-En'âm 6/12, 54, 133, 147, 154, 157; el-A'râf 7/49, 52, 56, 57, 72, 151, 154, 203; et-Tevbe 9/21, 61, 99; Yûnus 10/21, 57, 58, 86; Hûd 11/9, 17, 28, 58, 63, 66, 73, 94; Yûsuf 12/56, 111; el-Hicr 15/56; en-Nahl 16/64, 89; el-İsrâ 17/24, 28, 57, 82, 87, 100; el-Kehf 18/10, 16, 58, 65, 82, 98; Meryem 19/2, 21, 50, 53; el-Enbiyâ 21/75, 86, 84, 107; en-Nûr 24/10, 14, 20, 21; el-Furkân 25/48; en-Neml 27/19, 63, 77; el-Kasas 28/43, 46, 73, 86; el-Ankebût 29/23, 51; er-Rûm 30/21, 33, 36, 46, 50; Lokmân 31/3; el-Ahzâb 33/17; Fâtır 35/2; Yâsîn 36/44; Sâd 38/9, 43; ez-Zümer 39/9, 38, 53; Mü'min 40/7; Fussilet 41/50; eş-Şûrâ 42/8, 28, 48; ez-Zuhurf 43/32, 32; ed-Duhân 44/6; el-Câsiye 45/20, 30; el-Ahkâf 46/12; el-Fetih 48/25; el-Hadîd 57/13, 27, 28; el-İnsân 76/31.

¹² el-Beled 90/12.

¹³ el-Kehf 18/81.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/6; en-Nisâ 4/1; el-En'âm 6/143, 144; el-Enfâl 8/75; er-R'ad 13/8; el-Hac 22/5; Lokmân 31/34; el-Ahzâb 33/6; Muhammed 47/22; el-Mümtehine 60/3.

¹⁵ el-Fâtîha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; er-R'ad 13/30; el-İsrâ 17/110; Meryem 19/18, 26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 96, Tâhâ 20/5, 90, 108, 109, el-Enbiyâ 21/26, 36, 42, 112, el-Furkân 25/26, 59, 60, 60, 63; eş-Şu'arâ 26/5; en-Neml 27/30; Yâsîn 36/11, 15, 23, 52; Fussilet 41/2; ez-Zuhurf 43/17,

RHM maddesinin Kur'ân'daki geniş alanını özetleyen yukarıdaki kullanımlar onun Arapçada ve Kur'ân'da ne kadar geniş kapsamlı anlamlar taşıdığını bize göstermeye yeter.¹⁸ Buradan hareketle rahmet kelimesinin zaman zaman ait olduğu fiilin aslî manalarının dışındaki manalar için de kullanıldığını söyleyebiliriz. Tefsir kitaplarında yeri geldikçe bu konulara işaret edilmekle birlikte biz de bu manalara araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde değinmeye çalışacağız.¹⁹ Şimdi Allah Teâlâ'ya ait olan ve bu kökten türeyen isimlere ve bu isimlerin kullanım yönlerine geçmek istiyoruz.

2. RHM KÖKÜNDEN TÜREYEN ALLAH'A AİT VASIFLARIN KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ KULLANILIŞLARI

2.1. er-Rahmân

er-Rahmân vasfı önceki bölümde de belirttiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette iki defa zikrolunmak üzere elli yedi defa kullanılmıştır. Araştırma konumuz er-Rahmân vasfı olduğu için bu vasıfla ilgili ayrıntılı açıklamalarımızı araştırmamızın ileriki bölümlerinde sunacağız. Burada sadece bu vasıfla ilgili genel bilgiler vermek istiyoruz.

19, 20, 33, 36, 45, 81; Kâf 50/33; er-Rahmân 55/1; el-Haşr 59/22; el-Mülk 67/3, 19, 20, 29; en-Nebe' 78/37, 38.

¹⁶ el-Fâtîha 1/1, 3; Bakara 3/37, 54, 128, 143, 160, 163, 173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i İmrân 3/3, 89, 129; en-Nisâ 4/25; el-Mâide 5/3, 34, 39, 74, 98; el-En'âm 6/54, 145, 165; el-A'râf 7/153, 167; el-Enfâl 8/69, 70; et-Tevbe 9/5, 27, 91, 99, 102, 104, 117, 118, 128; Yûnus 10/107; Hûd 11/41, 90; Yûsuf 12/53, 98; İbrâhîm 14/36; el-Hicr 15/49; en-Nahl 16/7, 18, 47, 110, 115, 119; el-Hac 22/65; en-Nûr 24/5, 20, 22, 33, 62; eş-Şu'arâ 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; en-Neml 27/11, 30; el-Kasas 28/16; er-Rûm 30/5; es-Secde 32/6; Sebe 34/2; Yâsîn 36/5, 58; ez-Zümer 39/53; Fussilet 41/2, 32; eş-Şûrâ 42/5; ed-Duhân 44/42; el-Ahkâf 46/8; el-Hucurât 49/5, 12, 14; et-Tûr 52/28; el-Hadîd 57/9, 28; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/10, 22; el-Mümtehine 60/7, 12; et-Teğâbün 64/14; et-Tahrîm 66/1; el-Müzzemmil 73/20; en-Nisâ 4/16, 23, 29, 64, 96, 100, 106, 110, 129, 152; el-İsrâ 17/66; el-Furkân 25/6, 70; el-Ahzâb 33/5, 24, 43, 50, 59, 73; el-Fetih 48/14.

¹⁷ el-A'râf 7/151; Yûsuf 12/64, 92; el-Enbiyâ 21/83.

¹⁸ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, 2. basım, Kayıhan yay., İstanbul, 1997, s.115.

¹⁹ Bkz. Birinci Bölüm, "Kur'ân'da Rahmet Kelimesiyle Kastedilen Diğer Anlamlar" başlığı.

1.1.1. er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı

Rahmân (رَحْمَن) sözcüğü, rahime (رَحِمَ) fiilinden türemiştir. Rahime rikkat (acıma, şefkat gösterme, incelik, yumuşaklık), taattuf (şefkat duyma, sevgi beslemek) anlamlarına gelir. Buna göre "رَحِمْتُهُ وَتَرَحَّمْتُ عَلَيْهِ" "Ona rahmet ettim, acıdım, şefkatimi gösterdim ve ona Allah da (cc) rahmet etsin dedim." "تَرَاخَمَ الْقَوْمُ" "İnsanlar birbirine acıdı, şefkat ve sevgi gösterdi" anlamlarına gelir.²⁰ Merhame (مَرَحَمَة) mastarı da aynı manada kullanılır. Kelimenin diğer mastarları, Ruhmen (رُحْمًا), ruhumen (رُحْمًا), rahameten (رَحْمَةً) olup muzarisi (يُرْحِمُ) meçhulü (يُرْحِمُ) şeklindedir.²¹

er-Rahîm (الرَّحِيم) sözcüğü, mübalağa sîgalarından faîl (فَعِيل) vezninde türetilmiş bir sıfattır.²² Yine er-Rahîm sıfatı el-Merhum (الْمَرْحُوم) kelimesinde olduğu gibi ism-i mef'ûl manasında ve er-Râhim (الرَّاحِم) kelimesinde olduğu gibi ism-i fâil manasında da kullanılır.²³ Arapçada semî' (سَمِيع), sâmi' (سَامِع); kadîr (قَدِير), kâdir (قَادِر) gibi isimler de bu şekilde kullanılır.²⁴

er-Rahmân (الرَّحْمَن) ismi ise, yine ism-i fâile mülhak olan mübalağa binalarından falân (فَعْلَان) vezninde rahmet (رَحْمَة) kökünden türetilmiş bir sıfattır.²⁵ Bu vezin Arapçada fiilin fazlalığını ve sürekli bir şekilde meydana gelmesini ifade ederken, fa'îl

²⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Muharrem (731/1311), *Lisânu'l-Arabi'l-Muhît*, I-III, (thk. Yûsuf Hayyât), Dâru Lisâni'l-Arab, Beyrut, trs, "rhm" md., I, 1143.

²¹ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (370/980), *Tehzîbu'l-Luğa* (thk. Abdullah Derviş), I-XV, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır, trs, "rhm" md., V, 5, 49–51; el-Cevherî, Ebû Nâsir İsmâîl b. Hammâd (393/1001), *Tâcü'l-Lüğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), I-VI, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır, trs, "rhm" md., V, 1929; el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed (503/1109), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), 2. basım, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1418/1997, "rhm" md., s.347; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rhm" md., I, 1143.

²² el-Âlûsî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (nşr. Muhammed Hüseyin el-Arab), I-XVI, Dârü'l-Fiker, Beyrut, 1417/1997, I, 105.

²³ el-Cevherî, *es-Sıhah*, "rhm" md., V, 1929.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rhm" md., I, 1143.

²⁵ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (505/1111), *Kitâbü'l-Maksadî'l-Esnâ Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, 2. basım, Matbaatü's-Seâde, Mısır, trs, s.25; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, s.105.

(فعيل) vezni ise fiilin sübûtuna delâlet eder.²⁶ Arap dilinde bu tür kullanımlara nedîm (نديم) ve nedmân (ندمان) kelimelerinde olduğu gibi sıkça rastlanır.²⁷

Taberî (310/922) başta olmak üzere bazı âlimler bu iki sıfatın diğerinden farklı bir mana taşıdığını söyler ve bunu şöyle izah eder: “Arap dili yönünden “Rahmân” kelimesi türetildiği köke “Rahîm” kelimesinden daha uzaktır. Bundan dolayı kelimenin binasındaki ziyâdelik manasında da ziyadeliği olduğunu ifade eder ki bir şeyi türetildiği köke daha uzak olan bir kelimeyle sıfatlandırmak, onu daha fazla övmek veya yermek anlamına gelir. “Rahmân” kelimesi övme için kullanıldığından, Allah Teâlâ’yı bu sıfatla vasıflandırmak “Rahîm” sıfatıyla vasıflandırmaktan daha kuvvetlidir. Bu itibarla “Rahmân”ın manası “Rahîm”den daha geniştir.”²⁸

Bununla birlikte Rahmân kelimesinin türememiş ve sadece Allah’a (cc) ait bir isim olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu görüşte olanların gerekçeleri şunlardır:

1. Şâyet Rahmân, rahmetten türemiş olsaydı, rahmet edilene teaddi ederdi. Nitekim "الله رحيم بعباده" "Allah kullarına Rahîmdir." denildiği halde, "الله رحمن بعباده" "Allah kullarına Rahmândır." denilmez.

2. Yine er-Rahmân, rahmetten türemiş olsaydı, bu kelimeyi ve türevlerini bilen Araplar, "واذا قيل لهم اسجدوا للرحمن قالوا وما الرحمن أنسجد لما تأمرنا وزادهم نفورا" "Onlara: *Rahmân’a secde edin! Denildiği zaman: ‘Rahmân da neymiş! Bize emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç!’ derler ve bu emir onların nefretini arttırır.*”²⁹ âyetinde belirtildiği gibi er-Rahmân’ı inkâra kalkışmazlardı. Ancak bu görüşü tefsirinde nakleden Kurtubî

²⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, s.105, (Cüveynî’den naklederek); İbn Kemâl Paşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân (940/1534), *Resâilü İbni Kemâl*, I-II, (nşr. Ahmed Cevdet), Dârü’l-Hilâfeti’l-Âliyye (İkdâm) Matbaası, İstanbul, h.1316, II, 7.

²⁷ el-Ezherî, “rhm” md., V, 49–51; el-Cevherî, *es-Sıhah*, “rhm” md., V, 1929; İsfahânî, *Müfredât*, “rhm” md., s.347.

²⁸ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, (nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî), I-XXX, 2. basım, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1373/1954, I, 55; el-Beydâvî, el-Kâdî Nasîruddîn Abdullah b. Ömer (685/1286), *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1990/1410, I, 27; İbn Kemâl Paşa, *Resâil*, II, 7.

²⁹ el-Furkân 25/60.

(671/1273)'nin de ifade ettiğine göre müfessirlerin çoğunluğu er-Rahmân'ın da er-Rahim gibi rahmetten türemiş olduğunu savunur.³⁰

1.1.2. er-Rahmân Kelimesinin Cahiliye Döneminde Kullanılışı

Hemen hemen bütün İslâmî kaynaklarla bazı müsteşriklerin tespitlerine göre diğer Sâmi kavimler gibi Arapların da en eski dinleri tevhîd esasına dayanmaktaydı. Böyle olmakla beraber Câhiliye döneminden bugüne ulaşan belgelerde Arapların ilk dinlerinin tevhîd dini olduğunu gösteren kesin bilgilere rastlanmamıştır. Ancak bazı kitabelerden “Zû Semâvî” denilen birtek tanrıya inanıldığı anlaşılmaktadır. Bu inanış muhtemelen Yemen'in Yahûdilik ve Hristiyanlık tesirine girmeden önceki bir inancı olup tevhîd akîdesinin ihtiva ettiği bir tek tanrı inancına dayanmaktadır.³¹ Kur'ân-ı Kerîm'den ve İslâm öncesi Araplarının inançları hakkında yapılan çeşitli araştırmalardan, o dönem insanının “Allah” adıyla tanıdığı bir yüce tanrıdan haberdar olduklarını rahatlıkla söylemek mümkündür.³² Kur'ân'ın ifadelerine göre o dönemde yaşayan insanlar, göklerin ve yerin yaratıcısının kim olduğunu, güneşin ve ayın hangi varlığın buyruğu altında olduğunu ve bu yüce varlığın isminin de “Allah” olduğunu biliyorlardı.³³ Ayrıca yağmuru verenin ve bununla arz üzerinde yaşayan her şeye hayat verenin Allah olduğunu bildiklerini,³⁴ hiç kurtuluşu olmayan bir tehlike içinde kaldıkları zamanlarda da yine onların Allah'a yöneldiklerini³⁵ Kur'ân'dan açıkça öğrenebiliyoruz. Bununla beraber Kur'ân'ın onların kendi elleriyle yaptıkları putları Allah'a yaklaştıran vasıtalar olarak kabul etmelerini,³⁶ ortak koştukları şeyleri âlemlerin Rabbi'ne denk tutmalarını³⁷ şiddetle eleştirdiğini görüyoruz.

³⁰ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 1. basım, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988, I, 73.

³¹ Çağrııcı, Mustafa, “Arap”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 316-321.

³² Izutsu, Toshihiko (v.1993), *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (tr. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs, s.119-152.

³³ el-Ankebût 29/61; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/38.

³⁴ el-Ankebût 29/63.

³⁵ el-Ankebût 29/65.

³⁶ ez-Zümer 39/3.

³⁷ eş-Şu'arâ 26/91-104.

Aynı şekilde İslâm'dan önce özellikle Arap yarımadasında ve daha çok Güney Arabistan'da milattan sonraki yıllarda var olduğu anlaşılan bir “rahmân inancı” ile de karşılaşmaktadır; hatta Yemen’le bağlantıları dolayısıyla Mekkelilerin de bir rahmân inancına sahip oldukları ve bu kelimeyi Allah anlamında kullandıkları bilinmektedir.”³⁸ Muhtemelen bu inanca sahip olanlar hanifler olarak bilinen insanlardır.³⁹ er-Rahmân isminin Tanrı’nın ismi olarak kullanıldığı ve cahiliye dönemi Araplarının şiirlerinde de sık sık bu isme yer verildiği de bilinen bir gerçektir⁴⁰. Taberî bu konuyla ilgili tefsirinde şu şiirleri delil gösterir⁴¹:

وما يشأ الرحمن يعقد ويطلق

عجلتم علينا عجلتنا عليكم

“Siz bize karşı acele ettiniz biz de size. Bağlar ya da çözer Rahmân eğer dilerse.”

الا قضب الرحمن ربي يمينها

الا ضربت تلك الفتاة هجينه

“Bu genç kız devesini dövseydi ya. Rabbim olan Rahmân da onun sağ elini kesseydi ya.”

Şenferâ, Sülâle b. Cündeb, Hâtim et-Tâî gibi kişilerin de er-Rahmân ismini Allah’ı (cc) ifade etmek üzere kullandığı; hatta Yâkubî’nin de kaydettiği bazı Arap kavimlerine ait telbiyelerde Arapların Câhiliye döneminde Allah adıyla birlikte aynı anlamda olmak üzere rahmân ismini de kullandıkları görülür. Meselâ Ak ve Eş’ariyye gibi Güney Arabistan kabilelerinin telbiyelerinde bu husus şu şekilde dile getirilir:

مستترا مضيبا محجا

نحج للرحمن بيتا عجا

“Haccederiz güzel Beyt’i Rahmân’ın rızasını gözeterek.

Bazen örtülü, yarı açık, bazen giyinerek.”⁴²

³⁸ Çağrı, “Arap”, *DİA*, III, 316-321.

³⁹ Paçacı, Mehmet, *İslâm’a Giriş -Evrensel Mesajlar-*, DİB. yay., Ankara, 2008, s.375.

⁴⁰ Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i hüsnâ”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 404-417.

⁴¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I, 58.

⁴² İbn Vâdih, Ahmed b. Ebî Ya’kûb (h. 292), *Târîhu’l-Ya’kûbî*, I-III, Matbaatü’l-Ğurâ, Necef, 1357, I, 213.

Aynı şekilde konuyla ilgili diğer telbiye ise şu şekildedir:

“Emrine boyun eğdik Allahım,

Boyun eğdik; sen rahmânsın!”⁴³

Sonuç olarak yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Cahiliye devrinde Arap şairler Rahmân ismine şiirlerinde yer vermişlerdir. Aynı şekilde bu durumun sadece Arap edebiyatıyla sınırlı kalmayıp bazı dini inanç ve ibadetlere de yansımış olması bu ismin Câhiliye devrindeki kullanım alanının çok geniş olduğunu ifade etmektedir.

1.1.3. er-Rahmân Kelimesinin Anlamı ve Türkçeye Tercümesi Meselesi

Kur’ân’ın Arapça dışındaki dillere tercümesi meselesi hicrî ikinci asırdan başlayarak gündeme gelmiş, yapılacak tercümede ideal olanın hem ibare sahibinin kullandığı kelimelerin, hem de vermek istediği fikirlerin karşılık bulması gerektiği ifade edilmiştir. Fakat bunun çoğu kere mümkün olmadığı da itiraf edilmiştir. Çünkü dillerin kelime dağarcığı bakımından farklı kapasitelerde olması, bir dildeki bir kelimenin tek başına birden fazla anlam taşıyabilmesi, dillerin edebî sanatlar açısından birbirinden farklı olması gibi sebeplerin yanında bir de Kur’ân’ın Arap dilinin edebî üstünlüklerine “icaz” derecesinde sahip oluşu Kur’ân’ın ideal bir tercümesinin mümkün olmadığı ya da olamayacağı sonucuna varılmasına neden olmuştur.⁴⁴ Dolayısıyla Rahmân isminin de Türkçeye aktarımında ve tam karşılığını bulma konusunda bir takım zorluklar göze çarpmaktadır. Şimdi konuyla ilgili düşüncelerini arzedan müfessirlerin ve müstakil olarak Kur’ân meali çalışması yapanların Rahmân ismini Türkçe olarak nasıl ifade ettiklerini incelemeye çalışacağız.

⁴³ İbn Vâdih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I, 197-198, (Çağrıcı, “Arap”, III, 316’dan naklen).

⁴⁴ Altuntaş, Halil, *Kur’ân’ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, TDVY., Ankara, 2006, s.5-7, 185; Demirci, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, İFAV. yay., İstanbul, 1997, s.204-217.

Genel olarak kabul edildiğine göre er-Rahmân, rahmetin daha ileri bir derecesini ifade eder.⁴⁵ Rahmet kelimesi dilde kısaca “rikkat, yürek yufkalığı, şefkat, ihsan, bağışlama ve acıma ” anlamlarına gelir.⁴⁶ Bu mastardan müştak olan Rahmân ise Yüce Allah’a has bir isimdir ve bu ismin ya da vasfın özel bir manası ve kendine has birtakım özellikleri vardır. Meselâ Zat ismi olmayıp sıfat ismi olması, hem vasıflanarak hem de vasıflanmadan kullanılabilmesi dolayısıyla katıksız isim ile katıksız sıfat arasında bir kelime olması, cer edatı ile geçişli yapılamaması bu hususiyetler arasında sayılabilir. Ayrıca er-Rahmân ismi fiil gibi amel etmez. Meselâ "رَحْمَنٌ بَكْدَا" “Buna Rahmândır” ya da "رَحْمَنٌ بِهِمْ" “onlara karşı Rahmân’dır” gibi bir kullanımı yoktur. Fakat izafetle "رَحْمَنُ الدُّنْيَا" “Dünya Rahmânı” anlamında kullanılır. Böyle olması bu kelimenin fiil sıfatı değil zat sıfatı olduğunu gösterir. Arapçada bu tür kullanımı olan sıfatlara sıfat-ı galibe (üstün, belirgin sıfat) ya da galebe-i takdîriyye ismi verilir.⁴⁷ er-Rahmân vasfı da böyle bir kullanımdır.⁴⁸

Ebû İshak ez-Zeccâc (311/923) ile Ebû Süleymân el-Hattâbî (388/998) er-Rahmân ismini, “Yarattığı tüm varlıklardan, mü’min olsun kâfir olsun bütün insanlardan rahmet, lütuf ve nimetlerini hiçbir şekilde esirgemeyen zât”⁴⁹ şeklinde tanımlamaktadırlar.

⁴⁵ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâîl (774/1372), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dârü’l-Mârif, Beyrut, 1416/1996, I, 22.

⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, “rhm” md., s.347; Vehbi, Mehmed, *Hülâsatü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Üçdal neşriyat, İstanbul, 1966, I, 21.

⁴⁷ Sıfat-ı galibe; Bir sıfatın içerdiği niteliğe sahip olan her şahsı nitelemesi uygun olduğu halde ya da kıyasen mümkün olduğu halde, ilk kullanıldığı andan itibaren sadece belirli bir mânâ veyahut o sıfatla meşhur olmuş özel bir kişi için kullanılması çokça görüldüğünden yalnız onun sıfatı için kullanılması demektir. Üstünlük bir derece daha kuvvet bulunca isim olarak da kullanılır ki er-Rahmân vasfı da böyle bir kullanımdır. Bkz. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (v.1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, I, 31; Polater, Kadir, “Kur’ân’da Rahmet Kavramı”, (DoktoraTezi), UÜSBE, Bursa, 1997, s.64. (Konevî, Sadrüddîn, *Hâşiyetü’l-Konevî ale’l-Kâdi’l-Beydâvî*, I, 58’den naklen).

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 31–32; er-Râzî, Fahreddin (606/1210), *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu’l-Ğayb)*, I-XXIII, (tr. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), 1. basım, Akçağ yay., Ankara, 1988, XXI, 63.

⁴⁹ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi’l-Hüsna*, s.28; Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Tefsîru’l-Esmâ ve’d-Da’avât*, varak, 8b-9a, (Yurdağür, Metin, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah’ın İsimleri*, Mârifet yay., 2. basım, İstanbul, 1996, s.70’den naklen).

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise bu konuyla ilgili olarak tefsirinde şöyle açıklama yapar: “er-Rahmân, sıfat olması itibariyle çok rahmet sahibi, pek merhametli, çok merhametli veya sonsuz rahmet sahibi diye tefsir edilebilse de, özelliğinden ve özel isim olmasından dolayı tercemesi mümkün olmaz. Çünkü özel isim terceme edilmez. Özel isimlerin terceme edilmesi onların değiştirilmesi demektir ve dilimizde böyle bir isim yoktur. Bazılarının er-Rahmânı “esirgeyici” diye terceme ettiklerini görüyoruz. Hâlbuki “esirgemek” aslında “kıskanmak, yazık etmek” manasındadır. “Benden onu esirgedin” denilir. Sonra kıskanılanın korunması, saklanması tabîi olduğundan esirgemek, onun gereği olan korumak manasına da kullanılır. “Beni esirgemiyorsun.” deriz ki “beni korumuyorsun.” demektir. Fakat “bana merhamet etmiyorsun.” gibi “bana esirgemiyorsun.” denilmez. Bundan dolayı esirgeyici aslında “kıskanç” demek olacağından er-Rahmân’ın gelişigüzel bir tefsiri de olmamış olur. Elemlenmek, acı duymak olan acımdan “acıyıcı” da tatsız ve kusurludur, kuru bir acımdan merhamet değildir. Merhamet, acı felaketini ortadan kaldırmak ve onun yerine sevinç ve iyiliği koymaya yönelik bir duygudur ki dilimizde tamamen bilinen bir kelimedir. Biz merhametli sıfatından anladığımız tatlı manayı öbürlerinden tam olarak anlayamayız ve pek merhametli yerine “acıyıcı, esirgeyici” demeyiz. Bunun için eskilerimiz burada “yarlıgamak” fiilinden “yarlıgayıcı” sıfatını kullanırlardı “Rabbim nimeti ile yarlıgâsın”, “Rahmetinle yarlıga kıl ya ganî” gibi ki bu kelimeyi hafifleterek “yarlamak” ve “yarlayıcı” denildiği de olmuştur. Ve aslında “yar (dost) muamelesi yapmak” demektir ki, merhametin sonucudur. Fakat “yarlıgayıcı” isim değil sıfattır. (...) Özetle er-Rahmân “pek merhametli” diye noksan bir şekilde tefsir olunabilirse de tercüme olunamaz. Çünkü “pek merhametli” ne yalnız Allah (cc) için kullanılan bir sıfattır, ne özel isimdir. (...) Netice olarak başlangıçta, sonunda, ezelde, ebediyette sonsuz rahmet sahibi, sonsuz nimet ve bolluk, iyilik ve bağış saçııcı diye bir açıklama yapabiliriz ki ikisinde de rahmetin hem (Allah’ın) zatına ait sıfatını göz önünde bulunduran iyiliği dilemesi, hem fiilî ve yaratıcı sıfatını göz önünde bulunduran belalardan kurtarma, nimetlere ve iyiliğe ulaştırma manalarını içine alması, hem geleneğin, hem de şeriatın özüne uygun düşmektedir.”⁵⁰

⁵⁰ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I-X, sadeleştirenler: İsmâîl Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul, trs, I, 50, 86.

Öte yandan Arapçadaki fa‘lân vezninin umumi delâletine dayanarak, er-Rahmân isminde “rahmetle mevsuf olan”; er-Rahîm isminde ise, “rahmetiyle başkalarına merhamet eden” manaları da bulunabilir.⁵¹ İbn Abbâs (68/688)’tan gelen “er-Rahmân” refîk olan, “er-Rahîm” ise mahlûklarını rızıklandırmada şefkatini gösterendir.”⁵² rivâyeti de bu fikri destekler mahiyettedir.

Aynı şekilde bu ismin vârit olduğu bazı âyetlerin muhtevâsına dikkat çekilerek er-Rahmân’ın sadece cemal anlamını değil, heybet, kahır ve kibriyâ⁵³ şeklindeki sıfatlarını da yansıttığı haber verilmiştir.⁵⁴

Türkiye’de de özellikle yirminci yüzyılın başlarında başlayıp günümüze kadar devam eden süreç içerisinde Kur’ân’ın birçok tercümesi yapılmıştır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi er-Rahmân isminin kendine ait birtakım hususiyetleri sebebiyle, Türkçeye aktarımı yapılırken kelimenin bütün anlamlarını kapsayan bir kelime bulmakta zorluk çekilmiş ve bu kelimeyi tam karşılayacak Türkçe bir kelime bulunamamıştır.⁵⁵ Bu yüzdendir ki Türkiye’deki meâl çalışmalarını incelediğimizde bu kelime bazen sadece “er-Rahmân”⁵⁶ şeklinde, bazen de “çok esirgeyici olan Allah,”⁵⁷ “çok merhamet eden, her şeyi kuşatan iyiliği her şeye yaygın (Allâh),”⁵⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Ayrıca Rahmân ismini “çok seven”⁵⁹ “çok şefkatli, çok merhametli”⁶⁰ şeklinde tercüme edenler de olmuştur.

⁵¹ Yıldırım, “er-Rahmân Vasfı”, s.24.

⁵² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 22; Ezherî, “rhm” md., V, 5, 49–51.

⁵³ Tâhâ 20/108; Yâsîn 36/11; Kâf 50/33.

⁵⁴ Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, s.70.

⁵⁵ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, s.324.

⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 50, bkz. el-Fâtîha 1/1, 3.

⁵⁷ Çantay, Hasan Basri (v.1964), *Kur’ân-ı Hakîm ve Me’âl-i Kerîm*, Risâle yay., İstanbul, 1995, II, 552, bkz. Meryem 19/18, 45, 87, 88; Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, bkz. Meryem 19/18.

⁵⁸ Ateş, Süleyman, *Kur’ân Ansiklopedisi*, Kur’ân Araştırmaları Müessesesi (KURAM), trs., “rahmet” md., XVII, 442.

⁵⁹ Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur’ân*, Ankara Okulu yay., Ankara 2004, s.1, bkz. el-Fâtîha 1/1; Meryem 19/18.

⁶⁰ Öztürk, Mustafa, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Otto yay., Ankara 2008, s.1, bkz. el-Fâtîha 1/1; Meryem 19/18.

2.2. er-Rahîm

er-Rahîm(الرحيم) sözcüğü, mübalağa sîgalarından faîl (فعل) vezninde türetilmiş bir sıfat-ı müşebbehtir.⁶¹ Rahîm ismi Kur’ân’da yine el-esmâü’l-hüsnâdan olan gafûr, azîz, raûf, tevvâb, berr, vedûd isimleri ve bir yerde de rab ismiyle birlikte, üç âyette de mü’minlerle ilişkili olarak zikredilmiştir.⁶²

1.2.1 er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Biçimsel Farkları

Rahmân ve Rahîm isimleri beraber incelendiğinde bu iki ismin birden Allah’tan başkasına nisbet edilmesi mümkün olmadığı görülür. Çünkü bunlar Kur’ân’da 114 defa tekrarlanan besmelede Allah lafzıyla beraber O’nun zâtına nisbet edilmiştir.⁶³ Aynı şekilde kökleri ve her ikisinin de sıfat-ı müşebbehe olması açısından yapıları aynı olan bu isimlerin anlamlarının da aynı olup olmadığı ihtilaf konusu olmuştur. Bu iki kelimenin farklı anlamlar taşıdığını ileri sürenler bir takım biçimsel ve anlamsal farklar tespit etmişlerdir ki gerçekten bu iki ismin Kur’ân’da kullanıldığı yerler tek tek incelendiğinde aralarında bazı kullanım farklarının olduğu görülür.

1. er-Rahmân ismi Kur’ân’da “sıfat-ı gâlibe” olarak, ulûhiyyetin ikinci bir ismi, başka bir deyişle Allah’a (cc) has bir isim olup O’ndan başkası için kullanılmamıştır.⁶⁴ Başlangıçtan itibaren yüce Allah’tan başkasına er-Rahmân denilmemiştir. Dolayısıyla er-Rahmân vasfı Allah Teâlâ için sıfatı gâlibe ya da galebe-i takdîriyye şeklinde kullanılan bir sıfat konumuna yükselmiştir.

Burada yalancı peygamber Müseylemetü’l-Kezzâb’a bir defa haddini aşan bir şairin eliflâmsız olarak "لازلت رحمانا" “Sen Rahmân olmaya devam ediyorsun” sözünü istisna etmek gerekir. Çünkü bu şairin şiirinde er-Rahmân ismini eliflâmsız kullandığı

⁶¹ Bkz. Birinci Bölüm “er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı” başlığı.

⁶² Abdülbâkî, Muhammed Fu’ad, *el-Mu’cemu’l Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 4. basım, Dârü’l-Fiker, 1994, “rahîm” md., s.390–392.

⁶³ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 31; Topaloğlu, Bekir, “Rahmân”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 415-417.

⁶⁴ el-İsfahânî, *Müfredât*, “rhîm” md., s.347; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 75.

böyle kullanması dolayısıyla bu şairin dil açısından bile hata ettiği belirtilmiştir.⁶⁵ Ayrıca bir kimsenin ileri derecedeki rahmet vasfının, “rahmân” lafzıyla belirtilmesi, dil yönünden bakıldığında mümkün görülebilse de dinen durumun böyle olmadığı dolayısıyla İslâm dîni açısından da şairin ifadesinin yanlışlığının aşikâr olduğu ifade edilmiştir. Çünkü “rahmân” kelimesi galebe-i takdiriye olarak sadece Allah (cc) hakkında ve lâm-ı tarifle “er-Rahmân” şeklinde kullanılmıştır. Bu lâm-ı tarif galebe-i takdiriye belirtmektedir.⁶⁶

Bu ismin sıfat olarak geldiği yerler isim olarak geldiği yerlere kıyasla oldukça azdır.⁶⁷

Buna karşılık er-Rahîm ismi ise mevsufsuz hiç kullanılmamış; iki âyette Allah’ın el-Âzîz ismini tavsif etmek üzere⁶⁸ geçtiği her yerde hep Allah ismini tavsif etmiştir.⁶⁹

2. er-Rahmân her zaman lâm-ı târifle kullanıldığı halde, Rahîm, birçok defa lâm-ı târifsiz kullanılmıştır.⁷⁰

3. Arapçada olduğu gibi, Kur’ân-ı Kerîm’de de er-Rahmân, insanlar hakkında asla kullanılmayıp sadece Allah’ın (cc) sıfatı olarak kullanılır ve bu konuda âlimler arasında ittifak vardır.⁷¹ Hâlbuki Rahîm bir âyette Hz. Peygamber’i (sav) tavsif eder.⁷²

4. er-Rahmân kelimesi cer harfleri aracılığıyla başka kelimelerle ilişkili olmaması, dolayısıyla değişiklik kabul eden fiil özelliği taşımaması kendisine ilâhî isimle sıfat

⁶⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 32.

⁶⁶ Polater, *Kur’ân’da Rahmet*, s.64. (Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürri’l-Mâsûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, 1986, I, 33’dan naklederek).

⁶⁷ Bkz. İkinci Bölüm “er-Rahmân Vafının Sıfat Olarak Kullanıldığı Âyetler” başlığı.

⁶⁸ Yâsîn 36/5, eş-Şu‘arâ 26/217.

⁶⁹ Abdûlbâkî, *Mu‘cemu’l-Müfrehes*, “rahîm” md., s.390–392.

⁷⁰ Abdûlbâkî, *Mu‘cemu’l-Müfrehes*, “rahîm” md., s.390–392.

⁷¹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, I, 55–59; (Ayrıca bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Anlamı ve Türkçeye Tercümesi Meselesi” başlığı).

⁷² et-Tevbe 9/128.

arasında bir konum sağlamıştır.⁷³ Meselâ hiçbir yerde "رحمن بهم" “Onlara karşı Rahmân’dır” gibi bir ifade bulunmaz.⁷⁴

Rahîm kelimesi için ise durum öyle değildir; harf-i cer ile müteaddî olur ve rahmete konu teşkil eden şeye taalluk eder. Nitekim "انه كان بكم رحيمًا" “Doğrusu O, sizin için çok merhametlidir.” ve "وكان بالمؤمنين رحيمًا" “Allah mü’minlere karşı çok merhametlidir.”⁷⁵ âyetinde ve buna benzer âyetlerde bu durum açıkça görülmektedir.

1.2.2 er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Anlam Açısından Farkları

Ebû Ubeyde’nin (210/825) de aralarında olduğu bazı bilginler “nedmân ve nedîm” kelimeleri, vezinlerindeki farklılığa rağmen nasıl aynı anlama geliyorsa Rahmân ve Rahîm de aynı anlama gelir tezini savunmuşlardır.⁷⁶ Ancak müfessirlerin çoğunluğu bu iki isim arasında bir mana farkının olduğu görüşündedir. Bunların başında da Taberî gelir. Hatta o, bu isimler arasında mana farkı olmadığını söyleyenleri, bilgisi kıt olan ve seleften gelen bazı rivâyetleri bilmeyen kişiler olmakla itham eder.⁷⁷ İbn Abbâs da bu isimler hakkında “Rahmân ve Rahîm Allah’ın şefkat ve merhametini ifade eden iki ismi olup biri ötekinden daha rakîk (ince, hoş) isimlerdir.” der.⁷⁸ Ancak bu açıklama bu iki ismin anlam farkı hakkında bize bir bilgi vermemektedir. İbn Kesîr ise Hattâbî’nin, rikkatin Allah hakkında kullanılmasının uygun olmayacağını belirttiğini “erakku” (daha rakîk) kelimesi yerine “rıfk (iyilik ve nezaket)” ın ism-i tafdîli olan “erfaku” kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağını söylediğini bize nakleder.⁷⁹

Rahmân isminin, Rahîm isminden daha mübalağalı anlam ifade ettiği görüşü, bu iki ismin manalarının farklı olduğunu söyleyenlerin ortak görüşüdür. Bu hususta da hareket noktaları, Arap diline ait şu kuraldır: “Binadaki ziyade manadaki ziyadeliğe

⁷³ Topaloğlu, “Rahmân”, *DİA*, XXXIV, 415-417.

⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 31-32.

⁷⁵ el-İsrâ 17/66; el-Ahzâb 33/43.

⁷⁶ Ebû Ubeyde, Ma’mer b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, (nşr. Muhammed Sârimî Emîn el-Hancî), 1. basım, Mısır, 1374/1954, s.21.

⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I, 57.

⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 22.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 22.

delâlet eder.” Dikkat edilirse Rahmân kelimesi beş harften (ر-ح-م-ا-ن) oluşmasına karşılık, Rahîm kelimesi ise dört harften (ر-ح-ي-م) oluşmuştur.⁸⁰

Allah Teâlâ Kur’ân’da Kendisini bir arada andığı bu iki isimle tavsif ettiğine göre,⁸¹ elbette bunlar arasında bir farkın olması gerekir. Birçok âlim bu farkları göstermek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bizlere ulaşan bu görüşlerin bazıları şunlardır:

a. er-Rahmân Allah’ın (cc) bütün mahlûkata olan rahmeti, Rahîm sadece mü’minlere olan rahmetidir.

Taberî, tefsirinde Azrûmî’nin bu görüşte olduğunu bize nakleder ki Suyûtî (911/1505)’nin bildirdiğine göre Dehhâk (106/723) de aynı görüştedir.⁸² Onlar Rahîm’in mü’minlere ait olduğuna dair şu âyeti naklederler. *هو الذي يصلي عليكم وملائكته ليخرجكم من الظلمات الى النور وكان بالمؤمنين رحيما.* “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O’dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah mü’minlere karşı çok merhametlidir.”⁸³ er-Rahmân isminin de Allah’ın (cc) bütün mahlûkata ait rahmetini bildirdiği hususundaki delileri ise şu âyettir. *الرحمن على عرش استوى.* “*Rahmân, Arş’a istivâ etmiştir.*”⁸⁴

Ancak Kadir Polater bu delillerin pek ikna edici gözükmediğini çünkü bütün insanları ilgilendiren nimetlerin zikredildiği şu âyetlerde, bu nimetlere sebep olarak Allah’ın Rahîm olmasının gösterildiğini bildirmektedir.⁸⁵ *ربكم الذي يزجي لكم الفلك في البحر لتبتغوا من فضله انه كان بكم رحيما.* “(Kullarım!) Rabbiniz, lütfuna nail olmanız için denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Doğrusu O, sizin için çok merhametlidir.”⁸⁶ Diğer âyet

⁸⁰ Bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı” başlığı.

⁸¹ el-Fâtiha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; en-Neml 27/30; el-Haşr 59/22; en-Nebe’ 78/37.

⁸² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I, 55; es-Suyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, I-XVII, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Merkez-ü Hicrin li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1. basım, Mısır, 1424/2003, I, 40.

⁸³ el-Ahzâb 33/43.

⁸⁴ Tâhâ 20/5.

⁸⁵ Polater, *Kur’ân’da Rahmet*, s. 60.

⁸⁶ el-İsrâ 17/66.

ise; "وتحمل اثقالكم الي بلد لم تكونوا بالغيه الا بشق الانفس ان ربكم لرؤف رحيم". *"Bu hayvanlar sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlüklerle katlanarak varabileceğiniz bir memlekete taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli pek merhametlidir."*⁸⁷

Şimdi zikredeceğimiz âyette de doğrudan, "Allah insanlara Rahîmdir." buyrulmaktadır. Bununla birlikte âyetin tamamı ve nüzûl sebebi göz önüne alınınca burada geçen "insanlar" kelimesiyle, mü'minlerin kastedilmiş olduğu anlaşılır. Bu âyet kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmesiyle ilgilidir ve daha önce, Mescid-i Aksâ'ya doğru namaz kılıp da ölen mü'minlerin durumunun ne olacağından endişe edenlere⁸⁸ şu cevabı ihtiva eder. *وَكذلك جعلناكم امة وسطا لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدا وما جعلنا القبلة التي كنت عليها الا لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على عقبيه وان كانت لكبيرة الا على الذين هدى الله وما كان الله ليضيع ايمانكم ان الله بالناس لرؤف رحيم".* *"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Rasûl'ün de size şahitler olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı ökçeleri üzerinde geri dönenlerden ayırt etmek için kible yaptık. Bu Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayı edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."*⁸⁹ İbn Kesîr âyetteki iman kelimesinden kastedilenin namaz olduğunu söylemiştir.⁹⁰

Sonuç olarak Rahîm ismine Allah'ın (cc) sadece mü'minlere olan merhametini ifade ettiği bir isimdir şeklinde kesin bir mana verilemeyeceği yukarıdaki âyetlerden anlaşılmaktadır. Bununla beraber Rahîm ismi Kur'ân'da çoğunlukla Allah'ın (cc) mü'minlere olan rahmeti bildirilirken zikredilir.⁹¹ Öte yandan bu konuyla ilgili araştırma yapanlar er-Rahmân isminin bütün mahlûkata ait olması hakkında delil getirilen âyetlerden de bu sonucu çıkarmanın çok güç olacağını bildirmektedirler.⁹²

b. Allah dünya ve ahiretin Rahmân'ı, her ikisinin Rahîm'idir.

⁸⁷ en-Nahl 16/7.

⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 195.

⁸⁹ el-Bakara 2/143.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 197.

⁹¹ Abdülbâkî, *Mu'cemu'l Müfrehes*, "rahîm" md., s.390-392.

⁹² Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, s.61.

er-Rahmân ve Rahim ismine bu manayı Hz. İsa'nın verdiğini Peygamber Efendimiz'den (sav) gelen bir rivâyetle öğrenmekteyiz. Buna göre Hz. İsa bu açıklamayı havarilerine yapmıştır. Suyûtî bu rivâyetin zayıf bir senetle geldiğini belirtir.⁹³ İbn Kesîr ise bu sözü Rasûlullah'a (sav) nisbet etmekten kaçınarak, “me'sûr bir duada buyruldu ki...” şeklinde ihtiyatlı bir ifade kullanır.⁹⁴ Taberî ise, dünya ve ahiretin Rahmân'ı, her ikisinin Rahîm'i görüşünü benimser.⁹⁵

c. Allah dünya ve ahiretin Rahmân'ı, ahiretin Rahîm'idir.

er-Rahmân ve Rahim'e bu manayı Peygamber Efendimiz'den gelen bir habere göre yine Hz. İsa vermiştir.⁹⁶ Şevkânî (1250/1834) de bu hadis'in geçtiği diğer kaynakların adlarını verdikten sonra, İbnu'l-Cevzî (597/1200)'nin bu hadîsi mevzû bir hadis olarak kabul ettiğini haber verir. Bu kaynaklara göre Hz. İsa daha çocukken annesi tarafından hocaya gönderilir. Hocası da ona besmeleyi yazdırır. O da hocasına, besmeleyi harf harf açıklar. Rahmân ve Rahîm'e de sözü geçen anlamı verir.⁹⁷

d. Allah dünya ve ahiretin Rahmân'ı, dünyanın Rahîmidir.

er-Rahmân ve Rahîm'e verilen bu anlamın hareket noktasını da, ilâhî rahmetin keyfiyet (nitelik) açısından ele alınması oluşturur. Buna göre ahiretin nimetlerinin hepsi büyüktür. Dünya nimetlerinin ise, büyüğü de vardır küçüğü de. Bu sebepten bu nimetlerin büyük olanları daha mübalağalı olan er-Rahmân ile küçük olanları ise Rahîm ismiyle alâkalıdır.⁹⁸ Bu açıklama Zemahşerî (538/1143)'nin şu sözünün bir açıklaması gibi gözükmektedir: “Yüce Allah er-Rahmân ismini zikretmekle, nîmetlerin büyüklerini

⁹³ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I, 41.

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I, 22.

⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 56–57.

⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 56.

⁹⁷ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, 3. basım, Dârü'l-Fikir, 1383/1964, I, 18.

⁹⁸ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 27.

ve asıllarını beyan etmiştir. Peşinden de nimetlerin rakîk ve latîf olanlarını beyan için, bir tetimme olarak Rahîm ismini getirmiştir.⁹⁹

e. er-Rahmân, rahmetiyle her şeyi kuşatan, Rahîm, rahmeti bol olandır.

Rahmân ve Rahîm isimlerine bu manayı İsfahânî vermiştir.¹⁰⁰

f. er-Rahmân, rahmet-i sabıka ile; Rahîm, rahmet-i lâhika ile ilgilidir.

er-Rahmân ve Rahîm isimlerine bu manayı Râzî verir. Sonra bu görüşünü şöyle açıklar: “Allah’ın (cc) iki rahmeti vardır. Rahmet-i sâbıka ve rahmet-i lâhika... Rahmet-i sâbıka, mahlûkatı yaratmasıdır. Rahmet-i lâhika ise, mahlûkatı yarattıktan sonra onlara rızık, anlayış vb. vermesidir. Allah (cc) rahmet-i sâbıkaya göre er-Rahmân’dır. Rahmet-i lâhikaya göre ise Rahîm’dır. O, er-Rahmân’dır; çünkü evvelâ mahlûkatı rahmetiyle yaratmıştır. O’nun dışında, kimsede bu rahmet bulunmadığından, O’ndan başkasına er-Rahmân denilemez. Bazı salih kullar; O’nun ahlâkının bazısıyla, güçleri nisbetinde ahlâklandıkları, açtı doyurup çıplağı giydirdikleri ve dolayısıyla rahmet-i lâhikadan onlarda bir şeyler bulunduğu için, onlara da Rahîm denilebilir.” Başka bir ifadeyle er-Rahmân, kullardan sudur etmesi mümkün olmayan nimetleri veren; Rahîm ise, kullardan sudur etmesi mümkün olan nimetleri veren demektir.”¹⁰¹

g. er-Rahmân Allah’ın (cc) zâtî sıfatı, Rahîm ise fiilî sıfatının delâletidir.

Bu görüş İbn Kayyım el Cevzî’ye aittir.¹⁰²

h. er-Rahmân Allah’ın (cc) fiilî sıfatı, Rahîm ise zatî sıfatıdır.

⁹⁹ ez-Zemahşerî, Ebû’l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğıvâmizî’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîli fî Vücûhi’t-Te’vîl*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Şahîn), 1. basım, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995, I, 18.

¹⁰⁰ İsfahânî, *Müfredât*, “rhm” md., s.347.

¹⁰¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 63.

¹⁰² Polater, *Kur’ân’da Rahmet*, s. 63. (İbn Kayyım el-Cevzî’nin *Hâdi’l-Ervâh ilâ Bilâdi’l-Efrâh* adlı eserinden naklen).

Allah Teâlâ'nın merhametli olması Rahîm ismini, rahmetiyle muamele etmesi ise Rahmân ismine delâlet eder.¹⁰³ Bu manayı verenlerden biri olan Muhammed Abduh (1323/1905) ise görüşünü özetle şöyle açıklar: “Arap dilinde mübalâğa bildiren falân vezni aynı zamanda ârız sıfatlara delâlet etmektedir. Faîl vezni ise huylar ve seciyelerde olduğu gibi sabit manalara delâlet eder. Bu itibarla bir Arap; er-Rahmân ismini işitince, bundan Allah'ın (cc) bilfiil nimetleri veren olduğunu anlar. Ancak rahmetin O'nun daimî ve zâtına vacip sıfatlardan olduğunu düşünmez. Çünkü fiil, lâzım ve sabit bir sıfattan olmaz ise bazen kesilebilir. Rahîm lafzını işitince, Allah'ın (cc) zâtına uygun düşecek ve O'nun razı olacağı şekilde inancı kemâle erişir. Yine bilir ki, Allah'a (cc) ait sabit rahmet sıfatı vardır; ihsan ve nimetler bundan sudur eder.”¹⁰⁴

Bu iki ismin manaları konusunda müfessirler arasında farklı görüşler olduğu yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Bir kelimenin manası konusunda bu kadar farklı görüşlerin ortaya çıkmış olması bizi bazı kelimelerin temellerinin dilden ziyade, sonradan oluşmuş ıstılâhî kullanımlarda oluştuğu sonucuna götürmektedir.¹⁰⁵

Allah Teâlâ'nın bu iki ismin tecellileri hem dünya hem de âhiret için geçerlidir. Bu isimlerin kullanıldığı âyetlerden bu sonucu çıkarmak mümkündür.¹⁰⁶ Ayrıca Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını zamanın öncesi ve zamanın sonrası açısından sınırlandırmak mümkün değildir. Ancak bu isimlere belirgin etkileri açısından bir husûsîliğin atfedilebileceği söylenebilir.¹⁰⁷ O halde bu iki ismin manasını Abdullah b. Abbâs'a atfedilen “Rahmân ve Rahîm şefkat ve merhamet ifade eden Allah'ın iki ismi olup biri ötekinden daha rakîktir”¹⁰⁸ sözüyle anlatmak daha doğru olsa gerektir.

¹⁰³ Ebû 'Üde, Halîl, *et-Tatavvuru'd-Delâli Beyne Lüğati's-Şi'ri'l-Câhilî ve Lüğati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire Üniversitesi, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985, s.109.

¹⁰⁴ Reşid Rızâ, Muhammed (1354/1935) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Menâr)*, 2. basım, Dârü'l-Menâr, Kahire, 1366/1947, I, 47-48.

¹⁰⁵ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.112.

¹⁰⁶ Bkz. İkinci Bölüm, “Küfür ve Kâfirleri Konu Alan Âyetlerde er-Rahmân” ve “Kıyâmet ve Âhiretle İlgili Âyetlerde er-Rahmân” başlıkları.

¹⁰⁷ Topaloğlu, “Rahmân”, *DİA*, XXXIV, 415-417.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I, 22.

Rahmân ve Rahîm ismi hakkında verilen bu farklı manaları tespit ettikten sonra, şimdi de “rhm” kökünden türeyen diğer isimlerin Kur’ân’daki kullanılış farklarını ortaya koymaya çalışalım.

2.3. Erhamu’r-Râhimîn

“Merhamet edenlerin en merhametlisi” demek olan bu isim, bütün Kur’ân’da dört defa geçer.¹⁰⁹ Bu isimle ilgili dikkat çeken nokta bulunduğu her âyette bir peygamberin dua ve niyazında yer almasıdır ki Hz. Musa, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. Yunus bu ismi kullanarak Cenâb-ı Hakk’a dua etmişlerdir. Şu halde bu isim, ilâhî merhameti celbetmek üzere, kendisiyle dua edeceğimiz müessir bir isim olarak bize bildirilmiş oluyor.¹¹⁰

2.4. Hayru’r-Râhimîn

“Merhamet edenlerin en hayırlısı” demektir. Kur’ân’da iki yerde¹¹¹ biri mü’minlere diğeri ise Hz. Muhammed’e (sav) öğretilen dua şeklinde geçer.

2.5. Zü’r-Rahme

“Rahmet sahibi” demektir. İki âyette geçer.¹¹²

2.6. Zû Rahmetin Vâsi’a

“Geniş rahmet sahibi” demektir. Bir âyette geçer.¹¹³

3. KUR’ÂN’DA ALLAH’IN RAHMETİNİ İFADE EDEN DİĞER İSİMLER

Allah Teâlâ’nın yukarıda sayılan isimleri dışında başka isimlerinin de olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça bildirilmektedir. “*En güzel isimler (el-esmâü’l-hüsnâ)*

¹⁰⁹ el-A’râf 7/151, Yûsuf 12/64, 92, el-Enbiyâ 21/83.

¹¹⁰ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyet*, s.126.

¹¹¹ el-Mü’minûn 23/109, 118.

¹¹² el-En’âm 6/133, el-Kehf 18/58.

¹¹³ el-En’âm 6/147.

Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin..."¹¹⁴ âyeti başta olmak üzere diğer pek çok âyet¹¹⁵ bu gerçeği ifade etmektedir. Allah'ın bu yüce isimlerinin bir kısmı da vardır ki bunlar; taşıdıkları sevgi, lütuf, ihsan, af, merhamet ve mağfiret gibi anlamlarla veya nimet veren ve hidâyet edici olan gibi anlamlarla rahmet sıfatına çeşitli yönlerden delâlet etmektedirler. Mutasavvıfların Allah'ın lütuf ve rızasını gösteren bu isim ve sıfatlarını "cemâli sıfatlar" şeklinde adlandırdıklarını görüyoruz.¹¹⁶

Tezimizde rahmet sıfatıyla alâkalı olan bütün isimleri tek tek incelememiz mümkün olmadığından belli esasları göz önünde bulundurarak en azından bu isim ve sıfatların hangileri olduğunu ifade etmekte yarar görüyoruz. Bu esaslar arasında bu isimlerin Kur'ân'da zikredilmiş olması; taşıdıkları birden fazla anlam arasında, varsa rahmete delâlet eden bir anlamının Kur'ân'da zikredilmiş olması; aralarındaki nüansları görebilmek maksadıyla aynı kökten türeyenlerin birlikte ele alınması şeklinde sıralayabiliriz.¹¹⁷ Bu isimler ve sıfatlar şunlardır:

a. Af, Merhamet ve Mağfiretle İlgili İsim ve Sıfatlar: el-Afüv, er-Rahmân, er-Rahîm, Zü'r-Rahme, Erhamu'r-Râhimîn, Hayru'r-Râhimîn, Zû Rahmetin Vâsi'a, et-Tevvâb, Kâbilü't-Tevb, ellezî Yekbelü't-Tevb, el-Ğafûr, Ğâfiru'z-Zenbi, el-Ğaffâr, Zû Mağfiretin, Ehlü'l-Mağfire, Vâsi'u'l Mağfire, Hayrü'l-Ğafirîn, el-Mücîb, el-Halîm, er-Raûf, el-Vedûd, Hayr, ellezî Yusallî Aleyküm.¹¹⁸

b. Nimet Veren Olduğunu İfade Eden İsim ve Sıfatlar: er-Rezzâk, ellezî Razeka, Hayru'r-Râzikîn, el-Kerîm, el-Ekrem, Zü'l-Celâli ve'l-İkram, el-Vehhâb, ellezî Vehebe, Zü'l-Fadl, Zü'l-Fadli'l-Azîm, ellezî Feddale, Zî't-Tavl, eş-Şekûr, eş-Şâkir, el-Mukît, el-Hafî, el-Kâbid, el-Bâsıt er-Râfî', Rafî'u'd-Derecât, ellezî Rafe'a, el-Vâkî, eş-Şâfî, el-Mennân, el-Mu'tî, Kâşifü'l-Azâb, ellezî Keşefe, el-Müneccî, ellezî Neccâ, Hayr, en-Nâsır, en-Nasîr, Hayru'n-Nâsirîn, el-Mümidd, el-Kâfî, Hasbü, el-Kefîl, el-Müsteân, ellezî Eyyede, el-Muğîs, ellezî Yünezzilü'l-Ğays, ellezî mine's-Semâi Mâen, ellezî

¹¹⁴ el-A'râf 7/180.

¹¹⁵ el-İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; el-Haşr 59/24.

¹¹⁶ Uludağ, Süleyman, "Cemâl", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 296.

¹¹⁷ Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, s.57.

¹¹⁸ Anlam ve kullanılışları için bkz., Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, s.321-322.

Emedde, el-Muğnî, el-Münzilîn, el-Münezzil, Hayrî'l-Münzilîn, ellezî Enzele, ellezî Yünezzilü, ellezî Sahhara, ellezî Ahsene, ellezî Ahalle, ellezî Ezhebe, ellezî Evrese, ellezî Sadeka Va'dehû, ellezî Yüzcî, ellezî Yut'imü ve Yüskî, ellezî Kefe, el-Mücîb, ellezî Yürî, ellezî Yenşüru, el-Mutahhir, ellezî Yüseyyiru.¹¹⁹

c. Hidâyet Edici Olduğunu İfade Eden İsim ve Sıfatlar: el-Hâdî, ellezî Hedâ, er-Râşid, er-Reşîd, el-Berr, el-Bârr, el-Velî, el-Vâlî, el-Mevlâ, eş-Şeff', es-Selâm, el-Mü'min, el-Vekîl, Mürsilîn, Münzir, el-Münîr, Nûru's-Semâvâti ve'l-Ard, ed-Dârr, en-Nâfî, el-Bürhân, el-Latîf.¹²⁰

4. KUR'ÂN'DA RAHMET KELİMESİYLE KASTEDİLEN DİĞER ANLAMLAR

RHM kökü normal olarak, şefkat ve merhamet etmek anlamında kullanılır ve fiil şekilleri hemen hemen her zaman bu anlamdadır.¹²¹ İsim şekliyle “rahme” ise ait olduğu fiilin zaman zaman aslî manasının dışındaki manalar için de kullanıldığı görülür. Bu manalara tefsir kitaplarında yeri geldikçe işaret edilmekle birlikte bazılarında bu konu müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Bu manaların sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Meselâ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî (1095/1684) on iki¹²² Suyûtî on üç,¹²³ anlamından bahsetmiştir. Fîruzâbâdî (817/1415) ise bu anlamları yirmiyeye kadar çıkarmıştır.¹²⁴ Gerek tefsirlerde gerekse bu alimlerin eserlerinde yaptıkları tespitlerin belli başlıları şunlardır:

1. Kur'ân-ı Kerîm

¹¹⁹ Anlam ve kullanılışları için bkz., Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, s.257–302.

¹²⁰ Anlam ve kullanılışları için bkz., Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, s.303–321.

¹²¹ Bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı” başlığı.

¹²² el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mus el- Huseynî, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, el-Matbaatü'l-Âmire, Mısır, 1287, s.349.

¹²³ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, (thk. Saîd el-Mendûh), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiye, Beyrut, 1996, II, 413.

¹²⁴ el-Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yâkub, *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâîfi'l- Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), 3. basım, I-V, İhyaü't-Türâsi'l-İslâmiyye, Mısır, 1986, III, 53–58.

*“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur’ân, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir.”*¹²⁵

2. İman ve İslâm

*“Allah dileseydi, onları (aynı dine mensup) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine sokar. Zalimlerin ise bir dost ve yardımcısı yoktur.”*¹²⁶ Bu âyetle geçen “rahmet” kelimesi Enes b. Malik (93/711) tarafından İslâm olarak tefsir edilmiştir.¹²⁷

İlimde derinleşmiş olanların şu duasında da rahmet kalblerin imanda sebat etmesi, imanın artması anlamındadır.¹²⁸ *“Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi eğrilme. Bize (imanımızda sebat etme ve imanımızın kemale ermesi konusunda katından) bir rahmet bahşet.”*¹²⁹

3. Cennet

Allah’ın salih kullarının âhiretteki durumlarını haber veren şu âyetle rahmet kelimesi cennet manasında kullanılmıştır: *“Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*¹³⁰ Ayrıca *“Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹³¹ Âyetinde geçen “merhamet edecek” ifadesi “cennete sokacak” anlamında kullanılmıştır.¹³²

¹²⁵ Yûsuf 12/111; en-Nahl 16/89.

¹²⁶ eş-Şûrâ 42/8.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi‘u li Ahkâmi‘l-Kur’ân*, XVI, 6.

¹²⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru‘l-Kur’âni‘l-Azîm*, I, 356.

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/8.

¹³⁰ Âl-i İmrân 3/107.

¹³¹ et-Tevbe 9/71.

¹³² Taberî, *Câmi‘u‘l-Beyân*, X, 178.

4. Dünyevî Nimet ve İhsan

*“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir.”*¹³³ âyetteki “rahmet” kelimesi nimet olarak tefsir edilmiştir.¹³⁴

5. Koruma (ismet)

Kur’ân’da “rahmet” kelimesinin “koruma” anlamının iki yönde kullanıldığını görüyoruz. Bunlardan ilki “günahtan koruma” ki Hz. Yusuf kölesi bulunduğu evin hanımının zina teklifini reddetmiş ve zindana atılmak pahasına da olsa Allah’a isyan etmemişti. Yusuf günahtan bu şekilde korunmuş olmasının sebebini “rahmet” ile şöyle ifade etmiştir. *“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* dedi.¹³⁵ Diğer anlamı ise “helaktan koruma”dır. Hz. Nuh’un oğlu babasını tasdik etmeyerek dağlara çıkarak boğulmaktan kurtulacağını söylemiş; bunun üzerine Hz. Nuh (as) ona şöyle demişti: *“O, ‘Ben, kendimi sudan koruyacak bir dağa sığınacağım’ dedi. Nûh, ‘Bugün Allah’ın rahmet ettikleri hariç, O’nun azabından korunacak hiç kimse yoktur’ dedi. Derken aralarına dalga giriverdi de oğlu boğulanlardan oldu.”*¹³⁶ Âyetteki “rahime” ifadesi “helak olmaktan koruma” anlamına gelmektedir.¹³⁷

6. Yağmur

“O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihâyet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde (yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle

¹³³ Hûd 11/9.

¹³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 367.

¹³⁵ Yûsuf 12/23–35, 53.

¹³⁶ Hûd 11/43.

¹³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 462; en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed, (710/1310) *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, (thk. eş-Şeyh Mervân Muhammed Şaâr), Dârü’n-Nefâis, Beyrut, 1996, II, 271.

çıkaracağız. *Ola ki ibretle düşünürsünüz*”¹³⁸ Buradaki “rahmet” yağmur olarak açıklanmıştır.¹³⁹

7. Nübüvvet Gibi Manevî Nimet

Müşriklerin; Rasulullah’ı (sav) küçük görüp, Kur’ân’ın Mekke’den Velîd b. Muğîre, Tâiften de Urve b. Mes‘ud es-Sakafî gibi¹⁴⁰ güçlü kimselere indirilmesi gerektiğini söylemelerine karşılık Yüce Allah şöyle buyurmuştu: *“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır*”¹⁴¹ Buradaki “rahmet” kelimesine “peygamberlik anlamı verilmiştir.”¹⁴²

8. Uhrevî Ecir ve Mükâfat

*“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki, size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*¹⁴³ Buradaki “size rahmetinden iki kat pay versin” şeklindeki ifade Allah Teâlâ’nın biri önceki peygamberlere, biri de Hz. Muhammed’e (sav) iman sebebiyle iki ayrı ecir vereceği anlamıyla açıklanmıştır.¹⁴⁴

9. Af ve Mağfiret

Bazı müşrikler, Rasulullah’a (sav) gelerek çok sayıda cinâyet işlediklerini, zina ettiklerini söylemişler ve bu günahları için bir kefarete olup olmadığını sormuşlardı. Bunun üzerine şu âyet inmiştir.¹⁴⁵ *“De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden*

¹³⁸ el-A’râf 7/57.

¹³⁹ el-Mahallî, Celâlüddîn ve es-Suyûtî, Celâlüddîn, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Pamuk yay., İstanbul, trs, s.153.

¹⁴⁰ İbn-i Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 129.

¹⁴¹ ez-Zuhruf 43/31–32; Ayrıca bkz. Hûd 11/28; el-Kehf 18/65; Fussilet 41/50.

¹⁴² Kurtubî, *el-Câmi‘u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVI, 82.

¹⁴³ el-Hadîd 57/28.

¹⁴⁴ Nesefî, *Medârik*, IV, 338; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VII, 4768.

¹⁴⁵ Buharî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, Sûretü’s-Zümer, 1.

kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁴⁶ Buradaki “rahmet” kelimesi “af ve mağfiret” anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁷

10. İlâhî Yardım ve Tevfîk

el-Ahzâb sûresi'nde Hendek savaşı (5/627) sırasında Medine'deki münafıkların içinde bulundukları ölüm korkusu ve mü'minleri bu yolla moralce zayıflatma çabaları anlatıldıktan sonra¹⁴⁸ şöyle buyrulur: De ki: “Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese, buna engel olacak kimdir?” Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar¹⁴⁹ Suyûtî bu âyetteki “rahmet” kelimesinin Allah'ın inkârcılara karşı mü'minlere yardımı olduğunu belirtir.¹⁵⁰

11. Sevgi ve Ülfet

“...Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk...”¹⁵¹ Buradaki “rahmet” sevgi anlamında kullanılmıştır.¹⁵²

12. Rızık

“De ki: “Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederiniz. Zaten insan çok cimridir.”¹⁵³ Âyetteki “rahmet” rızık manasındadır.¹⁵⁴

¹⁴⁶ ez-Zümer 39/53.

¹⁴⁷ Suyûtî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, II, 132.

¹⁴⁸ el-Ahzâb 33/12–16.

¹⁴⁹ el-Ahzâb 33/17; Ayrıca bkz. el-Kehf 18/93–98.

¹⁵⁰ Suyûtî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, II, 132.

¹⁵¹ el-Hadîd 57/27; el-Fetih 48/29.

¹⁵² Suyûtî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, II, 132; Ayrıca bkz. el-Feth 48/29.

¹⁵³ el-İsrâ 17/100.

¹⁵⁴ Suyûtî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, II, 132.

13. Âfiyet

Rahmet kelimesi bazen de sağlıklı, güvenli ve geniş bir hayat anlamlarını kapsayan âfiyetle tefsir edilir. “...Allah’ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah’ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar O’nun rahmetini engelleyebilirler mi?...”¹⁵⁵

Bir lafzın Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli manalarda kullanılmasına bir tefsir ıstılahı olarak “vücûh” denir. Bununla ilgili Kur’ân’da birçok örnek bulmak mümkündür.¹⁵⁶ Meselâ “hüdâ, salât, rahmet, ruh ve kazâ” kelimeleri gibi pek çok kelime çeşitli âyetlerde çeşitli anlamlara gelmektedir. Bunun aksine de yani çeşitli birçok kelimenin aynı manayı ifade etmesine “nezâir” denir. Kur’ân’ın iyi anlaşılması ve bilinmesi için “vücûh ve nezâir” ilminin verilerinden yararlanmanın önemi aşîkârdır. Bu konuyla ilgili İbn Abbâs’tan şöyle bir rivâyet nakledilir. Ali b. Ebî Talib (40/660), İbni Abbâs’ı Haricîlerle münakaşa ve onları ikna etmek için gönderdiğinde kendisine şunu tenbih eder: “Onlarla münakaşa ederken delil olarak, Kur’ân-ı Kerîm’i hüccet gösterme, çünkü onda birçok manaları ihtiva eden zû vücûh kelimeler vardır. Yalnız sünnet ile fikirlerini te’yid et.”¹⁵⁷ Kur’ân’da bir kelimenin birkaç mana ifade etmesi, onun mucize oluşunun delillerinden biridir ve bu konuda ilk asırlardan beri birçok eser kaleme alınmıştır.¹⁵⁸ Buradan hareketle diyebiliriz ki “rahmet” kelimesi için bu kadar farklı anlamdan söz etmek onun aslî anlamını kaybetmesi demek değildir. Aslî anlamıyla diğer anlamlar arasında bir alâka sürekli mevcuttur. Ayrıca rahmet kelimesinin Kur’ân’da mecazî manada kullanılması onun ne kadar anlam zengini bir kelime olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

¹⁵⁵ ez-Zümer 39/38; Ayrıca bkz. Hüd 11/9; Yûsuf 12/56; Kehf 18/10.

¹⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 409.

¹⁵⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 410.

¹⁵⁸ Cerrahoğlu, İsmâîl, *Tefsir Usûlü*, TDVY. Ankara, 1995, s.184–185.

İKİNCİ BÖLÜM

er-RAHMÂN VASFI VE KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILIŞI

1. er-RAHMÂN VASFIYLA İLGİLİ ÂYETLERİN BİÇİMSEL OLARAK İNCELENMESİ

RHM kökünü ve bu kökten türeyen vasıfların Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanılışları hakkında bir ön bilgi verdikten sonra araştırmamızın asıl bölümüne geçmek istiyoruz. Bu bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için er-Rahmân vasfını öncelikle biçimsel olarak incelemeye çalışacağız. Bu bağlamda Kur'ân'da bu vasfın geçtiği âyetlerin kronolojik sıralamasını verdikten sonra er-Rahmân vasfının Kur'ân-ı Kerîm'deki sıfat olarak geçtiği âyetleri, son olarak da Allah Teâlâ'nın özel ismi olarak kullanıldığı âyetleri tespit edeceğiz.

1.1. er-Rahmân Vasfının Geçtiği Âyetlerin Nüzûl Sırası

İslâm âlimleri Kur'ân vahyini genelde bir bütün olarak telakki etmişlerdir. Âyetlerin nüzûl seyrine çok önem vermemişlerdir. Daha genel ve kolay bir tasnif ile âyetlerin iniş zamanını hicretten önce ve sonrasını belirlemek üzere, mekkî ve medenî şeklinde ayırt etmişlerdir. Gerçi teşrî tarihini incelemek bakımından âyetlerin iniş sıralaması önem arzeder. Fakat Hz. Peygamber (sav) Kur'ân'ı bu sıraya göre yazdırmadığı ve bu sıralamayı ümmetine bir görev olarak vermediği için kesinlik ifade edecek tarzda bir sıralama âdeti yerleşmemiştir. O, Cebrâil'in (as) işaretleriyle gelen her yeni vahyi elimizdeki Mushaf tertibindeki yerine konulmasını kâtiplerinden istemiştir.¹⁵⁹ Buna mukabil müsteşriklerin Kur'ân vahyinin özel olarak da er-Rahmân vasfı geçen âyetlerin kronolojik sıralamasına önem verdiklerini, sûre ve âyetleri kronolojik olarak dakik bir sıralama gayretine girdiklerini görüyoruz.¹⁶⁰ Onların bu konuyla ilgili iddialarından araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla bahsedeceğiz. Fakat incelememize bir temel olması bakımından öncelikle er-Rahmân vasfının geçtiği âyetlerin nüzul sırasını incelemeyi uygun görüyoruz.

Kur'ân sûrelerinin nüzûl ve tertîbe göre çoğaltıldığı en meşhur İslâmî rivâyet Hz. Osman'ın yazdırıp çoğalttığı Mushaf olup bu mushafın tertip ve nüzûl sırası

¹⁵⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 167.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Yıldırım, "er-Rahmân Vasfı", s.21-40.

müslümanlar arasında icmâen kabul edilmiştir.¹⁶¹ Biz de bu tertip ve nüzûl sırasını gözeterek er-Rahmân isminin geçtiği yerleri sırasıyla aşağıdaki tabloda gösterdik.

Tertip ve Nüzûl Sırasıyla Hz. Osman Mushafı'nda Geçen er-Rahmân İsmi

Mekkî Sûrelerde er-Rahmân			
Tertip Sıra No.	Nüzûl Sıra No.	Sûre Adı	Âyet No.
1	5	el-Fâtiha	1, 3.
13	96	er-Ra'd	30.
17	50	el-İsrâ	110.
19	44	Meryem	18, 26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 96.
20	45	Tâhâ	5, 90, 108, 109.
21	73	el-Enbiyâ	26, 36, 42, 112.
25	42	el-Furkân	26, 59, 60, 60, 63.
26	47	eş-Şuarâ	5.
27	48	en-Neml	30.
36	41	Yâsîn	11, 15, 23, 52.
43	63	ez-Zuhruf	17, 18, 20, 33, 36, 45, 81.
50	34	Kâf	33.
67	77	el-Mülk	3, 19, 20, 29, 78, 37.
78	80	en-Nebe	37, 38.

Medenî Sûrelerde er-Rahmân

Tertip Sıra No	Nüzûl Sıra No.	Sûre Adı	Âyet No.
2	87	el-Bakara	163.
55	97	er-Rahmân	1.
59	101	el-Haşr	22.

¹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.79–88.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi er-Rahmân ismi vahyin bütün safhalarında hem Mekke hem de Medîne dönemlerinde varit olmuştur. Bu ismin indiği sûrelerin nüzûl sırası değerlendirildiğinde dakîk bir seyrinin olduğu; hem ilk inen sûrelerde hem vahiy döneminin ortalarında hem de son inen sûrelerde bu ismin kullanıldığı görülür. Fakat bu tabloda el-Fâtihâ hariç her sûreden bir âyet olup olmadığı tartışmalı olan besmele-i şerîfe hariç tutulmuştur.

1.2. er-Rahmân Vafının Allah'ın Sıfatı Olarak Kullanıldığı Âyetler

er-Rahmân vafı Kur'ân-Kerîm'de 57 defa zikrolunmuştur.¹⁶² Daima lââm-ı târifli olarak gelmiş, ekseriya ulûhiyyetin özel ismi olarak kullanılmıştır. Buna karşılık gramer bakımından tâbî (sıfat) olarak geçtiği yerler, istina sayılamayacak kadar çoktur. Şu altı âyette sıfat olarak gelmiştir:

"بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" "*Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla.*"¹⁶³

"الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" "*O (Allah), rahmândır ve rahîmdir.*"¹⁶⁴

"وَالْهَيْكَلُ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" "*İlâhınız bir tek olan Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir.*"¹⁶⁵

"إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" "*O, (Mektup) Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır.*"¹⁶⁶

"رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا" "*O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir. O, rahmândır. O gün insanlar O'na karşı koymaya yetkili değillerdir.*"¹⁶⁷

¹⁶² Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, s.389–390.

¹⁶³ el-Fâtîha 1/1.

¹⁶⁴ el-Fâtîha 1/3.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/163.

¹⁶⁶ en-Neml 27/30.

¹⁶⁷ en-Nebe' 78/37.

"هو الله الذي لا إله إلا هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم" "O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O esirgeyendir, bağışlayandır."¹⁶⁸

el-Fâtiha sûresi elimizdeki Mushaf tertibinde ilk sırada yer almaktadır. Bu sûrede Rahmân ismi iki defa geçmekte ve sıfat olarak Allah'ı tavsif etmektedir. Genel İslâmî kabule göre ise bu sûre 5. sırada nazil olmuştur. O halde Allah Teâlâ kendisini bu isimle ilk defa adlandırdığında sıfat durumunda kullanmıştır. Bu sıfat artık en açık şekilde zâtına delalet ettiği için daha sonra mevsufsuz olarak, özel isim durumunda irad etmiştir. Sıfat olarak geçtiğini bildirdiğimiz yukarıdaki altı âyet nüzul sırasıyla 5, 48, 80, 87 ve 101. sırada yer alırlar. Buradan hareket ederek er-Rahmân'ın muayyen fasılalarla Allah'ın sıfatı olduğunun da hatırlatılmak istendiği söylenebilir.¹⁶⁹

1.3. er-Rahmân İsmi'nin Ulûhiyetin Özel Adı Olarak Kullanıldığı Âyetler

er-Rahmân ismi Kur'ân-ı Kerîm'de Allah isminin sıfatı olarak kullanıldığı gibi, tek başına da kullanılmıştır. Bu durumda da yine Tanrı'nın özel bir ismini ifade etmektedir. Şu âyetler buna örnek olarak verilebilir: *وسئل من أرسلنا من قبلك من رسلنا اجعلنا* "Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! *الذي خلق السموات* "Rahmân'dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz?"¹⁷⁰ *والأرض وما بينهما في ستة أيام ثم استوى على العرش الرحمن فسئل به خبيراً* "Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden (ona hükmeden) Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor."¹⁷¹

Ulûhiyetin özel isimlerinden ikisi olan Allah ve er-Rahmân isimlerinin, bazı âyetlerde bir arada kullanıldığını da görmekteyiz: *اولئك الذين انعم الله عليهم من النبيين من ذرية ادم وممن حملنا مع نوح ومن ذرية ابراهيم واسرائيل وممن هدينا واجتبتنا اذا تتلى عليهم آيات الرحمن* "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail

¹⁶⁸ el-Haşr 59/22.

¹⁶⁹ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.118.

¹⁷⁰ ez-Zuhruf 43/45.

¹⁷¹ el-Furkân 25/59.

(Ya'kub) 'in soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.”¹⁷²

Bu durum her zaman aynı âyet içinde gerçekleşmeyip bazen de ard arda gelen ve birbirini tamamlayan iki ya da daha fazla âyet arasında da görülmektedir ان قل ارايتم ان اهلكني الله ومن معي او رحمتنا فمن يجير الكافرين من عذاب اليم. قل هو الرحمن امانا به وعليه توكلنا فستعلمون "De ki: Allah beni ve beraberimdekileri (sizin istediğiniz üzere) yok etse ve ya (öyle olmayıp da) bizi esirgese, (söyleyin bakalım) inkârcıları yakıcı azaptan kurtaracak kimdir? De ki: (Sizi imana davet ettiğimiz) O Rahmân'dır; biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır. Siz kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!”¹⁷³

Şunu da ifade etmek gerekir ki Kur'ân'da özel isim durumunda kullanılan tek vasıf er-Rahmân değildir. Mevsuflarının Allah olduğu bilindiği için şu vasıflar da gramer yönünden özel isim değerini kazanmışlardır. Rabbü'l-Âlemîn¹⁷⁴ ki bu vasıf 27 âyette bu durumda varit olmuştur.¹⁷⁵ Nadiren sıfat ve ya haber yüklem durumundadır. el-Azîzü'r-Rahîm,¹⁷⁶ el-Azîzü'l-Ğaffâr,¹⁷⁷ Ğafûrin Rahîmin,¹⁷⁸ el-Hayyu'l-Kayyûm,¹⁷⁹ Âlimü'l-Ğaybi ve's-Şehâde,¹⁸⁰ Hakîmin Habîr,¹⁸¹ Habîr,¹⁸² gibi birçok isim böyledir.¹⁸³

¹⁷² Meryem 19/58.

¹⁷³ el-Mülk 67/28, 29; Diğer âyetler için bkz. er-R'ad 13/30–31, el-Furkân 25/63–68, el-Bakara 2/163–165.

¹⁷⁴ Örnek olarak bkz., el-Vâkıa 56/80; Yûnus 10/37, 131.

¹⁷⁵ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, “rabb” md., s.362–364.

¹⁷⁶ Yâsîn 36/5; eş-Şu'arâ 26/217.

¹⁷⁷ el-Mü'min 40/42.

¹⁷⁸ Fussilet 41/32.

¹⁷⁹ Tâhâ 20/111.

¹⁸⁰ Tevbe 9/94, 105; el-Cuma 62/8.

¹⁸¹ Hûd 11/1.

¹⁸² Fâtır 35/14.

¹⁸³ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s.118.

2. er-RAHMÂN VASFIYLA İLGİLİ ÂYETLERİN MUHTEVA BAKIMINDAN İNCELENMESİ

2.1. Ontolojik Muhtevalı Âyetlerde er-Rahmân

Türkçeye “varlık bilimi” şeklinde tercüme edilen ontoloji, varlığın ne olduğunu açıklamaya çalışan felsefi disiplindir. Ontoloji aynı zamanda varlık ve varoluş ayrımının ve bunların temel kategorilerinin araştırılmasıdır. Ontoloji bu araştırmayı yaparken varoluş, var olmak olgusu, var olanın mahiyeti veya özü üzerinde düşünür. Aristoteles'e göre ontoloji “varlık olmak bakımından varlık”ın araştırılması veya varlıkların incelenmesidir. Ayrıca ontoloji hangi varlık kategorilerinin daha temel olduğunu belirlemekle de uğraşır ve bu kategoridekilerden hangilerinin var olduğunun söylenebileceğini sorar.¹⁸⁴ Ontoloji biliminin konuları arasına giren Tanrı'nın varlığı ve O'nun evren ve insan ilişkisi meselesi de, düşünce tarihinin en eski ve en temel problemi olarak karşımıza çıkar.¹⁸⁵

Tanrı'nın varlığını, varlık katmanları arasındaki yerini ve diğer varlıklarla olan münasebetini konu alan âyetleri, ontolojik muhtevalı âyetler olarak nitelememiz mümkündür. Araştırmamızın bu bölümünde ontolojik muhtevalı âyetlerde geçen Rahmân vasfının kullanıldığı âyetleri kendi aralarında sınıflandırarak sunmaya çalışacağız.

2.1.1. Allah'ın er-Rahmân Olması

Allah Teâlâ vahyin hemen ilk başlarında kendisini er-Rahmân şeklinde tavsif ederek kullarına karşı ne kadar lütufkâr olduğunu beyan buyurmuştur. Hem ilk inen sûrelerden olan hem de Mushafın ilk sûresi olarak belirlenen el-Fâtihâ sûresi'nde bu gerçek açıkça ifade edilmiştir. "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" “*Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla.*”¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bolay, S. Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken yay., İstanbul, 1979, s.188–189.

¹⁸⁵ Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Şehir yay., 2. basım, İstanbul, 2000, s.15.

¹⁸⁶ el-Fâtihâ 1/1.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk âyeti olan bu ifadeleri okuyanlar önce bir tanrının var olduğunu, bu tanrının adının Allah ve iki temel vasfının Rahmân ve Rahîm olduğunu öğrenmektedir. Diğer bir deyişle İslâm'ın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm İslâm öğretisine bu ontolojik gerçekleri açıklayarak başlamaktadır. Bu ilk cümlemin hemen ardından gelen "الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم" "*Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. O, rahmândır ve rahîmdir.*"¹⁸⁷ âyetinde ise Allah'ın "Rabbü'l-âlemîn"¹⁸⁸ olarak nitelendirilmesi, tanrının mekândan münezzeh olarak diğer varlık katmanlarının tamamının fevkinde ve onların sahibi olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Fakat bu varlık katmanları üzerindeki hâkimiyet ve sahipliğin zorbalık ve şiddete dayalı olmayıp rahmet ve merhamete dayalı olduğu bir sonraki âyette yer alan "er-Rahmân" ve "er-Rahîm" ifadelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce geçtiği üzere¹⁸⁹ bu iki vasf, Yaratıcı'nın yarattıkları üzerindeki umumî ve hususî rahmet ve merhametini en belirgin anlamda ifade etmekte, Rahmân ve Rahîm olmayanın asla ilâh olamayacağını da bizlere bildirmektedir.

Aşağıdaki âyetlerde de Allah'ın er-Rahmân vasfıyla muttasıf bir yaratıcı olduğunun özellikle vurgulandığı görülür.

"واللهم اله واحد لا اله إلا هو الرحمن الرحيم" "*İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir.*"¹⁹⁰ Bu âyette tanrının tek bir ilâh olduğu ifade olunduktan sonra ondan başka ilâh olmadığı tekrar vurgulanarak tevhid inancı pekiştirilmekte; tek olan bu tanrının ilk tanıtıcı vasfının ise er-Rahmân olduğu bildirilmektedir.

"هو الله الذي لا إله إلا هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم" "*O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır.*"¹⁹¹ Tanrının vasıflarının zikredildiği bu âyette de Allah'ın birliği ve ilim

¹⁸⁷ el-Fâtiha 1/3.

¹⁸⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s.336.

¹⁸⁹ Bkz. Birinci Bölüm, "er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Anlam Açısından Farkları" başlığı.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/163.

¹⁹¹ el-Haşr 59/22.

sıfatının hemen ardından er-Rahmân vasfının zikredilmesi bu vasfın tanrının tanıtıcı vasıfları arasında önde gelen bir nitelik olduğunu göstermektedir.

"وسأل من أرسلنا من قبلك من رسلنا اجعلنا من دون الرحمن آلهة يعبدون" *"Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! Rahmân'dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz?"*¹⁹² Bu âyette yukarıdaki âyetlerden farklı olarak er-Rahmân kelimesinin Allah'ın bir vasfı olarak değil, bizzat kendisinin özel ismi olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca âyetin anlamını incelediğimizde Allah'ın er-Rahmân isminin sadece Hz. Muhammed (sav) ile beraber kullanılmaya başlamadığını bilakis önceki peygamberler ve ümmetlerinin de bu ismi Allah'ın ismi olarak bilip tanıdıklarını anlamaktayız. Buradan hareketle Allah Teâlâ'nın önceki ümmetlere de rahmetinin en geniş tezahürü olan er-Rahmân isminin muhtevasındaki rahmet ve merhametiyle muamelede bulunduğu tespitini yapabiliriz.

Yukarıdaki son üç âyette er-Rahmân vasfıyla beraber tevhid akîdesinin vurgulandığı görülür. Bu da Allah ismiyle birlikte diğer isimlerin zikredilmesi neticesinde zihinlerde oluşturulmaya çalışılan "birden fazla ismin birden fazla tanrıyı ifade ettiği" yönündeki iddiaları ortadan kaldırmaktadır. Nitekim Kur'ân bu iddiaya "قل" *"De ki: 'İster Allah deyin, ister Rahmân deyin.' Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır..."*¹⁹³ âyetiyle cevap vermekte; Allah ve er-Rahmân ismi de dâhil olmak üzere ulûhiyetin diğer bütün isimlerinin tek bir zata râci olduğunu beyan etmektedir.

Konumuzla ilgili diğer âyet, "قال رب احكم بالحق وربنا الرحمن المستعان علي ما تصفون" *"(Muhammed:) Rabbim! (Onlar hakkında) adaletinle hükmünü ver. Bizim Rabbimiz Rahmân'dır. Sizin anlattıklarınıza karşı yardımı umulandır, dedi."*¹⁹⁴ âyetidir. Bu âyetin yer aldığı Enbiyâ sûresi'nin ana konularından olan tevhid ve nübüvvet meseleleri sûre

¹⁹² ez-Zuhurf 43/45.

¹⁹³ el-İsrâ 17/110.

¹⁹⁴ el-Enbiyâ 21/112.

sona ererken tekrar ele alınmış er-Rahmân ismi de yine Allah Teâlâ'nın özel ismi olarak yukarıdaki âyette kullanılmıştır.¹⁹⁵

2.1.2. er-Rahmân'ın Yaratması

Kur'ân-ı Kerîm'de yaratma ile ilgili başta "haleka" olmak üzere "ca'l, sun', zer', fetara, bâri', musavvir, kevn, mübdi', bedî', fâilûn," gibi fiillerin ve isimlerin kullanıldığı görülür.¹⁹⁶ Kur'ân'da yaratmayla ilgili konularda geçen âyetlerden yaratılmanın da bir rahmet olduğu gerçeği anlaşılır. Başka bir ifadeyle yok iken var olmak ve bir varlığa bürünmek Allah Teâlâ'nın bütün yaratılmışlara olan ilâhî lütuf, rahmet ve merhametinin bir tecellisidir.¹⁹⁷ Çünkü vâcibü'l- vücûd dışındaki hiçbir varlık ne kendi kendine varolabilir ne de bir başka varlığı yoktan var edebilir. Dilediği gibi kendine bir hayat veremez. Başkasına ait bir hayatta da kendi istediği gibi tasarrufta bulunamaz.¹⁹⁸ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de var olması takdir edilmiş her şeyin göklerin ve yerin,¹⁹⁹ güneş ve ayın,²⁰⁰ burçlar ve yıldızların,²⁰¹ gece, gündüz ve mevsimlerin,²⁰² dağlar, ırmaklar vb. tüm yeryüzü şekillerinin²⁰³ yaratılmasından söz edilir. Bunların yaratılışının tamamlanıp düzene konulmasından sonra ise bitkiler,²⁰⁴ hayvanlar²⁰⁵ gibi canlı varlıkların Allah Teâlâ tarafından yaratıldığı ifade edilir.

Kur'ân'da Allah'ın yaratması ve kâinatın yaratılması konusunda vurgulanan bir başka husus ise Allah'ın yarattığı her şeyi en güzel biçimde ve sağlam yapmasıdır.²⁰⁶ En

¹⁹⁵ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, I-V, DİB yay., Haz. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrâhîm Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, 2. basım, Ankara, 2008, III, 705.

¹⁹⁶ Topaloğlu, Bekir, "Hâlik", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 303-304.

¹⁹⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 471; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 77-78; İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*, 2. basım, Düşün yay., İstanbul, 2008, s.1068.

¹⁹⁸ Hökelekli, Hayati, *İslâm'a Giriş-Gençliğin İslâm Bilgisi*-, DİB. yay., Ankara, 2006, s.16.

¹⁹⁹ es-Secde 32/4; Kâf 50/38; et-Talâk 65/12.

²⁰⁰ el-Enbiyâ 21/33; el-Furkân 25/61.

²⁰¹ el-En'âm 6/97; el-Hicr 15/16.

²⁰² el-Mü'minûn 23/80; en-Nûr 24/44; el-Furkân 25/62; ez-Zümer 39/5.

²⁰³ en-Nahl 15/81; el-Enbiyâ 21/31; en-Neml 27/61.

²⁰⁴ el-En'âm 6/99; et-Tevbe 9/11; Lokmân 1/10; Fussilet 41/10; Kâf 50/7.

²⁰⁵ en-Nahl 16/5-8; el-Mü'min 40/79; eş-Şûrâ 42/11; en-Nûr 24/45.

²⁰⁶ en-Neml 27/88; es-Secde 32/7.

küçük bir rastlantıya yer bırakmayacak şekilde Allah her şeyi yaratıp bunlara bir düzen vermiş ve onların geleceğini belirlemiş, onlara yol göstermiştir.²⁰⁷ Bu düzen yaratılışla birlikte her şeye hareket kanunlarının verilmesiyle kurulmuştur.²⁰⁸ O'nun varlık âlemine koyduğu bu nizamda ve ya bir başka deyişle tabiat kanunlarında bir değişme olmayacaktır.²⁰⁹ Hâsılı Kur'ân başından sonuna kadar yaratma düşüncesiyle ve tanrının yaratışına hayranlık duygularıyla doludur.²¹⁰

Kur'ânı Kerîm'deki yaratma konusuyla ilgili bu kısa bigiden sonra konumuzla ilgili olması ve er-Rahmân ismiyle de olan bağlantından dolayı (خلق) haleka kelimesine geçmek istiyoruz. Sözlükte (خلق) halk, “yaratma, örneksiz meydana getirme, yokluktan varlık alanına çıkarma,” anlamlarına gelir.²¹¹ “Halk” kelimesi Kur'ân'da 171 yerde fiil kipiyle, 52 yerde de masdar olarak Allah'a nisbet edilmiş, bunların 40'ında kelime doğrudan Allah ismine, 3 yerde er-Rahmân ismine nisbet edilmiş, diğerlerinde ise Allah'a râcî zamirler kullanılmıştır.²¹² Burada dikkati çeken husus, yoktan var etme anlamındaki halk kelimesinin yüce Yaratıcının en özel ismi olan Allah ismi dışında sadece er-Rahmân ismine nisbet edilmiş olmasıdır. Buradan çıkaracağımız netice şudur ki, yaratma Allah'ın rahmet ve merhametinin bir sonucu ve göstergesidir. O halde Allah Teâlâ bütün yaratılmışlara, onları yaratmak ve yokluktan varlığa getirmek suretiyle er-Rahmân ismiyle tecellide bulunmuştur. Bu da er-Rahmân isminin bütün mahlûkatı kapsayarak ne kadar genel ve şümüllü bir rahmeti ifade ettiğinin bir diğer göstergesi sayılabilir.

2.1.2.1. er-Rahmân'ın Kusursuz Yaratması

Mülk sûresi'nin ilk âyetlerinde Allah'ın yüceliği, kudreti, evrendeki hükümlanlığı, her şeyin kendisinin kudret elinde olduğu, evrende istediği gibi tasarrufta bulunabileceği ifade edildikten sonra 3. âyetinde evrenin eksiksiz, kusursuz yaratılışına, mükemmel işleyişine ve düzenine dikkat çekilerek "ما تري في خلق الرحمن من تفاوت" "er-

²⁰⁷ el-Furkân 25/2 el-A'lâ 87/1-3.

²⁰⁸ Tâhâ 20/50.

²⁰⁹ Fâtır 35/43; el-Fetih 48/23.

²¹⁰ Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.153.

²¹¹ İsfahânî, *Müfredât*, “hık” md., s.296-297.

²¹² Abdülbâki, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, “hık” md., s.306-311.

Rahmân (olan Allah)'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin."²¹³ buyurulmaktadır.

Sözlükte tefâvüt, iki şeyden birinin diğerinden sıfatları bakımından bazen bir yönüyle bazen bütünüyle farklılık göstermesi, birbirine olan uygunsuzluğu anlamında kullanılır.²¹⁴

Bir bütünün parçalarının birbiriyle uyum sağlayamaması, birbirini fevt etmesi,²¹⁵ münasebetsizlik ve nizamsızlık anlamlarına da gelen bu kelimedden yola çıkılarak âyet şu şekilde tefsir edilmiştir: Bütün gökler er-Rahmân ismiyle bağlantılı bir şekilde Allah Teâlâ'nın rahmet ve ihsanının eseri olarak yaratılmıştır. Bunun da ötesinde bütün kâinat Allah'ın birliğini, kudret ve izzetinin büyüklüğünü tanıtmak üzere yaratıldığı kadar, O'nun rahmet ve merhametinin genişliğini de anlatmak üzere varedilmiştir. Allah Teâlâ gökleri tabaka tabaka çeşitli boyut ve genişlikte yaratmakla birlikte onların hepsi hem birbirine uygundur hem de insanların hizmetine amade şekilde bir nizam, görünüm, değişmez bir uyum ve ahenk arz etmektedir.²¹⁶ İşte onların hem birbirine uyum sağlaması; belli bir nizam ve ahenk içinde varlıklarını devam ettirmeleri, hem de birbirlerini fevt etmemeleri de Allah'ın (cc) Rahmân isminin bir tecellisi olmaktadır.

Müfessirler âyetteki *في خلق الرحمن* "*Rahmân'ın yaratmasında*" ifadesi yerine *فيه* "onlarda" ifadesinin kullanılmasının âyetin manasına bir hâlel getirmeyeceğini fakat el-esmâü'l-hüsnâdan er-Rahmân isminin burada özellikle kullanılmasının birtakım hususiyetlerinin olduğunu bildirirler. Cenâb-ı Hak âyette bu ismini kullanmakla öncelikle bu ismin yaratmaya yönelik tecelli yönününü bildirmiş, tartışılmaz ve açık kudretiyle böyle birbirine mütenasip şeyleri yaratmaya muktedir olduğunu beyan buyurmuştur. Yine bu ismi kullanarak göklerin azametini ve yaratılışının eşsizliğine dikkat çekmiştir.²¹⁷ Sonuçta bütün bunların hepsi zâtı ilâhîyeye ait rahmet tezahürleridir.

²¹³ el-Mülk 67/3.

²¹⁴ İsfahânî, *Müfredât*, "ftv" md., s.646.

²¹⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 581.

²¹⁶ Nesefî, *Medârik*, IV/401; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VII, 5181.

²¹⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 581; Nesefî, *Medârik*, IV, 401; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VII, 5182.

2.1.2.2. er-Rahmân'ın Sevgiyi Yaratması

“Vüdd” ve “mevedde” kelimeleri Kur’ân’da insanlardaki sevgi duygusunu ifade etmek için kullanılır.²¹⁸ Fakat insanlar bu sevgiyi bazen yanlış yönlendirirler. Meselâ; mü’minlerin Allah’a ve mü’minlere düşman olanlara duyduğu sevgi,²¹⁹ inkârcıların batıl inançları uğruna birbirlerine duydukları sevgi²²⁰ bunlardan başlıcalarıdır. Bununla birlikte Kur’ân’da insanların toplum hayatı içinde birlik ve beraberlik içinde yaşayabilmeleri için zorunlu olan sevgiden de bahsedilir. “*Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi (mevedde) ve merhamet peydâ etmesi de O’nun varlığının delillerindendir.*”²²¹ âyeti ve “*Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk (mevedde) meydana getirir.*”²²² âyetini bu guruba dâhil edebiliriz.

Konumuzla doğrudan bağlantısı olan **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ** “*İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için Rahmân (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.*”²²³ âyet-i kerîmesinde de yine aynı sevgi türü işlenmektedir. Yukarıdaki âyetlerde bahis konusu yapılan sevginin (vüdd ve mevedde) Yüce Allah’ın bir lütfu olduğu şeklinde karşımıza çıkması dikkat çekmektedir. Aynı şekilde bu sevgi ister vüdd-mevedde, isterse hubb-mahabbe şeklinde ifade edilsin Allah’ın sevgisinin zâtına ait olduğu; insanların sevgisinin ise hâdis ve Allah’ın yaratmasıyla olduğu anlaşılmaktadır.²²⁴

Gazzâlî rahîm ve vedûd kelimelerinin yakın anlamda olduklarını, rahîmin ihsânı için zayıf ve kendisine acınan bir varlık olması gerektiğini vedûd için ise böyle bir varlığın olması gerekmediğini, doğrudan doğruya sevgi neticesinde ihsân edildiğini söyler.²²⁵ Taberî’de yer alan bir rivâyette ise el-Vedûd, er-Rahîm ile tefsir edilmiştir.²²⁶

²¹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, “vdd” md., s.860; Yurdagür, *Esmâi Hüsnâ*, s. 168.

²¹⁹ el-Mümtehine 60/1.

²²⁰ el-Ankebût 29/25.

²²¹ er-Rûm 30/21.

²²² el-Mümtehine 60/7.

²²³ Meryem 19/96.

²²⁴ Polater, *Kur’ân’da Rahmet*, s.36.

²²⁵ Gazzâlî, *Kitâbü’l-Maksadi’l-Esnâ*, s.58.

Hattabî el-Vedûd ismini Allah Teâlâ'nın itaatkâr kullarını mahlûkata sevdirmesi şeklinde açıklar. Râzî ise Allah Teâlâ'nın, belli vasıflara haiz olan mü'minler için kalblerde bir sevgi yaratacağını söyler. Ayrıca Allah Teâlâ mü'minlerin kalblerinde bu sevgiyi onların herhangibir gayretleri olmadan, değişik vesilelere tevessül etmeden yeşerteceğini ifade eder ve bu görüşü müfessirlerin çoğunun paylaştığını nakleder.²²⁷ Yukarıdaki âyeti teyid eder mahiyette Rasulullah'ın (sav) da şöyle buyurduğu rivâyet edilir: "Allah Teâlâ bir kulunu sevince Cibrîl'e nidâ eder: "Ey Cibrîl! ben falanı seviyorum sen de sev." Cibrîl de o kimseyi sever ve gök ehline nidâ eder: "Allah falanı seviyor siz de o kimseyi sevin." Onlar da onu severler. Sonra o kimse için yerdekilerin o sevgiyi kabul etmeleri sağlanır ve yerdekiler de onu severler."²²⁸

Sevgi konusuyla ilgili tasavvuf geleneğinde de dikkate değer görüşler ileri sürülmüştür. Mutasavvıflar tarafından kâinatın yaratılışına sebep olarak sevgi gösterilmiştir. Bu sevginin merkezine bazen Allah Teâlâ'nın Peygamber Efendimiz'e olan muhabbeti yerleştirilmiş ve bundan dolayı bütün varlıkların yaratıldığı ifade edilmiştir. Bazen de Cenâb-ı Hakk'ın gizli bir hazine olduğu, bilinmeye muhabbet ettiği bundan dolayı da kâinatı yarattığı şeklinde açıklanmıştır.²²⁹ Bu konu şu şekilde de değerlendirilebilir. Bilindiği gibi Cenâb-ı Hak cinleri ve insanları ancak Kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır.²³⁰ İbadetin özünde de Allah'a karşı saygı ve sevgiyle yönelmek vardır. Birçok müfessir âyetteki "ibadet" kelimesini "bilme (marife), tanıma" anlamında yorumlamıştır.²³¹ O halde Allah Teâlâ bütün kâinatı Kendisinin bilinip tanınması için zât-ı ilâhîsine mahsus olan bir sevgiyle yaratmıştır. O halde kulları da O'nun bu sevgisine karşılık vererek O'na sevgiyle yönelmek mecburiyetindedir. Bu yönelmenin temelinde O'na iman vardır. Fakat iman sadece bir bilme ve sadece bir

²²⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXX, 139.

²²⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XV, 412.

²²⁸ Buhârî, "Tevhîd", 33; "Edeb", 41; "Bed'ül-Halk", 6; el-Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc (206/261), *Sahîhu'l-Müslim*, I-V, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs, "Birr", 48.

²²⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 132, 164, (Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha yay., İstanbul, 1998, s.233-234'ten naklen); Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İFAV yay., 5. basım, İstanbul, 1997, s.231-233.

²³⁰ ez-Zâriyât 51/56.

²³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 255; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI, 4546.

zihnî hal değil sevgi ve saygıyla O'na yönelmiş bir yaşayış ve davranış biçimidir.²³² Böylece gerek yaratıcı gerekse yaratma eyleminin sevgiyle açıklanması isabetli görülmektedir. Buradan hareketle sevginin bütün varlığı kapsadığı; sevgi menşeli olan kemâl mertebeleri de Allah'dan südür ettiği²³³ için farkında olursa da olunmasa da bütün kevnî muhabbetlerin ve oluşumların temelinde Allah sevgisinin olduğu sonucuna çıkılabilir.

Bazı âlimler ise Allah Teâlâ'nın kulunu ya kelâm ya da irade sıfatıyla seveceğini ileri sürerler. O'nun kelâm sıfatıyla kulunu sevmesini “kuluna güzelce medh-u senâda bulunmasıyla” ifade ettiğini, bu medh-u senânın O'nun keliması olduğunu, kelimasının da gayr-i mahlûk olması dolayısıyla Allah'ın (cc) muhabbetinin, O'nun kelâm sıfatına ircâ edilmesini gerektirdiğini ifade ederler.²³⁴ Kelâm sıfatının da kadîm bir sıfat olduğu göz önünde bulundurulursa sevmek-vedûd- de Allah'ın ezeli bir sıfatı olarak ortaya çıkar ve varoluşun temelinde sevgi unsurunun olduğu pekiştirilmiş olur. Böylece muhabbet ve sevgi ontolojik bir hüviyet kazanmış olur.²³⁵

Sevginin Allah Teâlâ'nın irade sıfatına ircasına gelince; Bilindiği gibi muhabbet sıfatı Allah Teâlâ'nın iradesini ifade eden gazab, rıza, re'fet gibi pek çok isimden sadece biridir ve Allah'ın kadîm bir sıfatıdır. Allah Teâlâ fiillerini bu sıfatıyla irade eder. Bu sıfatla olan muhabbet de Allah'ın kuluna nimetlerini ihsan ve ikram etmesiyle ortaya çıkar.²³⁶ Bu son delilin dayandığı iki temel unsurdan biri irade diğeri ise fiildir. İrade fiille açıklandığında bu ikisi arasında zorunlu bir bağ olduğu ortaya çıkar. Buna göre bir şeyi isteme o şey için harekete geçmeyi, onun için bir şey yapmayı gerektirir. Allah (cc) da bunu, sevdiğine ihsanda bulunarak yapar; insan da O'na karşı sorumluluklarını yerine getirir.²³⁷

²³² Aydın, Hüseyin, *İlim ve Felsefe Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, 6. basım, DİB. yay., Ankara, 2004.

²³³ Soylu, Zehra, “Kur’ân-Kerîm’de Sevgi”, (Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Ankara 1999, s. 104, (Dâvud el-Kayserî, er-Risâle içinde Risâle fî Mârifeti'l-Mahabbe'l-Hakîkiyye, s.141-142'den naklen).

²³⁴ Hucvirî, Ali Osman b. Cüllâbî (470/1077), *Keşfü'l-Mahcûb*, (tr. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul, 1982, s.446.

²³⁵ Soylu, *Kur’ân’da Sevgi*, s.106.

²³⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s.444.

²³⁷ Soylu, *Kur’ân’da Sevgi*, s.105.

2.1.2.3. er-Rahmân'ın Yeri ve Gökleri Yaratması

Evren ve evrendeki bütün varlıkların yokluktan varlığa bürünmeleri, devamlılık ve süreklilikleri Allah'ın rahmet sahibi bir yaratıcı olmasının sonuçlarından biridir. Yüce Allah evreni varlığına bir delil olarak yaratmıştır. Bizim uçsuz bucaksız zannettiğimiz bu evrenin belli sınırları olduğu ve belli kurallar çerçevesinde çalıştığı Kur'ân'da sıklıkla ifade edilir.²³⁸ Kur'ân'da “evren” veya “kâinat” kavramlarını ifade etmek üzere “yer ve gökler” anlamına gelen “el-arz ve's-semâvât” lafızları kullanılır.²³⁹ Yüce Allah bu kelimelerle evrene işaret etmekte ve onun yaratılmış olarak kendi varlığına ve birliğine bir delil olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁰

Allah Teâlâ bize yer ve göklerin yaratılmasını anlatırken er-Rahmân ismini kullanarak kendisinin birbiri ile âhenkli yedi göğü yarattığını, er-Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk ve bozukluk görülemeyeceğini söyler: *“الذي خلق سبع سموات طباقا ما ترى في خلق الرحمن من تفاوت فارجع البصر هل ترى من فطور”* “O ki, birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”²⁴¹

Ayrıca er-Rahmân'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattığını, sonra Arş'a istivâ ettiğini beyan eder: *“الذي خلق السموات والأرض وما بينهما في ستة أيام ثم استوى على العرش الرحمن فسنل به خبيراً”* “Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden (ona hükmeden) Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor.”²⁴²

er-Rahmân isminin sıfat olarak kullanıldığı el-Bakara sûresi 163. âyetinde Allah'ın birliği, eşsiz, benzersiz ve bir tek tanrı olduğu, O'ndan başka bir tanrı bulunmadığı, O'nun Rahmân ve rahîm olduğu bildirilir. *“والهكم اله واحد لا اله إلا هو الرحمن الرحيم”* “İlâhınız bir tek olan Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir.”²⁴³ Bu âyetin hemen ardından gelen *“ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل*

²³⁸ Fussilet 41/53.

²³⁹ Yücedoğru, Tevfik, *İslâm'a Giriş-Gençliğin İslâm Bilgisi*, DİB. yay., Ankara, 2006, s.247.

²⁴⁰ en-Neml 27/60–64.

²⁴¹ el-Mülk 67/3.

²⁴² el-Furkân 25/59.

²⁴³ el-Bakara 2/163.

والنهار والفلک التي تجري في البحر بما ينفع الناس وما انزل الله من السماء من ماء فاحيا به الارض بعد موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والارض لآيات لقوم يعقلون" “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiğı yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”²⁴⁴ âyetinde bütün bu bildirilenlerin kanıtları olmak üzere sekiz ayrı kozmolojik delil sıralanmaktadır: 1. Göklerin yaratılışı. 2. Yerin yaratılışı. 3. Gece ve gündüzün değişmesi. 4. Gemilerin denizlerde seyretmesi. 5. Yağmurun yağması ve onunla ölü haldeki toprağın canlanıp yeşermesi. 6. Yeryüzünde her çeşit canlının gelişip yayılması. 7. Rüzgârların çeşitli yönlerde doğru hareket etmesi. 8. Bulutların yer değiştirmesi. Âyette sayılan bütün bu delillerin insanı kuşatan, onun her gün görüp durduğu, içinde yaşadığı alelade tabiat olaylarından seçilmesi ilgi çekicidir. Buna göre insanoğlu her an er-Rahmân olan Allah’ın varlığını, birliğini, kudretinin yüceliğini rahmet ve merhametinin sonsuzluğunu, şefkatinin genişliğini, nimetlerinin bolluğunu dile getiren kanıtların ortasında yaşamaktadır.²⁴⁵ Dolayısıyla Rahmân’ın rahmetinden nasiptar olabilmek için öncelikle O’nun kendi varlığının ispatına delil teşkil eden fakat isanoğlunun alelade sandığı kâinat, kâinatın düzeni, içinde yaşayan varlıkların yaratılışlarındaki eşsizliğin farkında olmak gerekir.

2.1.2.4. er-Rahmân’ın İnsanı Yaratması

“الرحمن علم القرآن. خلق الإنسان. علمه البيان.” *“Rahmân Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti.”*²⁴⁶ âyetleriyle başlayan er-Rahmân sûresinde Yüce Allah’ın sonsuz rahmetinin yansımalarını gösteren çeşitli nimetlerinin varlığına dikkat çekilmiş, maddî-manevî binbir çeşit rahmet cilveleri gözler önüne serilmiştir. Baştan sona rahmetten bahseden bu sûre er-Rahmân ismiyle başlamıştır. Cehennemden söz eden âyetler az da olsa bulunmasına rağmen, ondan sakındırmayı hedef aldığı için yine bir rahmet söz konusudur. Sûrenin hemen başında er-Rahmân isminin tezahürlerinden olan

²⁴⁴ el-Bakara 2/164.

²⁴⁵ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, I, 248.

²⁴⁶ er-Rahmân 55/1–4.

üç husustan bahsedilmektedir. Bunlar, Kur'ân'ın öğretilmesi, insanın yaratılması ve ona beyanın öğretilmesidir. Bu hususların özellikle atıf harfi kullanılmadan peşpeşe sıralanmış olması konunun girift ve içiçe olduğuna dikkat çekmek içindir.²⁴⁷ Buradan hareketle biz de “er-Rahmân'ın İnsanı Yaratması” konusunu üç ayrı başlık altında fakat birbiriyle bağlantılı şekilde değerlendirmeye çalışacağız.

a. er-Rahmân'ın Kur'ân'ı İndirmesi ve Öğretmesi

"حم تنزيل من الرحمن الرحيم" "(Kur'ân) rahmân ve rahîm olan Allah katından indirilmiştir."²⁴⁸ âyetinde Kur'ân kendisinin Allah'ın er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerinin bir tecellisi olduğunu söyler. Dolayısıyla Kur'ân özelde insanlık için genelde de bütün yaratılmışlar için Allah'ın bir rahmeti ve lütfudur. Bu hususiyetten Allah'ın isimlerinden biriyle başlayan tek sûre olan er-Rahmân sûresinde de bahsedilir. Bu sûrede hem dünyaya hem de ahirete ait nimetler zikredilmiştir. Sûreye er-Rahmân isminin bir tezahürü olan “Rahmânü'd-dünya ve'l-âhira (dünya ve ahiretin er-Rahmân'ı)” anlamına uygun olarak da “er-Rahmân” diye başlanmıştır. Daha sonra önce dünya nimetlerine dikkat çekilmiş ve bu nimetlerin başta geleni din olduğu için bu nimete işaret edilmiş ve dini nimetlerin başında da Kur'ân geldiği için önce ona yer verilmiştir.²⁴⁹

İlmî tefsir bakış açısı ile âyet incelendiğinde de önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Âyette söz konusu yapılan “ta'lîm” ifadesi Kur'ân'a izafe edilmekte ve bu da Kur'ân'ın yalnız lafızlarının değil, manasının da çok üstün bir tarzda ilim ifade ettiğini göstermektedir.²⁵⁰ Ayrıca birçok âyette Kur'ân'ın kendisinin sonsuz ilimle dolu olduğu bildirilmektedir.²⁵¹

²⁴⁷ Beki, Niyazi, *Celâl ve Cemâl Sıfatları Işığında Rahmân Sûresi*, Zafer yay., İstanbul, 1999, s.25.

²⁴⁸ Fussilet 41/2.

²⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 432; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, IV, 331; Nesefî, *Medârik*, IV, 306.

²⁵⁰ Âlûsî, *Râhu'l-Me'ânî*, XXVII, 151; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VII, 364.

²⁵¹ Hûd 11/13-14; el-Furkân 25/6; el-En'am 6/38, 59; en-Nahl 16/89.

Başka bir açıdan âyetleri incelediğimizde “yaratma” kelimesinin iki “ta’lîm”in arasında yer aldığı görülür ki zımnen buradan insanın ancak ta’lîm ve teallümle insan olabileceği ya da insanlık vasıflarını kazanabileceği sonucu çıkar.²⁵²

Âyette “er-Rahmân” ismiyle beraber “alleme (öğretme)” fiilinin kullanılması da eğitim pedagojisi açısından çok önemli bir hususa dikkatlerimizi çekmektedir. Bilindiği gibi eğitim-öğretimin temeli sevgi ve şefkattir.²⁵³ Sevgisiz eğitim düşünülemeyeceği gibi dinimiz gerek eğitim ve öğretim faaliyetlerinin faydalı neticeler sağlamasında gerekse insanlar arasındaki ilişkilerde sevgiyi ve merhameti başköşeye oturtmuştur. Uhud savaşı (3/625) esnasında Allah Teâlâ Peygamber Efendimiz’e Allah’tan gelen bir merhamet sayesinde etrafıdakilere yumuşak davrandığı, kaba ve katı yürekli olmadığını belirtmiş, kaba ve katı yürekli olması halinde onların dağılıp gidecekleri²⁵⁴ uyarısında bulunmuş ve böylece Kur’ân’ın eğitim-öğretimdeki sevgi ve şefkat prensibine işaret etmiştir.

Konuya yine aynı açıdan yaklaşan Bayraktar Bayraklı da er-Rahmân isminin çıkışının öğretim faaliyetiyle olduğunu ve bu kelimenin derinliklerinde “öğretmek” anlamının olduğunu söyler. Ayrıca “alleme’l-Kur’ân” âyetindeki “Kur’ân” kelimesinin “okuma” eylemi olarak da anlaşılabilceğini, bu haliyle insana yaratanın “okuma”yı öğrettiğini, onun iç âlemine ve yetenekleri arasına “okuma” kabiliyetini yerleştirdiğini söyler²⁵⁵ ki bu hususa el-Alak sûresi’nin ilk âyetlerinde de işaret edilmektedir.²⁵⁶

er-Rahmân kelimesinin bir manasının da sonsuz nimet ve bolluk, iyilik ve bağış saçııcı olduğunu söylemiştik.²⁵⁷ Buradan hareketle er-Rahmân kelimesiyle öğretim faaliyetinin yukarıdaki âyette bir arada zikredilmesinin öğretimde öğrencinin

²⁵² İslâmoğlu, *Gerekçeli Meâl-Tefsir*, s.1068.

²⁵³ Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDVY. 2. basım, Ankara, 1991, s.83; Bayraklı, Bayraktar, *İslâm’da Eğitim-Batı Eğitim Sistemiyle Mukayeseli-*, İFAV yay., 6. basım, İstanbul, 1997, s.184; İslâmoğlu, *Gerekçeli Meâl-Tefsir*, s.1068.

²⁵⁴ Âli-İmrân 3/159.

²⁵⁵ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsîri*, Bayraklı yay., 1. basım, İstanbul, 2006. XVIII, 468.

²⁵⁶ el-Alak 96/1-5.

²⁵⁷ Bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Anlamı ve Türkçeye Tercümesi Meselesi” başlığı.

ödüllendirilmesinin gerekliliğine de işaret ettiğini söyleyebiliriz. Çağdaş eğitimin bulgularına göre öğretmenin iltifatları ve öğrencilere vereceği küçük ödüller, onlar için bir zevk ve mutluluk çemberi oluşturmakta ve öğrencinin dersine karşı ilgisini ve başarısını artırmasına neden olmaktadır.²⁵⁸

b. er-Rahmân'ın İnsanı Yaratması

er-Rahmân sûresinin başında yeralan er-Rahmân ismi ilk başta Kur'ân'ın öğretilmesine daha sonra da insanın yaratılmasına bağlanmıştır. Böylece Kur'ân'ın öğretilmesi ve insanın yaratılması “rahmet” ortak paydasında birleştirilmiştir. Yüce Yaratıcı Kendisini rahmet sahibi Rahmân olduğunu, öğrettiği Kur'ân'ın da şifa ve rahmet olduğunu bize bildirmektedir.²⁵⁹ Kur'ân'ın ilk muhatabı Hz. Muhammed (sav) âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.²⁶⁰ Hz. Peygamber'den (sav) sonra Kur'ân'ın birinci derecede muhatabı kabul edilen diğer insanların da en belirgin özellikleri sonsuz rahmete muhtaç olmaları ve aslî fitratları bozulmadığı müddetçe hem kendilerine hem de diğer yaratılanlara karşı merhametle dolu bir varlık olmalarıdır.

Hadîs-i şerifte “Allah insanı Rahmân sûretinde yarattı.”²⁶¹ denmektedir. “Rahmân sûretinde yaratma” ifadesi, “bu ismin merhamet ve şefkatine mazhar bir şekilde, kendi sıfatlarından ona -insanlık düzeyinde olmak üzere- lütuflarda bulunarak, yeryüzündeki eşyaların tamamında yetkili olarak yaratma” şeklinde yorumlanmıştır.²⁶² Bu hadis

²⁵⁸ Öcal, *Metodlar*, s.190–191; Akyüz, Yahya, “Tanzimattan Cumhuriyete Eğitimde Ödül ve Günümüz Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme”, *Bilim ve Aklın Aydınlightında Eğitim Dergisi*, Ankara, Mart, 2004, sayı 49.

²⁵⁹ Yûnus 10/57, el-İsrâ 17/82.

²⁶⁰ el-Enbiyâ 21/107.

²⁶¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 175–176; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 419, (Beki, *Rahmân Sûresi*, s.25'ten naklen); Kahraman, Hüseyin “Tanrı Sûretinde Yaratılma: İslâm Kelâmına Dair Bir Araştırma” *Selçuk Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2006, sayı: 21, s.256 (İbn Kuteybe, *Tevîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, Kahire 1908, 278'den naklen), Makale yazarı bu makâlenin, W. Montgomery Watt'ın İslâmî ilimlerle ilgili çeşitli yazılarının toplandığı *Early İslâm, Collected Articles* (Edinburg 1990) isimli kitabın 94–100 sayfaları arasında yer alan “Created in His Image: A Study in İslâmîc Theology” başlıklı yazısının tercümesi olduğunu bildirir.

²⁶² Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 647.

Buhârî ve Müslim 'in rivâyetlerinde “kendi sûretinde yarattı”²⁶³ şeklindedir. Fakat Allah'ın ikinci ismi er-Rahmân olduğuna göre hadiste geçen farklı rivâyetlerin aynı şeyi vurguladığını düşünmek yanlış olmasa gerektir. ²⁶⁴ Çünkü Allah er-Rahmândır, er-Rahmân da Allah'tır.²⁶⁵ O halde vurgulanan konu Allah Teâlâ'nın rahmeti olmaktadır.

İnsanın yaratıldığı yer olan anne rahminin onu yaratan Allah'ın er-Rahmân ismiyle aynı kökten gelmesi de bu hadisin işaret ettiği gerçeğin rahmet olduğunu göstermektedir. Bir kudsî hadiste “Ben Rahmân olan Alah'ım; o ise rahimdir; onun adını kendi adımdan türettim; kim onunla ilişki kurarsa (sıla-i rahim yaparsa) ben de o kimse ile münasebet kurarım; onunla kim ilişkisini keserse, ben de o kimseyle ilişkiyi keserim”²⁶⁶ buyrulmaktadır. Görüldüğü gibi bu kudsî hadiste de er-Rahmân ismi ile insanın yapısı arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiş, hakiki insanın er-Rahmân ismine mazhar olan ve o istikamette merhamet dağıtan kimse olduğu belirtilmiştir.²⁶⁷

Âyette “insan” ve “haleka” kelimeleri de bir arada kullanılmıştır. “İnsan” kelimesine dilbilginleri kökü itibariyle birkaç mana yüklemişlerdir. Bunlardan her birini ayrı ayrı ele almadan sadece konumuzla ilgili manalarını açıklamaya çalışacağız. Bu manalardan biri olmak üzere “insan” kelimesi “gözbebeği” manasına gelir ki Araplar gözbebeği için “insânü'l-ayn” tabirini kullanırlar.²⁶⁸ Bu manaya göre insan kâinatın gözbebeği olarak yaratılmış bir varlıktır. Kâinatın gözbebeği olarak, tertemiz fıtratlı,²⁶⁹ şerefli ve mükerrerem,²⁷⁰ yaratılmışların en mükemmeli²⁷¹ bir varlık olarak yaratılan

²⁶³ Buhârî, “İsti'zân”, 1; Müslim, “Birr”, 115.

²⁶⁴ Beki, *Rahmân Sûresi*, s.25.

²⁶⁵ el-İsrâ 17/110.

²⁶⁶ et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. Sevre es-Sülemî (209/279), *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), I-V, Dârü'l-Fiker, Beyrut, 1994, “Birr”, 9; Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî (202/275), *Sünenü Ebî Dâvud*, I-III, Dârü'l-Fiker, Beyrut, 1994, “Zekât”, 45.

²⁶⁷ Beki, *Rahmân Sûresi*, s.26.

²⁶⁸ Luvîs Ma'lûf el-Yesûî (v.1947), *el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm* “ens” md., Dârü'l-Meşrik, 35. basım, Beyrut, 1996, s.492.

²⁶⁹ er-Rûm 30/30.

²⁷⁰ el-İsrâ 17/70.

²⁷¹ et-Tîn 95/4.

insanoğlundan diğer yaratılanlara karşı insânî olarak yani sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmesi beklenir.²⁷²

Âyette insanın hangi maddeden yaratıldığı değil, bizzat yaratılma nimeti ve insan olarak varedilmesi hususuna dikkat çekilmiştir. İnsanın böyle mutlak olarak ifade edilmesi onun o en güzel yaratılışını, biçimini ve mükerrem bir varlık olduğunu akla getirir. Çünkü bir şey mutlak olarak zikredilirse onun en mükemmel vasfı akla gelir.²⁷³

Allah Teâlâ bütün yaratıkları ve bütün kâinatı birtek takdir ile fakat değişik devrelerde varlık dünyasına getirmiştir.²⁷⁴ İnsanın yaratılışında da böyle bir tedricîlik vardır. Kur’ân’da “haleka” kelimesi yoktan var etmek, aynı zamanda tedricî bir şekilde yaratmak anlamında kullanılır. Kelimenin bu anlamını ilk maddenin ve göklerin ve yerin yaratılmasının anlatıldığı âyetlerde, ilk insan Hz. Âdem’in topraktan ve neslinin ana rahminde hangi safhalardan geçtikten sonra meydana geldiğini ifade eden âyetlerde,²⁷⁵ kâinatın yaratılışının anlatıldığı âyetlerde²⁷⁶ görmek mümkündür.²⁷⁷

Konumuzla ilgili olan “haleka” kelimesi, insanın yaratılışındaki tedriciliğine işaret ettiği gibi, Kur’ân’ın ta’lîmini ifade eden “alleme” kelimesi de vahyin tedriciliğine, Kur’ân’ın topyekün inmediğine ve birden öğrenilemeyeceğine işaret eder.²⁷⁸ Çünkü ta’lîm teallümü gerektirir. Ta’lîm ve teallüm ise tedricî olarak öğrenmek demektir.²⁷⁹ Bu konuda Peygamber Efendimize hitaben “*Vahyi tam olarak alma telaşı yüzünden dilini kıpırdatma*”²⁸⁰ şeklindeki uyarı da Kur’ân vahyinin ve eğitim-öğretim eyleminin yavaş yavaş, merhaleler halinde, tedricî olarak yapılması gerektiğine bir işaret olsa gerektir.

²⁷² Yesûî, *Müncid*, “ens” md., s.492; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay., İstanbul, 1995, “ens” md., s.19.

²⁷³ Beki, *Rahmân Sûresi*, 49.

²⁷⁴ el-Kamer 54/49–50.

²⁷⁵ Hûd 15/26; el-Mü’min 4/67; Nûh 71/14; el-İnsân 76/2; el-Alâk 96/2.

²⁷⁶ Yunus, 10/3; el-Enbiyâ 21/30; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Fussilet, 41/10–12.

²⁷⁷ Yeniçeri, Celâl, *Uzay ve Varlık Âyetleri Tefsiri*, 3. basım, Erkam yay., İstanbul, 2006, s.74–80, 111–119.

²⁷⁸ Beki, *Rahmân Sûresi*, s.49.

²⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, “alm” md., s.580.

²⁸⁰ el-Kiyâme 75/16.

c. er-Rahmân'ın Beyânı Öğretmesi

Kur'ân'ın öğretilmesi ve insanın yaratılması nasıl er-Rahmân'ın rahmetinin bir yansıması ise insanın duygu ve düşüncelerini açıklayabilmesi, konuşma ve anlatma yetisine sahip olması da insana verilen özelliklerin en önemlilerindendir. Anlamak da anlatabilmenin önşartıdır. Layıkıyla anlaşılmayan, üzerinde düşünülmeyen bir konu yeterince anlatılamaz, beyan edilemez. Bu yüzden âyetteki “beyan” ifadesini beyan faaliyetinin öncesinden başlatmak yani “insana beyan öğretildi” denilirken “insana idrak ve ifade kabiliyeti verildi” şeklinde anlamak daha uygun olsa gerektir. Anlamanın da birinci şartı akıl nimetine ve muhakeme gücüne sahip olmaktır. Her şeyden önce insanın yaratanına karşı layıkıyla kulluk edebilmesi, bu kulluğunu idrak ve ifade edebilmesi, yaratılanlarla olan ilişkilerinde hak ve vecîbelerini kavrayıp bunların gereğini yerine getirebilmesi anlama ve anlatma kabiliyetiyle eşdeğerdedir.²⁸¹ Ayrıca anlatma ya da beyan etme sadece söz ile olmaz. İnsan yazarak, işaret ederek, konuşarak, gülererek, ağlayarak, severek, nefret ederek, bir sanat eserine şekil vererek vs. de anlama ve anlatma faaliyetini gerçekleştirebilir.²⁸²

Aynı şekilde yukarıdaki âyette “insanın yaratılması” konusu, Kur'ân öğretimi ve beyân öğretimi arasına yerleştirilmiştir. Kur'ân'ın indirilmesinin dînî nimetlerin başında geldiğini yukarıda söylemiştik. Dolayısıyla âyetteki “Kur'ân'ın öğretilmesi” ifadesi din, îman, kalb gibi manevî nimetleri temsil eder. Aynı şekilde “beyânın öğretilmesi” de akıl, düşünce, muhakeme etme, ifade etme ve kulluğun gereklerini dışa yansıtmaya gibi konulara işaret eder. Sonuçta insanın yaratılması ifadesinin din ve düşünceyi temsil eden iki konu arasına yerleştirilmesi, yaratılışı itibariyle insanın bu iki nimetle donatılmış olduğu gerçeğine işarettir. Bunun için de bu nimetleri bahşeden Allah'ın, sonsuz rahmetini ifade etmek üzere sûreye er-Rahmân ismiyle başlanmıştır diyebiliriz.

2.1.2.5. er-Rahmân'ın Yarattıklarıyla İlgilenmesi

Kur'ân'da kullar anlamına gelen “عباد” kelimesi ilâhî isimlerden sadece Allah ve er-Rahmân isimlerine muzaf olarak kullanılmıştır. Bu kelime “الذين هم عباد وجعلوا الملائكة”

²⁸¹ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 197.

²⁸² İsfahânî, *Müfredât*, “bâne” md., s.157.

"الرحمن إنا أنشأنا خلقهم سكتب شهادتهم ويسألون" *"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Yoksa meleklerin yaratılışlarına tanık mı oldular? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir"*²⁸³ âyetinde ve araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde tekrar değineceğimiz *"er-Rahmân'ın kulları (ibâdü'r-Rahmân) yeryüzünde mütevazı yürürler"*²⁸⁴ âyetinde er-Rahmân ismine iki defa; es-Sâffât sûresi'nin 40, 74, 128, 160 ve 169. âyetlerinde *"ibâdillâhi'l-muhlesîn"* şeklinde, ed-Duhân sûresinin 18. ve el-İnsân sûresinin 6. âyetinde *"ibâdullah"* şeklinde olmak üzere Allah ismine yedi defa muzaf olmuştur.

"İbâd" kelimesi *"Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahmân'a kul olarak gelecektir."*²⁸⁵ âyetinin işaret ettiği gibi yer ve gök ikilisini merhametinin kucağına alan, dünya ve ahiretin ikisine de sonsuz merhamet penceresinden bakan Rahmân ismine *"ibâdürrahmân"* şeklinde iki defa; Allah lafza-i celâline de *"ibadullah"* şeklinde yedi defa izafe edilmiştir. Böylece Kur'ân insanların kulluğu, yüce Yaratıcının ilâhlığı ve rahmâniyeti arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.²⁸⁶

Âyette geçen *"Yoksa Meleklerin yaratılışlarına tanık mı oldular?"* cümlesi bilgi teorisi bakımından önemli bir cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde başka bir âyeti kerîmede de *"Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum (Bana ortak koştukları şeylerin, kâinatı yaratırken bana yardım ettiklerini görmediler). Saptıranları da hiçbir zaman yardımcı edinmiş değilim."*²⁸⁷ buyrulur. Kur'ân'ın bilgi anlayışına göre madde âlemine ait varlıkların bilgisi tanıklıkla (gözlem ve deney) elde edilir. İnsanın yaratılışından önce meydana gelen Meleklerin yaratılışı, yerin ve göklerin yaratılışı ise gözlemleyerek elde edilebilecek bir durum değildir. İnsanlar onlar hakkında gözleme dayalı bilgi sahibi olamazlar. Bilmek için geriye kalan tek yol vahiydir; ya ona inanılacaktır ya da aslı olmayan şeylere inanılmış olunacaktır.²⁸⁸

²⁸³ ez-Zuhruf 43/19.

²⁸⁴ el-Furkân 25/63.

²⁸⁵ Meryem 19/93.

²⁸⁶ Beki, *Rahmân Sûresi*, s.26.

²⁸⁷ el-Kehf 18/51.

²⁸⁸ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 770.

Melekleri dışı sayan düşünce sahipleri nasıl maddi olmayan varlıkların yaratılışı konusunda bir takım saplantılı fikirlere sahiplerse ve bu konuda hata ediyorsa aynı şekilde maddi âleme ait olan varlıkların yaşayış ve düzenliliklerinden ibret almayarak büyük bir yanılmanın içinde bocalamaktadırlar. Nitekim Kur'ân- Kerîm'de: **أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يَمْسُكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ أَنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ** "Üstlerinde kanatlarını açarak uçan kuşları (hiç) görmediler mi? Onları (havada) rahmân olan Allah'tan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir"²⁸⁹ buyrulmaktadır. Allah'ın (cc) kudretinin ve rahmetinin kuşların kanat açıp kapamalarına varıncaya kadar adeta her şeyi kapsadığını bu âyetten bir defa daha öğrenmiş oluyoruz.

Yer çekimine rağmen kuşların gökyüzünde kanat çırparak uçuşması ve süzülmesi, her gün gördüğümüz için önemini gözden kaçırdığımız bir olaydır. Oysa sadece bu olayın gerçekleşmesi bile birtakım fiziksel kanunlara bağlıdır. Kuşların kemiklerinin iliksiz olması, kanatlarının simetrik olarak düzgün tutulması, tüylerinin ve kemiklerinin arasında hava boşluklarının bulunması, vücutlarının çok ince bir yağ salgılayıp tüylerini kaygan hale getirmesi, okyanusları aşip yaz-kış kendi hayatlarının devamını sağlayacak uygun iklim koşullarına göç etmeleri bu cümledendir. Onları hem bu özellikte yaratan hem de havaya göre ağır ve cüsseli oldukları için, onların havada kalmaları ancak Allah'ın onları havada tutması ve muhafazasıyla olur. Âyette özellikle er-Rahmân isminin kullanılması Allah Teâlâ'nın mahlûkata merhametiyle muamele ettiğini, varlık düzeninin kendi rahmetinden bir yansıma olduğuna işaret eder.²⁹⁰

Bu olay önemine binaen başka bir âyette **مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ** şeklinde direkt "Allah" lafza-i celâline nisbet edilmiştir ki âyet *"Gökyüzünde Allah'ın emrine boyun eğerek uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları gökte ancak Allah tutar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır."*²⁹¹ şeklindedir. Râzî bu iki âyet arasındaki farkı şöyle açıklar: "Cenâb-ı Hak Nahl sûresinde kuşların göğün boşluğunda musahhar (emre amade) olduklarından bahsetmiştir. Binanaleyh onların orada öyle tutulmaları sırf

²⁸⁹ el-Mülk 67/19.

²⁹⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII, 24; Vehbi, Mehmed, *Hütlâsatü'l-Beyân*, XIII, 6051; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VII, 5239; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, V, 422-423; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VII, 19; Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri*, Anadolu yay., İzmir, trs, XII, 6304.

²⁹¹ en-Nahl 16/79.

ulûhiyyetin gereğidir. Burada ise kanat açıp çırpımlarından bahsetmiştir. Binanaeyh Cenâb-ı Hakk'ın menfaatlerine uygun bir şekilde o kuşlara kanat açıp kapamayı ilham etmesi rahmet-i Rahmân'dandır.”²⁹²

Bu olayın hem “Allah” ismine hem de “er-Rahmân” ismiyle dillendirilmesi: قل "ادعوا الله أو ادعوا الرحمن أيا ما تدعوا فله الأسماء الحسنى" "De ki: 'İster Allah deyin, ister Rahmân deyin.' Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.”²⁹³ âyetinde olduğu gibi “Allah” ve “er-Rahmân” isimlerinden Vacibü'l-Vücûd'un kastedildiğinin bir başka delilidir.

2.1.3. er-Rahmân'ın Arşa İstivâ Etmesi

Sözlükte istivâ “bir konuda iki şeyin birbirine eşit olması”, “alâ” edatıyla kullanıldığında ise “karar kılmak, yükselmek, yüksek olmak, yüksek bir yere kurulmak” gibi anlamlara gelir. Arşın sözlük anlamı “tavan”dır. Bu anlamdan hareketle bir zeminden, mekândan ve ya makamdan daha üstte, daha yukarıda olan mekân ve ya makama arş denilmiştir. Ancak istivâ kelimesi istiare ve ya temsil yoluyla “üstün bir konumda hükmetme, yönetme”; arş ise yine bu yolla “en üstün yönetim ve hükümdarlık mevki” anlamında kullanılır. Buna göre “istevâ ale'l-arş”ın anlamı “Arşa yükselip kuruldu” demekse de müfessirlerin çoğu bunu fiziksel ve cismânî manada anlamamak gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte selef denilen ilk dönem âlimleri genel tefsir metodlarının gereği olarak, âyetin verdiği bilgiye tartışmasız inanıp te'vil ve yoruma gitmemek, asıl anlamını Allah'a havale etmek gerektiğini savunurlar. Nitekim Hz. Ali (ra) “arşa istivâ”yı “İstivâ mâlûm, keyfiyeti meçhul, buna inanmak zorunlu, soru sormak da bid'attır” şeklinde açıkladığı rivâyet olunur.²⁹⁴

Müfessirler, Müslümanlar arasında cismânî ve insan benzeri bir tanrı anlayışının yaygınlaşmasından kaygı duydukları için "الرحمن على العرش استوى" "*Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir.*"²⁹⁵ âyetindeki “arşa istivâ”yı “Allah'ın bütün mevcudattan üstün ve aşkın bir hâkim-i mutlak olarak evrene evrendeki her şeye hükmetmesi; evreni ve onda

²⁹² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII, 24.

²⁹³ el-İsrâ 17/110.

²⁹⁴ Nesefî, *Medârik*, III, 77.

²⁹⁵ Tâhâ 20/5.

bulunanları en üstün, en mükemmel bir şekilde düzenleyip yönetmesi; bilgisi, iradesi ve gücüyle bütün varlık ve olayları kuşatması” gibi anlamlarda yorumlamışlardır.²⁹⁶ Buradan hareket ederek diyebiliriz ki bütün evren er-Rahmân olan Allah’ın hükümrânlığı altındadır ve varlıklar âlemi O’nun rahmet ve mehametiyle kuşatılmıştır. Her varlık fark etse de fark etmese de, O’na inansa da inanmasa da O’nun rahmetinden payına düşeni almaktadır.

"الذي خلق السموات والأرض وما بينهما في ستة أيام ثم استوى على العرش الرحمن فسنل به خبيراً"

“Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş’a istivâ eden (ona hükmeden) Rahmân’dır. Bunu bir bilene sor.”²⁹⁷ er-Rahmân’ın arşa istivâ etmesi bu âyette ve aynı keyfiyetin Kur’ân-ı Kerîm’in tamamında boyunca Allah ismiyle kullanıldığı diğer beş âyet-i kerîmede de²⁹⁸ dikkat çekilen hususlardan biri arşa istivâdan önce, göklerin yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılması ve bunun da altı günde olması ifadelerinin kullanılmasıdır. Buna göre göklerin ve yerin yaratılması, bunların yaratılma keyfiyeti, her ikisi arasında bulunan varlıklar, Allah’ın varlığının ve kudretinin delileridir. Allah’ı yine O’nun âyetleriyle, varlığının ve kudretinin evrendeki kanıtlarıyla tanımaya çalışmak gerekir. Çünkü âyetteki “O” zamiri er-Rahmân ismini gösterir. “Bir bilen” ise yine Allah Teâlâ’nın bizzat kendisidir.²⁹⁹

Ayrıca müfessirler âyetteki “Bunu bir bilene sor” ifadesindeki “bir bilen” Ehl-i Kitap olabileceğini de söylemişlerdir. Böylece âyet Allah’ın er-Rahmân isminin mahiyeti konusunda Ehl-i Kitap’tan da bilgi alınabileceğini; onlara da bu konu sorulup O’nun rahmetinin genişliğinin öğrenilebileceğini, âyette sıralanan ilâhî kudretin eserleri hakkında onların da bilgisinin olduğunu, onlara gönderilen kitaplarda da bu ismin Allah’ın isimlerinden bir isim olarak zikredildiğini ifade eder şeklinde açıklanmıştır.³⁰⁰

²⁹⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIV, 96–97; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, III, 2171; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 536.

²⁹⁷ el-Furkân 25/59.

²⁹⁸ el-Ârâf 7/54; Yûnus 10/3; er-R’ad 13/2, es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

²⁹⁹ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 134.

³⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 281.

2.2. İman ve Mü'minleri Konu Alan Âyetlerde er-Rahmân

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'i genel olarak insanların hidâyeti³⁰¹ özel de ise iman edenlere şifa ve rahmet³⁰² olmak üzere indirmiştir. Allah Teâlâ'nın rahmeti bu dünyada mü'minler başta olmak üzere yarattığı bütün varlıklar için tecelli etmektedir. Rahmân isminin böyle bir manasının da olduğunu söylemiştik. Şimdi bu ismin mü'min kullarına tecellî yönünü ismin geçtiği âyetleri sınıflandırarak incelemeye çalışacağız.

2.2.1. Mü'minlerin er-Rahmân'a İnanması ve O'na Tevekkül Etmesi

"قل هو الرحمن آما به وعليه توكلنا فستعلمون من هو في ضلال مبين" *"De ki: (Sizi imana davet ettiğimiz) O Rahmân'dır; biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır. Siz kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!"*³⁰³ Bu âyet mü'minlerin Rablerine inanmakla beraber O'na güven duymaları gerektiğine de işaret eder. Çünkü iman, bir doğrulama ve iç güvenin yanında iman edilen Yüce varlığa ve ilkelerinin gerçekliğine güvenme halini de içinde barındırır. Bu anlamda iman ile tevekkül arasında kuvvetli bir semantik bağ vardır.³⁰⁴ Tevekkül bir iş konusunda yapılması gerekenleri yapmak fakat bir noktadan sonra kendini aciz bularak birine bağlanıp dayanmayı ifade eder.³⁰⁵ Bu manayı Kur'ânî bakış açısıyla değerlendirdiğimizde tevekkülün, "yapılması gerekenleri terk etmeden işin sonucunu Allah'a havale etmek" anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Kur'ân, tevekkülü mü'minlerin temel vasıflarından biri sayar.³⁰⁶ Onların sadece Allah'a tevekkül etmesini ister³⁰⁷ ve Allah'ın tevekkül edenleri sevdiğini söyler.³⁰⁸ Yukarıdaki âyet Peygamber Efendimizin ve onun şahsında bütün mü'minlerin müşriklere karşı er-Rahmân'a

³⁰¹ el-Bakara 2/185; er-Rûm 30/58; ez-Zümer 39/27.

³⁰² el-İsrâ 17/9, 82.

³⁰³ el-Mülk 67/29.

³⁰⁴ Sülün, Murat, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, 2. basım, İstanbul, 2005, s.285.

³⁰⁵ İsfahânî, *Müfredât*, "vkl" md., s.882.

³⁰⁶ el-Enfâl 8/2; en-Nahl 16/42.

³⁰⁷ Âl-i İmrân 3/122; 160; el-Mâide 5/11, 13, et-Tevbe 9/51; İbrâhîm 14/11.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/159.

tevekkül etmelerini istemektedir. Âyetteki “er-Rahmân’a tevekkül”ü anlamak için âyeti bir önceki âyetle beraber incelememiz gerekir.

Müşrikler bi’setin daha başlangıcından itibaren Hz. Peygamberin ölümünü istiyor ona ve getirdiği yeni dine karşı iftiralarda bulunuyorlardı “*O bir şairdir; onun, zamanın sillesini yiyeceği günü bekliyoruz.*”³⁰⁹ gibi sözlerle onu açık bir şekilde tehdit ediyorlar onun ve yanındaki mü’minlerin aleyhine bedduada bulunuyorlardı.³¹⁰ Hatta onu öldürmek için tuzaklar kurarak³¹¹ ondan ve getirdiği dinden kurtulacaklarını sanıyorlardı. İşte tam bu psikolojik ve fiziki harp esnada Cenâb-ı Hak: “*De ki: “Söyleyin bakalım: Diyelim ki Allah beni ve beraberimdekileri helâk etti yahut bize acıdı. Peki, ya inkârcıları elem dolu bir azaptan kim koruyacak?”*” anlamındaki el-Mülk sûresinin 28. âyetini indirmiştir.³¹² 29. âyet ise mü’minleri müjdelemiş ve onların bütün bu yaptıklarına karşı er-Rahmân’a tevekkül etmelerini istemiştir. Zira tevekkül eden biri Gazzâlî’nin belirttiği gibi Allah Teâlâ’yı her şeyi bilen, hidâyete erdiren, daima onların saadet ve çıkarını düşünen, her şeye gücü yeten, başta mü’min kulları olmak üzere tüm kullarına karşı son derece şefkat ve merhamet dolu olan bir varlık olarak düşündüğü için kendisine vekîl tayin etmiştir.³¹³

Yukarıdaki âyette mü’minler için Allah’a tevekküllerinden dolayı iki türlü müjdeden bahsedilmiştir. Bunlardan ilki; Allah Teâlâ öldürmek suretiyle Hz. Peygamberin ve yanında bulunan mü’minlerin hayatına son verirse veya müşriklerin ifadesine göre onu helak ederse müşriklerin yaptıklarına karşı mü’minler Allah’a tevekkül ederler **وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا** (tevekkül ettik, O’na güvenip dayandık) derler. Bu tavırlarından dolayı ahirette onlara er-Rahmân ismiyle tecellî edilir ve onlar böylece mükâfatlandırılırlar. İkinci müjde ise, eğer Allah Teâlâ Peygamber Efendimize ve ashabına ecellerini ertelemek suretiyle merhamet ederse müşrikler bu durumdan yine bir

³⁰⁹ et-Tûr 52/30; el-Fetih 48/12.

³¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 570.

³¹¹ el-Enfâl 8/30.

³¹² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, 426; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 144; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII, 32.

³¹³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, (tr. Mehmed Müftüoğlu, A. Fikri Yavuz), Tuğrâ neşriyat, İstanbul, trs, IV, 447.

menfaat sağlayamazlar, mü'minler de sonsuz güç ve kudret sahibine yine sırtlarını dayayıp, tevekkül ettikleri için O'nun yardımıyla müşriklere galebe çalarlar, kazanan yine mü'minlerin ta kendileri olur.³¹⁴

2.2.2. Mü'minlerin er-Rahmân'dan Korkması

Korku öncelikle insanın yaşamını sürdürebilmesi için daha sonra dünya ve âhirette mutlu olabilmesi için ona gerekli en temel haleti rûhiyelerden biridir. Kur'ân korkuyu dînî hayatın en mühim kavramlarından sayar ve iman ile doğrudan ve sıkı bir ilişki kurar.³¹⁵ Korku hem kişiyi imana ileten hem de kişinin iman ettikten sonraki hayatına çeki düzen vermesine sebep olan bir olgudur.³¹⁶

Kur'ân'da korku kavramını ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmaktadır. Vecel,³¹⁷ havf,³¹⁸ haşyet,³¹⁹ işfak,³²⁰ rahbet,³²¹ huşû,³²² ihbat,³²³ tazarrû³²⁴ bunlardan başlıcalarıdır. İmanın yapıtaşlarından biri olan korkuyla ilgili olarak kullanılan bu kelimelerin içinde barındırdığı manalar incelendiğinde İslâmın indiği ortamın sosyopolitik özelliklerinin dikkate alındığı görülür. Özellikle ilk inen âyetlerde Hz. Muhammed'in (sav) getirdiği dîne taraftar olanlar anlatılırken iman lafzından ziyade "haşyet", "takva" gibi kavramlar kullanılmıştır.³²⁵

Konumuzla ilgili olan haşyet ise tâ'zîmle karışık bir korkudur. Bu tür korku genellikle korkulan şeyle ilgili bilgiden ileri gelir. Bu korkunun "*Kulları içinde*

³¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 570. Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VII, 5246.

³¹⁵ el-Bakara 2/112; el-Mâide 5/54; el-E'âm 6/48; Hûd 11/103; en-Nâziât 79/19.

³¹⁶ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, 287.

³¹⁷ el-Enfâl 8/2; el-Hac 22/35.

³¹⁸ el-Bakara 2/229, 239; en-Nisâ 4/3, 34, 35, 101, 128; el-Mâide 5/28; el-En'âm 6/15, 51.

³¹⁹ Fâtır 35/28; en-Nisâ 4/25; el-Mâide 5/3, 44; et-Tevbe 9/13, 18; el-Ahzâb 33/37.

³²⁰ el-Enbiyâ 21/49; el-Mü'minûn 23/57; el-Enbiyâ 21/28.

³²¹ el-Ârâf 7/116; el-Enfâl 8/60; el-Haşr 59/13.

³²² Tâhâ 20/108; el-Haşr 59/21; el-Hadîd 57/16; el-İsrâ 17/109.

³²³ el-Hac 22/54, 34; Hûd 11/23.

³²⁴ el-En'âm 6/43; el-Ârâf 7/94.

³²⁵ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s.50,

Allah'tan ancak bilenler korkar."³²⁶ âyetinde saygıyla karışık bir korku olarak sadece kesin bilgi sahiplerine izafe edilmiş olması ve daha ziyade kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıkmış olması önem arz etmektedir.³²⁷ Nitekim Peygamber Efendimiz (sav): "Ben Allah hakkında sizden daha çok bilgiye sahibim ve benim haşyetim sizinkinden daha fazladır."³²⁸ anlamındaki hadisinde Allah'ın kulları içinde O'nu en iyi bilenlerin O'ndan daha çok haşyet duyduklarını bildirmiş ve haşyetle bilgi arasındaki ilişkiye özellikle dikkat çekmiştir.

Aynı şekilde mutasavvıflar, tasavvufî faziletler içinde haşyeti, âlimlerin, âbidlerin ve muhsinlerin makamı ve ilmin şartı olarak sayarlar.³²⁹ Ayrıca haşyet Kur'ân'da özellikle ilk inen sûrelerde açıkça îman anlamında kullanılmaktadır.³³⁰ Buradan hareketle haşyet-iman-ilim arasında büyük bir ilişki olduğunu ve ancak haşyet hisleri olanların Peygamber öğütlerini dinlediğini ve ancak böyle bir korkuya sahip olanların ilâhî tehditlere boyun eğdiğini söyleyebiliriz.³³¹

Yâsîn sûresi 10. âyette Hz. Peygamberin inkârcılıkta direnenleri iman dairesine sokmakla yükümlü olmadığına, bu gibilerin kendi tercihlerinin sonucuna katlanmak zorunda kalacaklarına işaret edildikten sonra *إِنَّمَا تَنْذَرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ فَبَشِّرْهُ* "Sen ancak zikre uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte böylesini, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele."³³² buyurulmuştur. Müfessirlerin çoğunun kanaatine göre âyetteki "zikr"den kastedilen Kur'ân'dır.³³³ "Zikr" kelimesinin "ez-zikr" şeklinde elif-lâm ile marife kılınmış olması

³²⁶ Fâtır 35/28.

³²⁷ İsfahânî, *Müfredât*, "hşy" md., s.283.

³²⁸ Buhârî, "Edeb", 72.

³²⁹ el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Adilkerîm b. Havâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, (thk. Ali Abdülhamîd Ebu'l-Hayr, Mârûf Zerîk), Dârü'l-Hayr, Beyrut, 1995, s.125; Kara, Mustafa, "Havf", *DİA*, XVI, 529.

³³⁰ Tâhâ 20/3; Fâtır 35/18 Yâsîn 36/11; Kâf 50/33; en-Nâziât 79/19, 26, 45; Abese 80/9; el-A'lâ 87/10.

³³¹ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s.293.

³³² Yâsîn 36/11.

³³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 572; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 451; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 6-7; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 9; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 478.

da bu hususu destekler.³³⁴ Âyetteki "görmeden Rahmân'dan korkmak" ifadesinde bir incelik vardır. Cenâb-ı Hakk'ın rahmet sıfatıyla vasıflanması kullarının O'na tevekkül etmesine ve ümit bağlamasına neden olur. Tedbirsiz bir tevekkül ve ye's den yoksun bir ümid ise dînen tavsiye edilen bir durum değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her ne kadar Rahmân ve Rahîm olsa da, akıllı, bilgili kimse haşyeti elden bırakmaz. Bu anlamda O'nun rahmetinin geniş olduğunu bilerek hareket etmek yani sadece bilmek Kur'ân'a ittiba ve ondan fayda sağlamak için yeterli değildir. Kur'ân'a ittiba etmek ve uyarılarından yarar sağlamak için önce onu bilmek ve hükümlerini kavramak gerekir. Kur'ân'ın hükümlerini de en iyi haşyet makamına ermiş olan âlimler anlayabilir ve ona layıkıyla uyabilir. Haşyet sahibi kişi de Rahmân olan Allah'ın nimetinin yine O'nun rahmeti sebebiyle olduğunu ve kendisine olan nimetlerini sona erdirebileceği korkusuyla O'ndan daha çok haşyet duyulacağını, duyulması gerektiğini bilir, hisseder ve öyle davranır.³³⁵ Rahmân isminin derinliklerinde öğretmek anlamının bulunduğunu; ilim, ta'lîm ve tallüm kavramlarıyla da alakalı olduğunu söylemiştik.³³⁶ Burada da görülüyor ki Rahmân ismi başta iman olmak üzere ilim ve haşyet kelimeleriyle de sıkı bir ilişki içerisindedir.

Aynı şekilde Kâf sûresi 31–32 ve 33. âyetlerinde de er-Rahmân'dan korkanların O'nun rahmetinden nasiptar olacakları bildirilmiştir. 31 ve 32. âyetlerde cennetin, müttekîlere (Allah'a karşı gelmekten sakınanlara) yaklaştırılacağı ve kendilerine vaad edilen şeyin yerine getirildiği bildirildikten sonra "من خشي الرحمن بالغيب وجاء بقلب منيب" "(Cennet) Allah'a yönelen, emirlerine riâyet eden, görmediği halde Rahmân'dan korkan ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere mahsustur."³³⁷ buyrulur. Diğer varlıklardan duyulan korku onlardan kaçıp uzaklaşmayı gerektirirken Allah korkusu ise O'na yönelmeyi ve O'na tam anlamıyla yakınlaşmayı gerektirir. Ayrıca O'nun dışındaki hiçbir varlığa kutsallık atfetmemeyi, diğer varlıklara olan sevgi ile Allah'a olan sevgiyi karıştırmamayı netice verir.³³⁸ Sonuçta bu dünyada er-Rahmân'ın rahmetinden

³³⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 451.

³³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III, 572; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 451; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 380; Neseî, *Medârik*, IV, 263; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI, 4011.

³³⁶ Bkz. İkinci Bölüm, "er-Rahmân'ın Kur'ân'ı İndirmesi ve Öğretmesi" başlığı.

³³⁷ Kâf 50/31–33.

³³⁸ Bayraklı, *Kur'ân Tefsîri*, XVIII, 238.

uzaklaşmaktan korkanlar öbür dünyada O'nun huzuruna kalb-i münîb (Allah'a yönelmiş) bir kalb ile çıkacaklardır.

Her ne kadar ilk bakışta “er-Rahmân'dan korkmak” ifadesi, içinde bir zıtlık barındırıyor gibi gözüксе de asıl itibariyle böyle değildir. Zira kullardaki Allah korkusu sonuçları itibariyle düşünüldüğünde tamamıyla geniş bir rahmetin eseridir. Çünkü Allah korkusu imanı artırır; iman ise Allah'ın sonsuz rahmetine kavuşabilmenin yegâne anahtarıdır. Buna göre Allah'ın er-Rahmân ismi O'nun sonsuz ve her şeyi kuşatıcı rahmetini öylesine derin ifade etmektedir ki insanlardaki Allah korkusu bile bu ismin tecellilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3. Mü'minlerin er-Rahmân'a Kulluk Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de kullar anlamına gelen “عباد” kelimesi ilâhî isimlerden sadece Allah ve er-Rahmân isimlerine muzaf olarak kullanılmıştır. Bu kelime “عباد الرحمن” tamlamasıyla iki yerde kullanılmaktadır. Bunların ilki *وجعلوا الملائكة الذين هم عباد الرحمن* “*Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar...*”³³⁹ âyetinde müşriklerin melekleri er-Rahmân'ın kulları olarak tavsîf ettiğini bildirir ki bu âyeti araştırmamızın ilgili bölümünde açıklamıştık.³⁴⁰ Araştırmamızın bu bölümünde de “عباد” tamlamasının mü'minleri tavsîf eden yönünü ve ibadür'rahmân'ın niteliklerini incelemeye çalışacağız.

Furkân Sûresinin 63. âyetine kadar inkârcıların çeşitli bâtıl inançları; yanlış, haksız ve zararlı davranışları zikredilerek eleştirilir. 63. âyet *وعباد الرحمن الذين يمشون على الأرض هونا وإذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما* “*Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) «Selam!» derler (geçerler)*”³⁴¹ diyerek başlar ve bu âyeti takib eden âyetler ise âdetâ bu âyette geçen er-Rahmân'ın kullarının niteliklerini açıklar. Sûrenin bu son âyetler (63–74) grubunda Allah'ın sevdiği kulların üstün nitelikleri özetlenerek bir tür karşılaştırma yapılmaktadır. Burada nitelikleri sıralanan “kullar”, belirtilen iyi özellikleri dolayısıyla

³³⁹ ez-Zuhruf 43/19.

³⁴⁰ Bkz. İkinci Bölüm, “er-Rahmân'ın Yarattıklarıyla İlgisi” başlığı.

³⁴¹ el-Furkân 25/63.

Allah'ın rahmet ve sevgisini kazandıkları için O'nun Rahmân ismine izafe edilerek anılmışlardır.³⁴² Sûrenin 63–74. âyetlerinde er-Rahmân'ın kullarının on dört özelliği şu şekilde sıralanmıştır.

—Yeryüzünde vakar ve tevazû ile yürürler.

—Cahiller kendilerine lâf attıkları zaman selâm deyip geçerler, onlara uymazlar.

—Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak ibadetle geçirirler.

—“Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır.” diye dua ederler ve onun acılı azabını düşünürler.

—Harcadıkları zaman israf da cimrilik de etmezler, ikisi arası ölçülü ve dengeli olurlar.

—Allah ile birlikte başka ilahlara tapmazlar.

—Haksız yere cana kıymazlar.

—Zina etmezler.

—Günahlarına tövbe ederler.

—İman edip salih ameller işlerler.

—Yalancı şahitlik yapmazlar.

—Faydasız, boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, bunu vakar ve sükûnetle karşılarlar.

—Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, kör ve sağır gibi davranmazlar. Onları dinlemek için aşırı arzu gösterirler ve bahsedilen âyetlere yönelirler.³⁴³

³⁴² Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 137–138.

—“Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara (müttakilere) önder yap.” diye dua ederler.³⁴⁴

2.2.4. Mü’minlerin er-Rahmân’ı Sevmesi

Mü’minlerin er-Rahmân olan Allah’ı sevmesi asıl itibariyle düşünüldüğünde er-Rahmân’ın onların kalbinde bir sevgi yaratmasıyla³⁴⁵ meydana gelir. Bu konuyu araştırmamızın ilgili bölümünde açıklamaya çalıştık.³⁴⁶ Burada sadece er-Rahmân-sevgi-mü’min kavramlarının ne kadar birbirine yakın ve ayrılmaz bir bütün oluşturduğu hususunu hatırlatarak diğer bölüme geçmek istiyoruz.

2.2.5. Mü’minlerin er-Rahmân’ın Âyetleri Okunduğunda Ağlayarak O’na Secde Etmesi

Kur’ân’da er-Rahmân isminin en çok (on altı) kullanıldığı sûre Meryem sûresidir. Bu sûrede Allah (cc) hep er-Rahmân sıfatıyla anılır. Sûrenin başından 58. âyetine kadar on bir seçkin şahsın adlarıyla beraber altı kıssa anlatılır. Bu on bir seçkin şahsın Hz. Meryem dışındaki onu peygamberlik şerefine ermiş kimselerdir. Hz. Meryem ise peygamber olmamakla beraber Allah’ın lütfuna ermiş en seçkin kadınlardan biri ve Hz. İsa gibi büyük bir peygamberin annesidir. Kendisi Kur’ân-ı Kerîm’de birçok vesilelerle övülmüştür.³⁴⁷ Yine aynı sûrede bahsi geçen şahsiyetlerin genel olarak soyağacından bahsedilmiş, onların Allah Teâlâ’nın kendilerine nimetler verdiği peygamberler olduğu bildirilmiştir. Onlar Cenâb-ı Hakk’ın doğruya ulaştırdığı ve seçkin kıldığı kimselerdir. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında birtakım özel niteliklerinden bahsedeceğimiz bu seçkin şahısların, er-Rahmân’ın âyetleri okunduğunda ortaya koydukları tavırları da övülmüş ve *“أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرَوْا سُجَّدًا وَبُكِيًّا”* *“İşte bunlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem’in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail (Ya’kub) ’in soyundan, doğruya*

³⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 287.

³⁴⁴ el-Furkân 25/63–74.

³⁴⁵ Meryem 19/96.

³⁴⁶ Bkz. İkinci Bölüm, “er-Rahmân’ın Sevgi Yaratması” başlığı.

³⁴⁷ Bkz. İkinci Bölüm, “Hz. Meryem ve Hz. İsâ” başlığı.

ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, Rahmân'ın âyetleri, okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı"³⁴⁸ buyrulmuştur.

er-Rahmân olan Allah'ın âyetleri mü'minleri etkiler. "*Onlara Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, kör ve sağır gibi davranmazlar.*"³⁴⁹ Onlar kendilerine âyetler okunduğunda onları dinlemek için aşırı arzu gösterirler ve bahsedilen âyetlere yönelirler.³⁵⁰ Mü'minlerin ortaya kodukları ya da ortaya koymaları gereken bu tavrı, âyetlerin kendileri aracılığı ile gönderildiği peygamberler de sergiler. Hatta bir farkla ki peygamberler bu âyetlerin etkisinden dolayı ağlayarak secdeye de kapanırlar.

Şimdi hem yukarıdaki âyetle ifade edilen "er-Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanan" seçkin şahısların niteliklerinden hem de Kur'ân-ı Kerîm'in değişik âyetlerinde er-Rahmân ismini kullanan diğer seçkin şahısların kıssalarından ve niteliklerinden bahseden bölüme geçmek istiyoruz.

2.3. Kıssalarla İlgili Âyetlerde er-Rahmân

Cenâb-ı Hak muhataplarına Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetini isbat etmek, bütün peygamberlerin İslâm'ı tebliğ ettiklerini göstermek, muhatapların ders almalarını sağlamak, Hz. Peygamber'in ve müminlerin kalblerini takviye etmek, ihsan ettiği nimetleri bildirip hatırlatmak, onları şeytandan sakındırmak ve münferit meselelerin arkasındaki genel prensipleri ortaya koymak için ilâhî vahyini çeşitli kıssalarla takviye etmiştir.³⁵¹ Görülüyorki kıssalar Kur'ân'ın indiriliş maksadlarını gerçekleştirmek ve muhatapların ilâhî vahyin mesajlarını daha iyi anlamalarını kolaylaştırmak için en önemli unsurlardan biridir. "وسأل من أرسلنا من قبلك من رسلنا اجعلنا من دون الرحمن آلهة يعبدون" "*Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! Rahmân'dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz?*"³⁵² âyeti de bu duruma işaret etmektedir. Rahmân ismiyle alakalı olarak Kur'ân'da on üç kişiden bahsedilir. Şimdi bu şahısları ve kıssalarını incelemeye çalışacağız.

³⁴⁸ Meryem 19/58.

³⁴⁹ Furkân 25/73; (Ayrıca bkz. İkinci Bölüm, "Mü'minler Rahmân'a Kulluk Ederler" başlığı).

³⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 287.

³⁵¹ Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 4. basım, Ensar yay., İstanbul, 1996, s.105–111.

³⁵² ez-Zuhuruf 43/45.

2.3.1. Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ Kıssalarında er-Rahmân

Hz. Zekeriyyâ İsrâiloğullarına gönderilmiş son peygamberlerden biri ve Hz. Yahyâ'nın babasıdır. Kur'ân'da Hz. Zekeriyyâ'nın ibadete düşkün olan, kendisine rahmetle muamale edilen, duaları kabul edilen, karısı kısır ve kendisi yaşlı olduğu halde Yahyâ isminde bir oğlu olacağı müjdelenen, Hz. Meryem'in bakımını üstlenen bir peygamber olduğu bildirilir. Ayrıca Hz. Zekeriyyâ İsrâiloğulları tarafından şehid edilen peygamberler arasındadır.³⁵³

Hz. Yahyâ ise Hz. Zekeriyyâ'ya ihtiyarlık döneminde müjdelenen oğludur ve İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Kur'ân'da Hz. Yahyâ küçük yaşta iken hikmet sahibi kılınan, son derece yumuşak kalbli, günahlardan kaçınan, anasına babasına itaatkâr, Tevrat'a sıkı sıkıya bağlı, efendi, nefsine hâkim ve iyilerden bir peygamber olduğu anlatılır. Ayrıca o, hidâyete erdirilen, Allah'tan bir kelimeyi (Hz. İsâ'yı) tasdik eden, hayır işlerine koşan, hem ümid hem de korkuyla Allah'a dua eden, Allah'a derin saygı besleyen bir niteliktedir.³⁵⁴ Hz. Yahyâ da Hz. Zekeriyyâ gibi İsrâiloğulları tarafından şehid edilen peygamberlerdendir.³⁵⁵

2.3.2 Hz. Meryem ve Hz. İsâ Kıssalarında er-Rahmân

Kur'ân'ı Kerîm'e göre Hz. İsâ, resullerin en büyükleri olan beş “ulü'l-azm” peygamberden biridir.³⁵⁶ On beş sûredeki 93 âyette ismi ve ya bir sıfatı zikredilmektedir.³⁵⁷ Ağırlıklı olarak Âl-i İmrân, el-Mâide ve Meryem sûrelerinde doğumunun müjdelenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünyevî hayatının sonu ve Allah katına yükseltilişiyle ilgili olarak bilgi verilmektedir. Kur'ân'da Hz. İsâ'nın

³⁵³ Köksal, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, I-II, TDVY. 4. basım, Ankara, 1995, II, 291–299; Harman, Ömer Faruk, “Hz. Zekeriyyâ” *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV yay., İstanbul, 1997, IV, 574–575.

³⁵⁴ Meryem, 19/7, 10–14; Âl-i İmrân, 3/39, 41; Enbiyâ 21/91.

³⁵⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II, 292–299; Harman, “Hz. Yahyâ”, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, IV, 470–472.

³⁵⁶ el-Ahzâb 33/7; el-Ahkâf 46/35.

³⁵⁷ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehres*, “İsâ” md., s.628.

babasız olarak dünyaya geldiği bildirilir ve böylece ilâhî kudrete bir alâmet sayılır.³⁵⁸ Hz. İsa diğer peygamberler gibi yaratılmıştır ve bir kuldur. Ona ulûhiyet nisbet etmek, onu rab edinmek kesinlikle doğru değildir.³⁵⁹ Hem İbn-i Meryem hem de Mesîh olarak adlandırıldığı gibi başka isimler ve sıfatlarla da anılmaktadır.³⁶⁰ Hz. İsa'ya verilen diğer isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Müeyyed,³⁶¹ rûhullah,³⁶² kelime, vecîh, resûl, münabbî, merfû, göz aydınlığı, ilim veya alem, musaddık, salih,³⁶³ nebî, mübeşşir,³⁶⁴ âyet,³⁶⁵ temizlenmiş,³⁶⁶ abd, nebî, mübârek, rahmet.³⁶⁷ Hz. İsa'ya kitab (İncil) verilmiş, mübarek kılınmış, annesine saygılı olmuş, bedbaht ve zorba olmamış, doğumu ve ölümü esenlik içinde olmuş, tekrar diriltmesi de esenlik içinde olacağı bildirilmiştir.³⁶⁸ O İsrâiloğullarına gönderilen bir peygamberdir. Bütün üstün özelliklerine rağmen kendisini Allah'ın kulu olduğunu söylemiş kavmini de bir olan Allah'a kulluğa çağırmış, Tevrat'ı tasdik etmiş ve bazı hususlarda onu neshetmiş, kavmine namazı ve zekâtı emretmiştir.³⁶⁹ Kur'an'da Hz. İsa'nın doğduğundan, öleceğinden ve tekrar hayata döneceğinden söz edilir. Hz. Muhammed'in geleceğini müjdelemiş, Rûhulkudüs ile desteklenmiştir.³⁷⁰ Ayrıca onun gösterdiği mucizeleriyle ilgili de Kur'an'da ayrıntılı bilgiler verilmektedir.³⁷¹

Kur'an-Kerîm'de üstün kılındığı bildirilen dört seçkin aileden biri de Hz. İsa'nın annesi Meryem'in bulunduğu İmrân ailesidir.³⁷² Kur'an'da³⁷³ ve hadislerde³⁷⁴ en çok

³⁵⁸ Âl-i İmrân 3/45–47; Meryem 19/17–22; el-Mü'minûn 23/50.

³⁵⁹ et-Tevbe 9/31.

³⁶⁰ en-Nisâ 4/157, 171, 172; el-Mâide 5/17, 72, 75; et-Tevbe 9/31; Âl-i İmrân 3/45.

³⁶¹ el-Bakara 2/87.

³⁶² en-Nisâ 4/171; el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12.

³⁶³ Âl-i İmrân 3/39, 45, 46, 49, 50, 55; en-Nisâ 4/157, 171; el-Mâide 5/75; es-Saf 61/6.

³⁶⁴ es-Saf 61/6.

³⁶⁵ el-Mü'minûn 23/50; Meryem 19/21.

³⁶⁶ Âl-i İmrân 3/55.

³⁶⁷ Meryem 19/21, 26, 30, 31.

³⁶⁸ Meryem, 19/27–33; el-Mâide 5/75.

³⁶⁹ Âl-i İmrân 3/49–51; en-Nisâ 4/171, 172; el-Mâide 5/17, 46, 72, 75, 116–117; Meryem 19/30–31, 36; ez-Zuhuruf 43/59; es-Saf 61/6.

³⁷⁰ el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/45–47, 49; el-Mâide 5/110, 112, 115; Meryem 19/17–22, 30; el-Mü'minûn 23/50.

³⁷² Âl-i İmrân 3/33.

övuken kadınların başında gelen Hz. Meryem iffet, itaat, ismet ve takva gibi faziletlerin simgesi olan bir şahsiyet olarak gösterilir.

Meryem sûresindeki Hz. Meryem'den bahseden kıssa Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ kıssasından daha ilginçtir. Çünkü o kıssada kısır ve ihtiyar bir kadının, yaşlı da olsa eşinden bir çocuğu dünyaya getirmesi söz konusu edilmiştir. Burada ise hiçbir erkek eli değmemiş bir kızın babasız bir çocuk dünyaya getirmesi anlatılmaktadır. Kur'ân'ı-Kerîm'de bildirildiğine göre Meryem evinden ayrılarak mabedin doğu tarafında bir yere çekilir ve Cebrâîl (as) kendisine düzgün bir insan şeklinde görünür. Bu durumdan rahatsız olan Hz. Meryem, "قالت إني أعوذ بالرحمن منك إن كنت تقيا" "*Meryem dedi ki: Senden, er-Rahmân'a, sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)*"³⁷⁵ der. Hz. Meryem en çeresiz kaldığı bir durumda Allah'a er-Rahmân ismiyle istiâzede bulunmuş ve O sonsuz rahmet sahibinin koruyuculuğuna sığınarak kendisinin karşılaştığı bu tehlikeli durumdan kurtulmayı niyaz etmiştir.

er-Rahmân'a sığınan Hz. Meryem'e Cebrâîl, kendisinin Allah'ın bir elçisi olduğunu söyler ve ona, bir erkek çocuğu doğuracağını müjdeler. Melek vasıtasıyla Hz. Meryem'e ruh üfürülür³⁷⁶ ve Hz Meryem, Hz. İsa'ya hamile kalır. O, bundan dolayı insanların gözünden uzak, kuytu bir köşeye çekilir. Doğum zamanı geldiğinde doğum sancısının verdiği elemle bir hurma ağacına doğru yönelen Hz. Meryem hurma ağacının alt tarafından bir ses duyar. Gelen bu ses, rahminde olanın insanlar için delil ve rahmet olduğunu bildirerek üzülmemesini çünkü kendisi için alt yanında bir su arkı vücuda getirildiğini ya da kendisinden İsâ yaratılıp çıkarıldığını,³⁷⁷ altında bulunduğu hurma dalını kendine doğru silkelemesini ve böylece üzerine olgun hurmalar döküleceğini söyler. Sonra da "فكلي واشربي وقرني عينا فإما ترين من البشر أحدا فقولي إني نذرت للرحمن صوما فلن أكلم اليوم انسيا" "*Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, er-Rahmân'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.*"³⁷⁸

³⁷³ Âl-i İmrân 3/37, 42–43, 45; el-Mâide 5/75; el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12.

³⁷⁴ Buhârî, "Şehâdât", 30, "Enbiyâ", 32, 45, 46, "Et'ime", 25, "Menâkıbu'l-Ensâr" 20.

³⁷⁵ Meryem 19/18.

³⁷⁶ el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12.

³⁷⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XV, 321–323.

³⁷⁸ Meryem 19/26.

Kur'ân'da anlatılan bu kıssada Yüce Allah'ın, Hz. Meryem'in üzüntüsünü gidermek ve acılarını dindirmek için sonsuz rahmetinin bir neticesiyle ve er-Rahmân isminin tecellisiyle ona mucizevî iki ikramda bulunduğu görülür. Allah Teâlâ ilk olarak Meryem'in yanbaşındaki kupkuru bir yerden, içilebilecek berrak tatlı bir su fışkırtır. Bu tatlı su fışkırtılması olayını mucize eseri olarak İsâ'yı babasız yaratması şeklinde anlayanlar da³⁷⁹ olmuştur. İkinci olarak da kurumuş hurma ağacını silkelemekle taze, lezzetli ve olgun hurma döküleceğini bildirir. Bunlardan yiyip içmesini, gönlünü hoş tutmasını, doğuracağı çocuktan dolayı sevinip mutlu olmasını ister. Babasız çocuk doğurduğu için kendisini kınayan cahillerle tartışmamasını ve Allah için sükût orucu adadığına işaret etmesini tavsiye eder.³⁸⁰

2.3.3. Hz. İbrâhîm Kıssasında er-Rahmân

İbrâhim (as) ise Kur'ân'da kendisinden en çok söz edilen ülü'l-azm peygamberlerden ve Peygamber Efendimiz'den (sav) sonra model şahsiyet olarak sunulan iki peygamberden biridir.³⁸¹ Kur'ân'da İbrâhim ismi altmış dokuz yerde geçer.³⁸² Ayrıca Kur'ân'da onun şahsiyet özellikleri ve ahlâki nitelikleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. Buna göre Hz. İbrâhim Hz. Nuh'un milletindendir,³⁸³ inananların babası,³⁸⁴ Allah'ın dostudur.³⁸⁵ Kendisine yerin ve göklerin melekûtu gösterilmiş,³⁸⁶ Rabbinin emrettiği yere hicret etmiştir.³⁸⁷ Onun soyuna da peygamberlik ve kitap verilmiştir.³⁸⁸ Allah tarafından birtakım kelimelerle sınanan Hz. İbrâhim bu imtihandan başarıyla çıkmış, bu sayede insanlara önder (imam) yapılmıştır.³⁸⁹ Bir olan Allah'a adanan ilk mâbed olarak Kâbe'nin yeri kendisine bildirildikten sonra onu yeniden inşa

³⁷⁹ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 123; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III/12.

³⁸⁰ Meryem 19/16–50.

³⁸¹ el-Ahzâb 33/21; el-Mümtehhine 60/4, 6.

³⁸² Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, “İbrâhîm” md., s.3.

³⁸³ es-Sâffât 37/83.

³⁸⁴ el-Hac 22/78.

³⁸⁵ en-Nisâ 4/125.

³⁸⁶ el-En'âm 6/75.

³⁸⁷ el-Ankebût 29/26; es-Sâffât 37/99.

³⁸⁸ en-Nisâ 4/54; el-Hadîd 57/26.

³⁸⁹ el-Bakara 2/124.

etmesi Müslümanlardan biri olarak gösterilmesine ve kendisine itibarlı bir yer verilmesine neden olmuştur.³⁹⁰ Hac ibadetini menasikiyle beraber ilan etmiş, Beytullah'ı temiz tutması istenmiş ve böylece bu kutsal mekân bütün Müslümanlar için hac yeri ve kible yapılmıştır.³⁹¹ Hz. İbrahim Beytullah'ın bulunduğu Mekke'nin dokunulmaz bir şehir olması için dua etmiş, orayı "haram" ilan ederek orada kan dökülmesini ve dışarıda caiz olan diğer bazı işlerin orada yapılmasını yasaklamış, kendi zürriyetinden Allah'a itaat eden bir ümmet çıkarmasını, onlara peygamber göndermesini niyaz etmiştir.³⁹² Hz. İbrâhim asla müşriklerden, Yahûdi ve Hristiyanlardan olmamış, Allah'ı bir tanıyan samimi bir Müslüman olmuştur.³⁹³

Kur'ân'da geçmiş peygamberler içinde özellikle İbrâhim'in öğretisine kalıcı bir değer yüklendiği görülür. Nitekim Peygamber Efendimize ve ona uyanlara doğru yola yönelerek İbrâhim'in dinine uymaları emredilmiş,³⁹⁴ Allah'ın onu, doğru yola, gerçek dine, hakka yönelen ve puta tapanlardan olmayan İbrâhim'in dinine ilettiği belirtilmiştir.³⁹⁵ Din bakımından en güzel yolun İbrâhim'in dinini benimsemek sûretiyle izlenen yol olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁶ Kâbe'nin haremindeki İbrâhim'in makamının namaz yeri kılınması emredilmiştir.³⁹⁷ Onun dininden ancak kendini bilmezlerin yüz çevireceği,³⁹⁸ gerçek iman sahiplerine Müslüman isminin çok önceden İbrahim'in verdiği bildirilmiştir.³⁹⁹ İbrâhim dünyada seçkin kılınanlardan, kendisine güzellik verilenlerden, ahirette de salihlerdendir. O, Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önderdir.⁴⁰⁰

³⁹⁰ el-Bakara 2/127, 135; Âl-i İmrân 3/67, 95, 96; en-Nisâ 4/125; el-Hac 22/78.

³⁹¹ el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26–28.

³⁹² el-Bakara 2/126–129; İbrâhîm 14/35–40.

³⁹³ el-Bakara 2/135, 140; Âl-i 3/65, 67.

³⁹⁴ Âl-i İmrân 3/95; en-Nahl 16/123.

³⁹⁵ el-En'âm 6/161.

³⁹⁶ en-Nisâ 4/125.

³⁹⁷ el-Bakara 2/125.

³⁹⁸ el-Bakara 2/130.

³⁹⁹ el-Hac 22/78.

⁴⁰⁰ el-Bakara 2/130; en-Nahl 16/120–122.

Hız. İbrâhim son derece ağırbaşı, yumuşak huylu, varlığını Allaha'a adayan biridir.⁴⁰¹ Kendisi ve eşi ileri yaşıta olduğu halde duası kabul edilerek ona akıllı, iyi huylu, bilgili iki oğlu olacağı müjdelenmiştir.⁴⁰² Sadece kendisi değil ailesi de Allah'ın rahmet ve bereketine mazhar olmuştur.⁴⁰³ Hz. İbrâhim çok misafirperverdir.⁴⁰⁴ Çok doğru bir peygamberdir.⁴⁰⁵ Bu sebeple Hz. İbrâhim ve onunla birlikte olan mü'minler için güzel örnekler bulunduğu bildirilmiştir.⁴⁰⁶

Hız. İbrâhim tevhid dinini inşa ederken karşısına birçok engel çıkmıştır. Başta Nemrut olmak üzere ona inanmayanlar kendisine hakaretler etmişler sadece bununla kalmayıp canına dahi kastetmişlerdir. Fakat Hz. İbrâhim inancından ve mücadelesinden asla vazgeçmediği gibi kendisine karşı gelenlere de mümkün olduğu kadar yumuşak kalbli davranmaya çalışmış, tesis ettiği yeni dinin tanrısının da hep şefkat, merhamet ve af yönünü ön plana çıkarmaya çalışarak tebliğ faaliyetini yürütmüştür. Yine bu mücadelesinde Hz. İbrâhim'e en çok karşı gelenlerden biri de babası Âzer'dir. Hz. İbrâhim putlara tapmanın mantıksızlığını babasına da açıklamış,⁴⁰⁷ fakat babası onun söylediklerini kabul etmediğ gibi, kendi dinini ona telkin etmeye kalkışmış, üstelik onu tehdit etmiştir.⁴⁰⁸ Hz. İbrâhim, babasının hak dini kabul etmeyip putlara tapmakta ısrar etmesi üzerine ona şöyle demiştir:

"يا أبت لا تعبد الشيطان إن الشيطان كان للرحمن عصيا" *"Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'a âsi oldu."*⁴⁰⁹

"يا أبت إنني أخاف أن يمسك عذاب من الرحمن فتكون للشيطان وليا" *"Babacığım! Allah tarafından, sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum. Ey babacığım, ben senin başına Rahmân'ın katından bir azabın çökmesinden korkuyorum;*

⁴⁰¹ et-Tevbe /114; Hûd 11/75.

⁴⁰² el-Hicr 15/53; es-Sâffât 37/101, 112.

⁴⁰³ Hûd 11/73.

⁴⁰⁴ el-Hicr 15/51.

⁴⁰⁵ Meryem 19/41.

⁴⁰⁶ el-Mümtehine 60/4.

⁴⁰⁷ Meryem 19/4245; el-Enbiyâ 21/52–57.

⁴⁰⁸ Meryem 19/46.

⁴⁰⁹ Meryem 19/44.

(öyle bir azap ki,) başına geldiği zaman Şeytan'ın dostu ol (duğunu hemen anlar)sın”⁴¹⁰ tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca Hz. İbrahim kıssanın devamında onun için Allah'tan mağfiret dilemiş⁴¹¹ ancak bu dileği kabul edilmemiştir. Zira Kur'an'ın ifadesine göre babası Allah düşmanıdır.⁴¹²

Görüldüğü gibi Kur'an'ın ifadesiyle “çok içli, yumuşak huylu, kendini Allah'a vermiş”⁴¹³ Hz. İbrâhim de tebliğ faaliyetinin en sıkıntılı bir anında kendisini taşılayacağını, şirkinden asla vazgeçmeyeceğini bildiren babasına karşı “*Babacığım! er-Rahmân'dan sana azab dokunacağından korkuyorum*” diyerek Allah'ın aşkın rahmetini ifade eden er-Rahmân vasfına müracat ederek de bir nezaket ve merhamet timsali olduğunu göstermiştir.

er-Rahmân isminin geçtiği bütün âyetlerin bu vasfın taşıdığı rahmet ve ihsân anlamlarına uygun olduğuna tezimiz boyunca bu ismin geçtiği âyetleri ele alırken özellikle işaret etmeye çalıştık. Şimdi bu uygunluğun kolayca fark edilemeyeceği âyetlerden biri olarak düşündüğümüz yukarıdaki âyetin bu yönünü açıklamaya çalışacağız.

Âyette geçen “er-Rahmân'dan azab dokunması” tabiri ile er-Rahmân isminin manasının derinliği düşünüldüğünde ilk etapta bir çelişki var gibi gözükür. Fakat böyle olmadığını âyetin her unsuru göstermektedir:

Âyetteki “Babacığım” ifadesinin içinde sırf şefkat, nezaket ve rahmet olduğu gibi büyük bir saygı da vardır. Ayrıca bu ifade Halîlürrahmân lakabıyla da tanınan Hz. İbrâhim'in babasını çok sevdiğini onu ilâhî azaptan kurtarma arzusu içinde olduğunu, doğruya ve güzele iletmek istediğini gösterir.⁴¹⁴ “Havf” Arapçada “dünya ya da ahiretle ilgili kesin bilgiye ya da bir emareye dayanarak, istenmeyen bir durumun tahmin

⁴¹⁰ Meryem 19/45.

⁴¹¹ Meryem 19/47; eş-Şu'arâ 26/86; el-Mümtehine 60/4.

⁴¹² et-Tevbe 9/114.

⁴¹³ et-Tevbe /114; Hûd 11/75.

⁴¹⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XV, 360; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dersaâdet Kitabevi, İstanbul, trs, II, 219.

edilmesi ve başa geleceği beklentisine girilmesidir.”⁴¹⁵ Dolayısıyla âyette Hz. İbrâhim’in korkuya konu yaptığı şeyin (azabın) sanki kesinliği yokmuş gibi bir ifadeyle kullandığı görülüyor. Çünkü her ne kadar babası o an için inkâr ediyor görünse de ölmeden önce hidâyete erme ihtimali vardır. Şâyet hidâyete ermeden ölürse şeytana dost olanların akibetlerinin nasıl neticeleneceğini bildiği için bu işaret ve emarelerden yola çıkarak istemediği bir durumun babasının başına gelebileceğini tahmin ederek onu bu konuda uyarıyor.⁴¹⁶ “Mess”, Arapçada “dokunma ya da azıcık değme”⁴¹⁷ yi ifade eder. “Azâb” kelimesi ise Arapçada “terk etmek, vazgeçmek, vazgeçirmek, cezalandırmak, eziyet etmek, acı vermek, şiddetli açlık”manasına gelen “azb” kökünden isim olup “işkence, eziyet ve elem” anlamında kullanıldığı gibi kelimenin “tatlı, hoş” anlamına geldiğini de dil bilginleri ifade etmektedir.⁴¹⁸ Bu son anlamıyla Kur’ân’da da “azbün fûrâtün” “tatlı, susuzluğu giderici” şeklinde kullanılmıştır.⁴¹⁹ Bu kelime Arapçadaki temsîl, nekâl, ikâb vb. acı çektirme şekilleri arasında hafif bir dereceyi de gösterir.⁴²⁰ Ayrıca âyette “azâbün” kelimesinin sonundaki tenvin ise “taklîl” yani “küçültme” ifade eder.⁴²¹ İşte burada da özellikle er-Rahmân isminin kullanılması âyetin kasdettiği mana ile çok uygun düşmektedir. İlk anda varmış gibi gözüken çelişki de böylece ortadan kalkmaktadır.

Görüldüğü gibi Hz. İbrâhim babasını uyarırken ona karşı çok şefkatli davranmış, kullandığı kelimeleri özenle seçmiş ve tebliğ yaparken öncelikle dikkat edilmesi gereken bir konuyu da gözler önüne sermiştir. Zira Kur’ân insanları uyarırken yumuşak kalbli olmayı, kullanılan kelimelere azami özen göstermeyi ve karşıdakinin değer yargılarını aşağılamamayı davet metodları arasında saymıştır.⁴²² Ayrıca Allah Teâlâ’nın konuşma, açıklama, duygu ve düşüncelerini açıklayabilme şeklinde ifade edebileceğimiz beyan konusunu Kur’ân’da Rahmân ismiyle kullanması da dikkat

⁴¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, “hvî” md., s.303.

⁴¹⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVI, 142; Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, III, 290.

⁴¹⁷ İsfahânî, *Müfredât*, “mss” md., 766–767.

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 584; İsfahânî, *Müfredât*, “azb” md., s.554–555.

⁴¹⁹ el-Furkân 25/53.

⁴²⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, I, 242–243; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseyn (1205/1791), *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-XX, (thk. Ali Şîrî), Dârü’l-Fiker, Beyrut, 1994, “azb” md., II, 210–213.

⁴²¹ Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, III, 290.

⁴²² Âl-i İmrân 3/159; el-En’âm 6/108; en-Nahl 16/125.

çekmektedir.⁴²³ Bu haliyle Hz. İbrâhim babasına dinini tebliğ ederken Rahmân'ın kendisine öğrettiği hitap sanatını en güzel şekilde kullandığını, hem Rahmân isminin manasına hem de kendine lütfedilen şefkat ve merhamet vasıflarına uygun hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Bu açıklamalardan sonra âyete şöyle mana verebiliriz: *“Babacığım, bu gidişle bütün yaratılmışları sevgi ve şefkatiyle kuşatmış olan o Rahmân'dan bile bir azabın gelip sana dokunmasından ve senin şeytanın dostu olmandan ciddî endişe etmekteyim.”*

424

2.3.4. Hz. Musa ve Hz. Hârun Kıssalarında er-Rahmân

Hz. Mûsâ Kur'ân-ı Kerîm'in otuz dört sûresinde 136 yerde zikredilmektedir.⁴²⁵ Kur'ân ile sahih hadislerde, geçmiş peygamberler arasında en çok bahsedilen peygamberlerden olup İslâmî gelenekte kendisine “kelîmullah” denilmektedir.⁴²⁶ Kur'ân'da Mûsâ (as), Hz. Muhammed'i (sav) müjdeleyen bir peygamber olarak gösterilir.⁴²⁷ Hz. Musa'ya kitab, suhûf ve elvâh olarak ifade edilen ilâhî vahiy nazil olmuştur.⁴²⁸ O'ndan Peygamber Efendimizle beraber dini ayakta tutması istenmiş, muhatabları tarafından ise insanları dininden döndürdüğü için kınanmış, sihirbazlıkla itham edilmiştir.⁴²⁹

Hz. Mûsâ Kur'ân'da, ihlâs sahibi, Allah'ın risaletleriyle ve sözleriyle insanlar arasında seçkin kılınan, Allah'a fısıldaşan kimse kadar yaklaşıma şerefine nail olan, Allah tarafından seçilen bir resul ve nebî olarak bahsedilir.⁴³⁰ Allah tarafından ona sevgi

⁴²³ er-Rahmân 55/4.

⁴²⁴ Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Define yay., İstanbul, 2008, Meryem 19/45; Sofuoğlu, Cemal vd. *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Haz. Cemal Sofuoğlu, Abdülkadir Şener, Mustafa Yıldırım, TDVY. İzmir, 2008, Meryem 19/45.

⁴²⁵ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, “Mûsâ” md., s.854–855.

⁴²⁶ Harman, “Mûsâ”, *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006, 207–212.

⁴²⁷ el-Ârâf 7/156.

⁴²⁸ el-Bakara 2/53; el-Enbiyâ 21/48; en-Necm 53/37; el-A'la 87/19.

⁴²⁹ eş-Şûrâ 42/13; Yûnus 10/78; el-Kasas 28/48.

⁴³⁰ Meryem 19/51–52; el-Ârâf 7/144; Tâhâ 20/13.

verilmiş ve O'nun nezaretinde yetiştirilmiş, Allah onu Kendisine güçlü, güvenilir, şerefli bir elçi seçmiş, katında şerefli, mü'min bir kul kılmıştır.⁴³¹

Hiz. Hârûn ise Hiz. Mûsâ'nın kardeşi ve İsrâiloğullarına gönderilmiş peygamberlerdendir. Kur'ân'da vahyedilen, hidâyete erdirilen, lütufta bulunulan⁴³² biri olarak anılır. Ayrıca güzel konuştuğı, Musa ile beraber ona da Furkan verildiğı, Musa'ya yardımcı olarak görevlendirildiğı ve peygamber olarak seçildiğı bildirilir. Sonuçta Hiz. Musa ile Hiz. Hârûn hayırla yadedilecek iki peygamberdir.⁴³³

Kur'ân İsrâiloğulları'na hitabederken onların geçmişteki durumlarını, kendilerine verilen nimetleri ve aynı zamanda bu nimetlere karşı nankörlükleri dolayısıyla onların başına gelen ilâhî azapları ve tehditleri hatırlatır. Firavun'un zulmünden ve denizde boğulmaktan kurtulmaları, çöldeki yiyecekler, kayadan su fışkırması, Tur'un üzerlerine kaldırılması bunlardan bazılarıdır.⁴³⁴ Fakat İsrâiloğulları verilen bu nimetlere hep nankörlük etmiştir. Onlardan Allah'a kulluk etme, ana babaya bakma, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapma, insanlara güzel söz söyleme, namaz kılıp zekât verme, peygamberlere inanıp onları destekleme gibi konularda sözler alınmış; karşılığında günahlarının bağışlanacağı, cennet gibi bir ülkeye kavuşturulacakları vaat edilmiştir.⁴³⁵ Onlar ise verdikleri sözü tutmadıkları gibi, peygamberleri inkâr etmişler hatta bazılarını öldürmüşler, Allah'ı unutup putlara ve buzağı heykeline tapmaya başlamışlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmışlardır.⁴³⁶ Yine İsrâiloğulları'na kitap hüküm ve peygamberlik verilmiş,⁴³⁷ Musa'ya indirilen kitap onlara rehber kılınmış,⁴³⁸ ancak onlar söz dinlemeyip yine haddi aşmışlardır.⁴³⁹

⁴³¹ Tâhâ 20/39, 41; ed-Duhân 44/17-18; el-Ahzâb 33/69; el-Kasas 28/26; es-Sâffât 37/121-122.

⁴³² en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84; es-Sâffât 37/114.

⁴³³ el-Ârâf 7/142; Yûnus 10/35; Kasas 28/34; Meryem 19/53; Tâhâ 20/29-32, 90; el-Enbiyâ 21/48; el-Mû'minûn 23/45; el-Furkân 25/35; Şuârâ 26/13; es-Sâffât 36/120.

⁴³⁴ el-Bakara 2/40, 122; el-A'râf 7/105, 134; Yûnus 10/93; Tâhâ 20/47, 80; el-Câsiye 45/16.

⁴³⁵ el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/12, 70.

⁴³⁶ el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/70, 110; el-İsrâ 17/4; Tâhâ 20/94.

⁴³⁷ el-Câsiye 45/16.

⁴³⁸ el-İsrâ 17/2; es-Secde 32/23; Mû'min 40/53-54.

⁴³⁹ el-Mâide 5/78.

Bu isyanlarından biri de yukarıda da belirtildiği gibi onların, Musâ (as) Tur’a çıktığında Allah’a isyan edip buzağı heykeline tapmaya başlamalarıdır. Yerine vekîl bıraktığı Harun (as) da onların bu nankörlüklerine engel olmak istemiş fakat elinden fazla bir şey gelmemiştir.

Hiz. Harun’un İsrâiloğulları’nı yola getirmeye çalışırken kullandığı ifadeler ilgi çekicidir. O’nun bu ifadelerini Allah Teâlâ bize şu şekilde bildirmiştir: **“وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ”** من قبل يا قوم إنما فتنتم به وإن ربكم الرحمن فاتبعوني وأطيعوا أمري” *“Hakikaten Harun, onlara (Musa dönmeden) önce: Ey kavmim! Siz bunun yüzünden sadece fitneye uğradınız demişti. Sizin Rabbiniz er-Rahmân’dır. Şu halde bana uyunuz ve emrime itaat ediniz.”*⁴⁴⁰

Belki de o bu sözleriyle, İsrâiloğulları’nın sergiledikleri sayısız isyan ve nankörlüklerine karşılık onlara verilen ilâhî lütuf, ihsân ve nimetleri hatırlamış ya da onlara hatırlatmak istemiştir. Aynı şekilde o, Allah’ın er-Rahmân ismine iltica ederek, onların yaptıkları hatalardan dönmeleri durumunda Allah’ın rahmetinin sonsuzluğunu anlatmak istemiş, önceden defalarca olduğu gibi şimdi de O’nun bu rahmetinin tecelli edebileceğini dile getirerek, onları engellemeye çalışmıştır.

2.3.5. Hiz. İsmâîl Kıssasında er-Rahmân

Kur’ân-ı Kerîm’de on iki yerde adı geçen Hiz. İsmâîl⁴⁴¹ çeşitli nitelikleriyle zikredilmektedir. Onunla ilgili olarak babası İbrâhim’in yaşlılık döneminde ve bir duası sebebiyle dünyaya geldiğinden bahsedilir.⁴⁴² Çok küçükken babası tarafından Beytülharam’ın bulunduğu yere bırakılmıştır.⁴⁴³ Adı açıkça zikredilmemekle beraber kurban edilmek istenenin Hiz. İsmâîl olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴ Daha sonra babasıyla beraber Beytullah’ın temellerini yükseltmiş, orayı temiz tutmakla görevlendirilmiş, peygamber olarak seçilmiş, diğer peygamberler gibi ona da vahiy inmiştir.⁴⁴⁵ Kur’ân İbrâhim, İshak ve Esbât gibi İsmâîl’in de Yahûdi ve Hristiyan olduğu yönündeki Ehl-i

⁴⁴⁰ Tâhâ 20/90.

⁴⁴¹ Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, “İsmâîl” md., s.43.

⁴⁴² İbrâhîm 14/39; es-Sâffât 37/100–101.

⁴⁴³ İbrâhîm 14/37.

⁴⁴⁴ es-Sâffât 37/102–105.

⁴⁴⁵ el-Bakara 2/125, 127, 136; Âl-i İmrân 3/84; en Nisâ 4/163.

Kitap inancını reddeder.⁴⁴⁶ Elyesâ, Zülkifl, İdrîs, Yûnus ve Lût peygamberlerle zikredilen İsmâîl, hidâyete erdirilen, âlemlere üstün kılınanlardan,⁴⁴⁷ Allah'ın rahmetine kabul edilen iyilerden ve sabredenlerden biri olarak gösterilir.⁴⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de İsmâîl'in Mekke'ye gelişi isim verilmeksizin belirtilmekte, diğer bir âyette bu olayı destekler mahiyette Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin inşasında Hz. İsmâîl ile birlikte çalıştıkları bildirilmektedir.⁴⁴⁹

Hiz. İsmâîl uslu bir çocuktur. Teslim olan, halkına namazı ve zekâtı emreden, sabreden, rabbi tarafından hoşnut olunan, sözünde sadık olan, resûl ve nebî gibi niteliklerle de anılmaktadır.⁴⁵⁰

2.3.6. Hiz. İdris Kıssasında er-Rahmân

Tefsircilerin belirttiğine göre, İdris, Hiz. Nuh'un üçüncü batından dedesidir. İdris, Hiz. Âdem'in soyundandır.⁴⁵¹ Kur'ân'da sadece iki yerde doğrudan zikredilir ve bunların birinde onun çok sadık bir peygamber olduğu, yüce bir makama yükseltildiği,⁴⁵² diğerinde, kendisinin sabredenlerden olup, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine kabul olunan iyi kimselerden olduğu bildirilir.⁴⁵³ Hiz. Şît'ten sonra kendisine otuz sayfa vahiy indirilerek peygamberlik görevi verilmiştir. Kitaplı dinlerde ortak rivâyet ve inanışa göre İdrîs ilmin, medeniyetin ve aklî sistemlerin ilk kurucusudur. "Remil ilmi, hey'et ilmi, nücûm, hesap, tıp, nebatların sırları, garip sanatlar, yazı yazmak, dikiş dikmek, terazi kullanmak gibi meslek ve sanatları İdris icat etmiştir. Sahifelerinde semavî sırlar, ruhanîlere hükmetmenin yöntemleri, varlıkların özellikleri gibi konulara dair bilgiler vardır. Çok sayıda talebesi olan İdrîs demiri keşfedip ondan aletler yapmış, ziraatı geliştirmiş, deri ve kumaşlardan elbise dikmiştir.⁴⁵⁴ İdrîs'in Meryem sûresi 56 ve 57. âyetlerinde "üstün

⁴⁴⁶ el-Bakara 2/140.

⁴⁴⁷ el-En'âm 6/86.

⁴⁴⁸ el-Enbiyâ 21/85-86; Sâd 38/48.

⁴⁴⁹ İbrâhîm 14/37; el Bakara 2/125, 127, 128.

⁴⁵⁰ es-Sâffât 37/101-103; Meryem 19/54-55.

⁴⁵¹ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 606; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I, 79.

⁴⁵² Meryem, 19/56-57.

⁴⁵³ el-Enbiyâ 21/85-86.

⁴⁵⁴ Harman, "İdris" *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 480-481.

bir konuma getirilmesi" ile muhtemelen onun yukarıda açıklanan özellikleri kasdetilmiştir.⁴⁵⁵ Bu ifadeyi, onun manevî âlemde (göklerde) müstesna yerlerde bulunduğu ruhunun kabzedildiği, dördüncü ya da altıncı semada olduğu, cennete konulduğu ya da peygamberlik verildiği şeklinde de anlayanlar olmuştur.⁴⁵⁶

2.3.7. Hz. İshak ve Hz. Yakup Kıssalarında er-Rahmân

Hz. İshak, Hz. İbrâhim'in ihtiyarlık döneminde Sâre adlı eşinden doğan ikinci oğludur.⁴⁵⁷ Kur'ân'da İshak kelimesi on yedi yerde geçmektedir.⁴⁵⁸ Yine Kur'ân'da Hz. İshak'ın hidâyete erdirildiği, Salihlerden bir peygamber olduğu, feyz ve bereket verildiği, kuvvet ve basiret sahibi olduğu, Allah katında seçkin ve hayırlı olduğu, rehber kılındığı, hayırlı işler yapmak, namaz kılmak ve zekât vermekle emredildiği, Allah'a ibadet eden biri olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁹

Hz. Yâkub ise Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İshak'ın oğlu ve Hz. Yusuf'un babasıdır. Kur'ân'da Hz. Yâkub'dan on altı yerde bahsedilir.⁴⁶⁰ Onun Hz. İbrâhim'e müjdelendiği ve hediye edildiği, hidâyete erdirildiği, salih, sabırlı, kuvvetli ve basiretli kullardan olduğu, yahudi ve hristiyan olmadığı, ona vahyedildiği, ayrıca Yûsuf'un kuyuya atılmasından duyduğu derin üzüntüden dolayı gözlerini kaybettiği, ona kavuştuktan sonra gözlerinin açıldığı bildirilmektedir.⁴⁶¹

Meryem sûresi 58. âyete kadar sıralanan ve yukarıda kısaca niteliklerinden bahsedilen seçkin şahıslar bazen direkt olarak er-Rahmân ismine iltica etmişler bazen de karşılaştıkları güçlüklerden dolayı O'nun rahmet ve merhametinin sınırsızlığını terennüm ederek yine O'na sığınmışlardır. Âyetlerin ifadelerinden onların ortaya koydukları tevhid mücadelesinden asla vazgeçmedikleri, canları pahasına bu

⁴⁵⁵ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 606–607.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 96; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 233; Neseî, *Medârik*, III, 38.

⁴⁵⁷ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I, 240–241; Harman, "İshak" *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 519–521.

⁴⁵⁸ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfreh*, "İshak" md., s.440–441.

⁴⁵⁹ el-En'âm 6/84; es-Sâffât 37/112–113; Sâd 38/45, 47; el-Enbiyâ 21/73.

⁴⁶⁰ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfreh*, "Yâkûb" md., s.939.

⁴⁶¹ el-Bakara /140; en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84; Hûd 11/71; Yûsuf 12/4; Sâd 38/45.

mücadelelerini sürdürdükleri görülür. Bu mücadelelerinin karşılığında da er-Rahmân olan Allah'ın sonsuz rahmeti hep yanibaşlarında olduğu anlaşılır.

Bu şahısların yukarıda sayılan niteliklerinin ortak noktalarından biri de Allah'a olan teslimiyet boyutlarıdır. Bu öyle bir teslimiyettir ki, onların bu âyetlere ittiba konusunda inanmayanların yaptığı gibi herhangi bir şart⁴⁶² ileri koşmadan hemen inen vahiylerle teslim olup uydukları görülür. Yine bu sayılan şahıslar Allah'ın varlığını isbat ve O'nun dinini tebliğ esnasında er-Rahmân'ın onlara gösterdiği mucizelerden dolayı O'na olan şükranlarını ağlayarak secdeye kapanmak sûretiyle göstermişlerdir.

Aynı şekilde yukarıda ismi geçen ve kıssaları anlatılan şahısların Allah Teâlâ'nın rahmetine müteallaık olarak birtakım faklı yönleri de vardır. Meselâ, Hz. Zekeriyâ'ya yaşlılık döneminde çocuk bahşedilmesi; Hz. İbrâhim'e hem yaşlı hem de karısı kısır olduğu halde çocuk bahşedilmesi; Hz. Meryem'e kendisi bakire olduğu halde babasız olarak Hz. İsa'nın bahşedilmesi; 58. âyette ismi geçen Hz. Âdem'in anasız ve babasız olarak yaratılışı; sûrede anılan diğer peygamberlerin anne ve babalı olarak dünyaya getirilişi; Hz. Nuh'un zikredilmesi ve malum olduğu üzere Nuh tûfaniyla yeni bir neslin inşâ edilişi; Ateşe atılarak öldürölmek istenen Hz. İbrahim'in son anda kurtararak hayata tekrar döndürölmesi; Kurban edilmeye karar verilen Hz. İsmâîl'e âdeta tekrar hayat verilmesi; Ölümüne hükmedilen Hz. Musa'nın ölümüne hükmeden tarafından himaye edilmesi ve yetiştirilmesi gibi her türlü yaratılış konusundan Rahmân isminin en çok kullanıldığı bu sûrede bahsedilmesi Rahmân olan Allah'ın kudretini görmek bakımından ve O'nun er-Rahmân ismiyle ifadesini bulan rahmetinin sonsuz tecellilerini her konuda olduğu gibi bu konuda da müşahede etmek ve anlamak bakımından önemlidir.

Yukarıdaki âyeti açıklayan bazı müfessirler er-Rahmân'ın rahmetinden daha çok nasibdar olabilmek için âyetteki üsluptan ve bazı hadislerden⁴⁶³ hareketle O'nun âyetlerinin hüznölü bir eda ile okunması gerektiğini de söylemişlerdir.⁴⁶⁴

⁴⁶² el-Kâfirûn 109/1-6.

⁴⁶³ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Abdillâh el-Kazvînî (219/273), *Sünenü İbni Mâce*, I-IV, (thk. Halil b. Me'mûn Şiha), Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1996, "İkâme", 176; "Zühd", 19; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 285.

İçinde er-Rahmân ismi geçmesi dolayısıyla kıssalarını ve niteliklerini incelediğimiz yukarıdaki şahıslar Meryem sûresi 58. âyette zikredilmişti. Şimdi Kur'ân'da er-Rahmân ismiyle bağlantılı olan diğer iki kıssayı incelemeye geçmek istiyoruz.

2.3.8. Hz. Süleyman Kıssası'nda er-Rahmân

Hz. Süleyman'ın (as) kıssasındaki "انه من سليمان وإنه بسم الله الرحمن الرحيم" "*Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır.*"⁴⁶⁵ âyetine araştırmamızın ilgili bölümlerinde değinmiştik. Dolayısıyla burada aynı malumatı tekrar vermek istemiyoruz.⁴⁶⁶

2.3.9. Ashâbü'l-Karye (Habîb-i Neccâr) Kıssası'nda er-Rahmân

Yâsîn Sûresi'nin 13–32. âyetlerinde kendilerine üç peygamber birden gönderilmesine rağmen inkârcılıkta direnen, üstelik o peygamberlere iman eden kişiyi horlayan -hatta muhtemelen onu hunharca öldüren-, bu yüzden de feci bir ilâhî cezaya çarptırılan bir belde halkının durumu, Hz. Muhammed'in peygamberliğini reddeden ve onu öldürmeyi düşünen, ona inananları ağır baskılara maruz bırakan Mekke müşriklerinin gözleri önüne bir ibret levhası olarak konulmaktadır. Burada iki müşrik güruhunun tanrı tasavvurlarının, öne sürdükleri fikrî deliller ve uyguladıkları fiilî müdahalelerden yola çıkılarak birbiriyle bazı yönlerden örtüştükleri görülmektedir. Bu örtüşen yönleri şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Bu müşriklerin inandıkları tanrı hiçbir şekilde süflî âleme (dünyaya) müdahale edememektedir. O'nun tasarrufu ulvî âlem (gök) ile sınırlıdır. O, ulaşılamayan, yüce bir mekândadır. Ancak kendileri istedikleri zaman ve istedikleri kadar onlarla bağlantı kurulabilir ki bu da birtakım araçlar⁴⁶⁷ vasıtasıyla olur.

⁴⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 81; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XV, 374; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 24.

⁴⁶⁵ en-Neml 27/30.

⁴⁶⁶ Bkz. Birinci Bölüm, "Rahmân Kelimesinin Arapça Asıllı Olmadığı Konusundaki İddialar" başlığı; İkinci Bölüm, "er-Rahmân Vastfının Sıfat Olarak Kullanıldığı Âyetler" başlığı.

⁴⁶⁷ ez-Zümer 39/3.

2. Onların inandıkları Allah rahmet ederek dahi olsa insanların hayatlarına müdahil olamaz, onlarla direkt iletişim kuramaz.

3. O halde er-Rahmân dünyaya hiçbir şey indirmemiştir. Hele hele kendileri gibi bir insanı peygamber olarak asla göndermemiştir. Gönderse de ancak kendi katında bulunan meleklerden peygamber gönderebilir.⁴⁶⁸

İşte böyle bir tanrı tasavvuruna sahip olan müşrikler kendilerine gönderilen peygamberlere: "قالوا ما انتم إلا بشر مثنا وما انزل الرحمن من شيء إن انتم إلا تكذبون" "*Elçilere, dediler ki: Siz de ancak bizim gibi birer insansınız. Rahmân, herhangi bir şey, indirmedir. Siz ancak yalan söylüyorsunuz.*"⁴⁶⁹ derler. Bu âyette er-Rahmân isminin özellikle kullanılması müşriklerin yukarıda sayılan görüşlerine bir reddiye mahiyetindedir, denilebilir. Çünkü Allah dünyanın Rahmân'ı olup, peygamber göndermek de O'nun rahmetinin bir tecellisidir.⁴⁷⁰

Bölge halkı, gönderilen elçileri yalanlarlar, onları uğursuzlukla suçlarlar. Eğer o elçiler, yaptıkları işten vazgeçmezlerse onları taşlamakla ve işkenceyle tehdit ederler. Tam bu sırada tefsirlerde isminin Habîb-i Neccar⁴⁷¹ olduğu söylenen bir adam şehrin öbür ucundan koşarak gelir ve kendilerinden hiçbir ücret istemeyen bu elçilere uyulması gerektiğini, sonunda varılacak yerin O'nun huzuru olduğunu söyler. En sonunda da: "ءاتخذ من دونه آلهة إن يردن الرحمن بضر لا تغن عني شفاعتهم شيئا ولا ينقذون" "*O'ndan başka tanrılar mı edineyim? er-Rahmân eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefâati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar.*"⁴⁷² der.

Yukarıda zikredilen "ashâbü'l-karye" ifadesini "o memleketin en bilgini, en kültürlüsü" şeklinde manalandıranlar da olmuştur.⁴⁷³ Tezimizin ilgili bölümlerinde er-

⁴⁶⁸ Hûd 11/27; el-Mü'minûn 23/24; el-Kamer 54/24.

⁴⁶⁹ Yâsîn 36/15.

⁴⁷⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 459; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 482–483.

⁴⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 14; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 464; Nesefî, *Medârik*, IV, 36; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI, 4017.

⁴⁷² Yâsîn 36/23.

⁴⁷³ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI, 4017.

Rahmân isminin öğretmekle alakası olduğunu belirtmiştik.⁴⁷⁴ Buradan hareket ederek “aksa’l-medîne” kavramının “şehrin en bilgini” şeklinde anlamlandırmak daha uygun gibi gözükmektedir. Ayrıca şehrin en bilgin bu kişinin “racülün” şeklinde tenvinli ifade edilmesi onun değerli ve mükemmel bir şahsiyete sahip olduğunun bildirilmesi için olduğunu söyleyen müessirler de vardır.⁴⁷⁵

Âyette bu bilgin kişinin “Eğer er-Rahmân’dan bir zarar gelirse” ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla er-Rahmân vasfının “zarar verme” ifadesiyle kullanılması önem arz etmektedir. Önceki bölümlerde bilgisi çok olanların Allah’a daha çok saygı duyduklarını, tasavvufta haşyet makamının âlimlere mahsus olduğunu, bu saygıyla karışık korkunun ise Allah Teâlâ’nın kullarına bahşeylediği nimetlerin belki kesiliverir endişesiyle meydana geldiğini söylemiştik.⁴⁷⁶ Dolayısıyla buradaki bilgin şahsın da “er-Rahmân’dan zarar gelmesi” cümlesine “eğer” diye tercüme edilen "إِنْ" şart edatıyla başlaması zararın gelecekte olabilecek muhtemel bir zarar olması endişesinden ileri geldiğini gösterir. Çünkü Allah’ın sonsuz merhamet sahibi olduğu ve zarar vermek istemediği bir gerçektir. Ayrıca Arapçada "أَنْ" şart edatı “teşkîk” ifade eder; yani kesinlik ifade etmez. Bununla beraber "إِذَا" edatında ise “kesinlik, tahakkuk etme” anlamı vardır. Bazı âyetlerde "وَإِذَا ارَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا" “Allah bir kavmin kötülüğünü dilerse”⁴⁷⁷ geldiği halde "إِذَا" edatıyla birlikte bu mânâda er-Rahmân vasfı hiç kullanılmamıştır.

Bu açıklamalardan sonra âyete, “O’nu bırakıp başka ilahlar edineyim, öyle mi? Eğer Rahmân bir zarar vermeyi dileyecek olsa –ki dilemediği açık- ne onlar bana zerre kadar şefaatedebilir, ne de beni kurtarabilirler” şeklinde mana verilebilir.⁴⁷⁸

2.4. Küfür ve Kâfirleri Konu Alan Âyetlerde er-Rahmân

Allah Teâlâ’nın er-Rahmân isminin manasını açıklarken O’nun, yarattığı tüm varlıklardan, mü’min olsun kâfir olsun bütün insanlardan rahmet, lütuf ve nimetlerini

⁴⁷⁴ Bkz. İkinci Bölüm, “Rahmân’ın Kur’ân’ı İndirmesi ve Öğretmesi” başlığı.

⁴⁷⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 463; Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, XVI, 39.

⁴⁷⁶ Bkz. İkinci Bölüm, “Mü’minler Rahmân’dan Korkarlar” başlığı.

⁴⁷⁷ er-R’ad 13/11.

⁴⁷⁸ İslâmoğlu, *Gerekçeli Meâl-Tefsir*, s.874.

hiçbir şekilde esirgemeyen zât olduğunu söylemiştik.⁴⁷⁹ Bu öyle bir rahmet ve merhamettir ki "ولو لا ان يكون الناس امة واحدة لجعلنا لمن يكفر بالرحمن لبيوتهم سقفا من فضة ومعارج عليها يظهرون" "Şâyet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık."⁴⁸⁰ âyetinde ifade edildiği gibi çok geniş ve o kadar da ayrıcalıksız bir rahmet, lütuf ve merhamettir. Allah Teâlâ bir takım nimetleri insanlara vermemiştir. Bu nimetleri vermemesinin nedeni vermeye muktedir olamaması değil, insanları toptan küfre götürmeyi murat etmemesidir. Dolayısıyla her nimeti her isteyene vermemesi de O'nun bir rahmeti olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸¹ Ayrıca Allah katında geçici dünya nimetlerinin değeri yoktur, bunlara sahip olmak da Allah'a duyulan sevginin bir kanıtı değildir. Allah'ın sevdiği ya da sevmediği kullarını bazen zengin bazen de yoksul kılması bu dünya imtihanının bir gereğidir. O'nun sevdiklerine tahsis ettiği nimetler bu dünyada değil, ebedî âlemedir. Ancak üşrikler büyüklüğü, Allah'ın rahmetine mazhar olma şansını, asalet ve servete bağlayarak büyük bir yanılgı içine düşerler.

Müfessirler yukarıdaki âyet grubunu (ez-Zuhruf 43/33–35) bir sonraki (ez-Zuhruf 43/36) âyetiyle beraber değerlendirerek, Allah Teâlâ'nın mala ve makama hiçbir değer vermediğini, mal ve makam elde edip bunlara kendini kaptıran kimsenin ise sonraki âyetin ifadesiyle Rahmân'ın zikrinden gafil olduğunu söylerler.⁴⁸² Söz konusu âyette "ومن يعيش عن ذكر الرحمن نقبض له شيطانا فهو له قرين" "Kim Rahmân'ı zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytani ona musallat ederiz"⁴⁸³ buyrulur. Buradaki "zikr" kelimesini müfessirler "Kur'ân" olarak anlamışlardır.⁴⁸⁴ Kur'ân ise kendisini inkâr edenleri uyarıcı, onların dünya ve ahiret mutluluğuna eriştirecek yolları gösteren öğütlerle doludur.⁴⁸⁵ Dolayısıyla Rahmân'ın kitabından uzak olan şeytana yakın olur. Böylece bunlar birbirinin ayrılmaz arkadaşı ve dostu olurlar. Şeytana dost

⁴⁷⁹ Bkz. Birinci Bölüm, "Rahmân Kelimesinin Anlamı ve Türkçeye Tercümesi Meselesi" başlığı.

⁴⁸⁰ ez-Zuhruf 43/33.

⁴⁸¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIX, 524.

⁴⁸² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIX, 525.

⁴⁸³ ez-Zuhruf 43/36.

⁴⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 245; Nesefî, *Medârik*, IV, 173.

⁴⁸⁵ er-Rûm 30/58; ez-Zümer 39/27.

olanlar hakkında ise Hz. İbrâhim'in "*Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum*"⁴⁸⁶ dediği gibi kendilerine Rahmân'ın azabının dokunmasından korkulur.

Allah katında en önemli değer imandır ve Allah Teâlâ herkesin kendi hür iradesiyle iman etmesini, bu konuda kimsenin zorlanmamasını istemez.⁴⁸⁷ Bütün bunlardan sonra denilebilir ki, Allah Teâlâ'nın insanları servette ve refahta eşit kılması onların hür iradelerine müdahale olmaktadır. Ayrıca âyette manasını bulan ve Cenâb-ı Hakk'ın murat ettiği dünya düzeni ortadan kalkar. Yine kâfirlere servet ve iktidar verirse bütün insanlar küfrü, müminlere servet ve iktidar verirse bütün insanlar imanı seçmeye yönelirler. Hâlbuki Allah böyle dolaylı yoldan da olsa insan iradesine müdahale etmek istemez, onların serbest seçimleri ile farklı farklı olmalarını ister.⁴⁸⁸ Böylece Rahmân olan Allah'ın ne kadar lütüfkâr olduğu bir defa daha bizlerin gözleri önüne serilmiş olur.

2.4.1. Kâfirlere er-Rahmân'ın Taahhütte Bulunmaması ve Onlara Gaybı Bildirmemesi

"Ahd" kelimesi mastar olarak bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek; söz vermek manalarına gelir. İsim olarak ise "emir, talimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz"⁴⁸⁹ anlamlarına gelir. Ayrıca ahitte hem yemin hem de kesin söz verme anlamı vardır. Yemin ahdin dînî ve kutsî yönünü, söz verme ise ahlâkî yönünü teşkil eder.⁴⁹⁰

Kur'ân'da Allah Teâlâ ile kulları arasındaki bir ahitleşmeden bahsedilir.⁴⁹¹ Aynı şekilde O'nun Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâîl'e ahit (emir, talimat) verdiği ifade edilmiş,⁴⁹² Allah adına verilen ahdin bozulmaması istenmiş,⁴⁹³ ahdini

⁴⁸⁶ Meryem 19/45.

⁴⁸⁷ el-Bakara 2/256; el-Enfâl 8/42; Tâhâ 20/73; Yûnus 10/99; el-Mülk 67/2; Zilzâl 99/7-8.

⁴⁸⁸ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, IV, 776.

⁴⁸⁹ İsfahânî, *Müfredât*, "ahd" md., s.591-592.

⁴⁹⁰ Yurdagür, "Ahid", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 534-535.

⁴⁹¹ Yâsîn 36/60.

⁴⁹² el-Bakara 2/125; el-A'râf 7/134; Tâhâ 20/115.

yerine getirmeyenler bozguncu olarak nitelendirilmiş⁴⁹⁴ ve Allah'a karşı ahitlerini hiçe sayanların ahirette hiçbir nasip alamayacakları bildirilmiştir.⁴⁹⁵ Allah ile yaptıkları muahedeye sadık kalanlara da büyük mükâfat verileceği vaat edilmiştir.⁴⁹⁶ “*Siz bana verdiğiniz ahde sadık kalın ki ben de size verdiğim ahdi ifa edeyim*” buyrulmuştur.⁴⁹⁷ Sonuçta Kur’ân’a göre ahit ve ahde vefâ iman ederek Allah ile ahitleşmiş ve bu suretle kendisini hür iradesiyle sadakat mükellefiyeti altına sokmuş olan mü’minin hem imanî hem de ahlâkî bir borcudur.⁴⁹⁸ Bu ahdi yerine getirenler de Rahmân olan Allah’ın sonsuz rahmetinden nasiptar olacaklardır. O’nun âyetlerini inkâr edenler ise kendilerine bu anlamda herhangi bir taahhüt verilmediği halde “*Mutlaka bana (öldükten sonra da) mal ve evlât verilecektir.*”⁴⁹⁹ demek cüretini gösterebilecektir. Oysa bu konuyla ilgili Kur’ân’da, “اطلع الغيب أم اتخذ عند الرحمن عهدا” “*O, gaybı mı bildi, yoksa Rahmân’ın katından bir söz mü aldı?*”⁵⁰⁰ buyrulur.

Hadis kaynaklarında bu âyetlerin sebab-i nüzûlü olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır: Fakir bir müslüman olup Mekke’de demircilikle meşgul olan Habbâb b. Eret’in, yaptığı bir işten dolayı müşriklerin ileri gelenlerinden Âs b. Vâil’de alacağı vardı. Habbâb alacağını isteyince Âs, Hz. Muhammed’i (sav) reddetmedikçe borcunu ödemeyeceğini söyler. Habbâb da “Allah’a yemin ederim ki sen ölüp tekrar dirilinceye kadar onu asla inkâr etmem” der. Âs, “Gerçekten ben ölüp tekrar dirilecek miyim?” diye sordu. Habbâb “evet” deyince Âs, “Öyle ise benim orada mutlaka malım ve evlâdım olacaktır; o zaman sana olan borcumu öderim!” demesi üzerine yukarıdaki âyet nazil oldu.⁵⁰¹

Buradan anlaşılan şudur ki, Allah’ın inkâr edilmesi ve bunda devam edilmesi durumunda Rahmân’ın katından bir söz alınması mümkün değildir. İnkâr edenlere böyle

⁴⁹³ en-Nahl 16/91.

⁴⁹⁴ el-Bakara 2/27.

⁴⁹⁵ Âl-i İmrân 3/77.

⁴⁹⁶ el-Feth 48/10.

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/40.

⁴⁹⁸ Yurdagür, “Ahid”, *DİA*, I, 534.

⁴⁹⁹ Meryem 19/77.

⁵⁰⁰ Meryem 19/78.

⁵⁰¹ Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân (Sûretü Meryem)”, 19; el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 97.

bir söz verilmemiştir. Eğer verilseydi Allah Teâlâ verdiği sözü mutlaka yerine getirirdi. Verilen sözün âyetle Rahmân ismine bağlanarak ifade edilmesinden hareket ederek âyeti “Eğer Allah Teâlâ bir söz veriyse o söze sadık kalır ve bu konuda rahmetiyle tecellide bulunur yani verilmesi gerekenden daha büyük bir mükâfatla sözünü yerine getirir” şeklinde anlamak mümkündür.

Gayb konusuyla ilgili bazı âyetlerde gaybı sadece Allah (cc) bildiği⁵⁰² bazılarında ise Allah’ın (cc) rahmetini hak etmiş başta peygamberler olmak üzere bazı kullarının da yine Allah’ın (cc) dilediği kadar gayb bilgisine ulaştırıldığı ifade edilmektedir.⁵⁰³ Hal böyleyken müşrik olan biri nasıl olur da gaybî bir konu olan öldükten sonraki durumuyla ilgili haber verebilir?

2.4.2. Kâfirlerin er-Rahmân’ı ve O’nun Kitabını İnkâr Etmesi

Müşriklerin Rahmân’ı inkâr sadedinde ortaya koydukları tavrı belirten âyetlerden birisi *كذلك أرسلناك في أمة قد خلت من قبلها أُمم لتتلوا عليهم الذي أوحينا إليك وهم يكفرون بالرحمن قل هو* “*Ey Muhammed!*) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahmân’ı inkâr, ediyorlar. De ki: O, benim Rabbimdir. O’ndan başka tanrı yoktur. Sadece O’na tevekkül ettim ve dönüş sadece O’nadır.”⁵⁰⁴ âyetidir. Müşriklerin Rahmân’ı inkâr konusunda ileri sürdükleri iddiaları ve bu konuya dair cevapları araştırmamızın ileriki bölümlerinde izah edeceğiz.⁵⁰⁵

Müşrikler, Rahmân’ı inkâr ettikleri gibi Peygamber Efendimizle alay da ederlerdi. O (sav), putların tanrı olamayacağını, dolayısıyla kimseye fayda veya zarar veremeyeceğini söylediği ve puta tapanları kınadığı zamanlarda müşrikler onunla alay ederlerdi. Onların bu durumları Kur’ân’da *وإذا رآك الذين كفروا إن يتخذونك إلا هزواً هذا الذي* “*(Resûlüm!)* Kâfirler seni gördükleri zaman: «Sizin

⁵⁰² el-En‘âm 6/59; Yûnus 10/20; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; el-Kehf 18/26; en-Neml 27/65; Fâtır 35/38; el-Hucurât 49/18.

⁵⁰³ Âl-i İmrân 3/49, 179; el-Cin 72/26–27; el-En‘âm 6/75; Yûsuf 12/21, 37.

⁵⁰⁴ er-R‘ad 13/30.

⁵⁰⁵ Bkz. Üçüncü Bölüm, “Rahmân İsmine Yönelik İddialar” başlığı.

ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?» diyerek seni hep alaya alırlar. Hâlbuki onlar, Rahmân'ın Kitabını inkâr edenlerin ta kendileridir.”⁵⁰⁶ şeklinde bildirilmektedir.

Küfredenlerin Allah'ın rahmetine ve O'nun şefkat ve merhametini tecelli ettiren Rahmân ismine karşı nankörlükleri o kadar ileri safhadadır ki onlar, Allah'ın teklik vasfı ve Rahmân ismiyle anılmasına, gönderdiği Kitab'a hatta adının zikredilmesine asla tahammül edemezler.⁵⁰⁷ Fakat Cenâb-ı Hak onların gösterdiği bu yanlış tavrın bir geçerliliği olmadığını, kendisini inkâr etseler dahi onlara bu dünyada yine rahmetiyle muamele edeceğini er-Rahmân ismine de vurgu yaparak şu âyetle bildiriyor: **قُلْ مَنْ يَكْلُوكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ** “De ki: Rahmân'a karşı sizi gece gündüz kim koruyacak? Buna rağmen onlar Rablerini anmaktan yüz çevirirler.”⁵⁰⁸

Bu âyetle de yaratılmışları Rahmân olan Allah'tan başka koruyacak hiç kimsenin bulunmadığına, kâfirlerin, korumasına girdiklerini zannettikleri tanrılarının Allah'ın azabına karşı bizzat kendilerini dahi koruyacak güce sahip olmadıklarına, tek ve biricik koruyucunun Allah olduğuna işaret etmek için Rahmân ismine atıfta bulunulmuştur.⁵⁰⁹

İbn Kesîr, âyeti “Sizi gece gündüz Rahmân'dan başka kim koruyabilir? Onlar Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetleri itiraf etmezler, O'nun âyetlerinden ve nimetlerinden yüz çevirirler” şeklinde tefsîr etmiştir.⁵¹⁰ el-Âlûsî de bu âyeti: “Allah Teâlâ kendisini inkâr edenlere lutfettiği nimetler ve bu nimetleri ikrar konusunda inkârcıların aldanmamaları için Peygamber Efendimiz vasıtasıyla onların başlarına vururcasına bir tür tenbihte bulunmuş ve sunduğu sonsuz nimetleri onlara sormasını istemiştir. Ayrıca onların Allah'ın rahmeti sayesinde korunduklarına dikkat çekmiştir. Rahmeti galib olan Rahmân'ın bile onları azaplandırmasına müstehak olduklarını belirtmek için de bu âyetle er-Rahmân ismini kullanmıştır”⁵¹¹ şeklinde tefsir eder.

⁵⁰⁶ el-Enbiyâ 21/36.

⁵⁰⁷ Buhârî, “Şürût”, 15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 67; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, V, 3214.

⁵⁰⁸ el-Enbiyâ 21/42.

⁵⁰⁹ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, III, 681.

⁵¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 188–189.

⁵¹¹ Âlûsî, *Râhu'l-Me'ânî*, XVII, 76.

Onlar asla batıl inançlarından vazgeçmezler ve bu konuda kendilerine gelen her yeni öğütten de yüz çevirirler. Bu konuda da Cenâb-ı Hak, "وما يأتيهم من ذكر من الرحمن محدث إلا كانوا عنه معرضين" *"Kendilerine, Rahmân'dan hiçbir yeni öğüt gelmez ki, ondan yüz çevirmesinler."*⁵¹² buyurmuştur.

Allah Teâlâ, inkâr edenleri isterse zorla mü'min yapmaya kadirdir.⁵¹³ Fakat bunu murat etmez. Herkesin hür iradesini kullanarak iman etmesini ister. Buna rağmen inkârcılar Kur'ân'dan yüzçevirir, onu yalanlarlar, onunla istihza ederler. Bütün bunlara rağmen Cenâb-ı Hak ise onlara zaman zaman yeni yeni zikirler (öğüt) indirir. İnkâr edenlere "Rahmân'ın tekrar tekrar peygamber göndermesi, âyetler indirmesi, onları tekrar tekrar uyarması" ifadesinin Rahmân ismi kullanılarak söylenmesi "onların inkârlarına rağmen, tekrar tekrar onları inzar keyfiyeti"nin de Rahmân'ın rahmetinin genişliğini göstermesi konusunda dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹⁴

2.4.3. Kâfirlerin er-Rahmân'a Çocuk İsnât Etmesi

Kur'ân'ın birçok âyetinden anlaşıldığına göre başta Cahiliye Arapları olmak üzere inkârcılar melekleri Tanrının evlatları bilhassa kız çocukları olarak tasavvur ediyor ve bundan dolayı onları ibadetlerine konu ediniyorlardı.⁵¹⁵ Yine Kur'ân Allah'ın çocuk doğurmasını ve ya edinmesini, meleklerin O'nun evlatları olduğu iddiasını ve meleklerle cinsiyet verilmesini çok sert bir üslupla reddeder.⁵¹⁶

Allah'a çocuk isnât edildiğini bildiren âyetlerin birçoğunda Allah Teâlâ kendisini er-Rahmân vasfıyla isimlendirir. Bu âyetler şunlardır.

"وقالوا اتخذ الرحمن ولداً" *"«Rahmân çocuk edindi» dediler."*⁵¹⁷

⁵¹² eş-Şu'arâ 26/5.

⁵¹³ Yûnus 10/99.

⁵¹⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVII, 300–301.

⁵¹⁵ en-Nisâ 4/117; en-Necm 53/22; el-İsrâ 17/40, 57; el-Enbiyâ 21/26–29; en-Nahl 16/57, 58; ez-Zuhruf 43/15; es-Sebe 34/40, 41; es-Sâffât 37/149–157.

⁵¹⁶ el-İhlâs 112/3; es-Sâffât 37/152; el-Ankebût 29/26.

⁵¹⁷ Meryem 19/88.

"أن دعوا للرحمن ولدا" "(90-91) *Rahmân'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!*"⁵¹⁸

"وما ينبغي للرحمن أن يتخذ ولدا" "*Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.*"⁵¹⁹

"قل إن كان للرحمن ولد فاتنا أول العابدين" "*De ki: Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, elbette ben (ona) kulluk edenlerin ilki olurum!*"⁵²⁰

Suat Yıldırım bu âyetlerde er-Rahmân isminin kullanılmasına yönelik şu açıklamayı yapar. "Allah'a çocuk isnad edildiğini bildiren âyetlerin çoğunda Ulûhiyyet, Kendisini "Rahmân" vasfıyla isimlendirir. Burada çocuk şirkinin merhamet kavramıyla ilgili sanıldığını düşünebilir miyiz? Belki de bazı insanlar şöyle tevehhüm etmişlerdir: "Allah merhametli olduğundan, sevgi ve merhametine husûsî sûrette mazhar edeceği kimselerin varlığı gerekir. Böyle olmaya en layık varlık da, evladdır. İnsanların ilâhî sevgi ve merhamete ulaşabilmeleri için, bu husûsiyetleri beşer arasında canlı olarak temsîl eden birinin olması gereklidir, bu da "Tanrı oğlu" olabilir. İnsanlar bu tahayyül ile böyle bir şirke kaymış olabilirler."⁵²¹

Müşriklerin Allah'ın kulu olan melekleri Rahmân'a ait kız çocukları olduğunu iddia ettiklerine dair âyetler ise şunlardır:

"وقالوا اتخذ الرحمن ولدا سبحانه بل عباد مكرمون" "*Rahmân (olan Allah, melekleri) evlât edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.*"⁵²²

"وجعلوا الملائكة الذين هم عباد الرحمن إناثا شهدوا خلقهم سكتب شهداتهم ويسألون" "*Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir.*"⁵²³

⁵¹⁸ Meryem 19/91.

⁵¹⁹ Meryem 19/92.

⁵²⁰ ez-Zuhruf 43/81.

⁵²¹ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s.348.

⁵²² el-Enbiyâ 21/26.

"وإذا بشر أحدهم بما ضرب للرحمن مثلاً ظل وجهه مسوداً وهو كظيم" *"Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir."*⁵²⁴

Hamdi Yazır Câhiliye devrinde müşriklerin kendilerinden başka fail görmek istemediklerinden, arzu ettiklerini yaptıracakları yumuşak tabiatlı kadın tanrılar seçtiklerini, putlarının isimlerinin çoğunun kadın olmasının kadına tapınmanın ruhlarına hâkim olmasından kaynaklandığını, bu tapınmayı bile zevklerini tatmin etmek için kullandıklarını, davalarına göre kadının her şey olduğunu, fiiliyatta ise en sefil varlık olduğunu söyler.⁵²⁵

Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın insanlara rahmet etmesi için evlat edinmeye ihtiyacı olmadığı bildirildiği gibi böyle bir inancın tehlikeleri ve bozuklukları da gözler önüne serilir. Allah çocuk edinmekten münezzehtir, Allah'a sadece yegâne yaratıcı olduğu için tapılır ve ibadet edilir, her şey O'nun mahlûkudur, hangi anlama alınırsa alınsın, doğurmak veya çocuk edinmek ulûhiyetin hakikatine yaraşmaz.⁵²⁶

2.4.4. Kâfirlerin er-Rahmân'a Secde Etmemesi

Secde Allah'a olan itaatin, teslimiyetin, tevazuun, kısaca kulluğun bütün tezahürlerinin içinde bulunduğu bir haldir.⁵²⁷ Bu anlamda Yüce Allah, *"Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar."*⁵²⁸ ve *"Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de*

⁵²³ ez-Zuhruf 43/19.

⁵²⁴ ez-Zuhruf 43/17.

⁵²⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, III, 1469–1470.

⁵²⁶ en-Nisâ 4/171; Meryem 19/35; el-Mü'minûn 23/91; el-Bakara 2/116; el-İsrâ 17/40, 111; el-Kehf 18/4; el-Enbiyâ 21/26; el-Furkân 25/2; ez-Zümer 39/4; el-Cin 72/3; el-En'âm 6/100; en-Neml 27/149, 153; et-Tûr 52/39; et-Tevbe 9/30.

⁵²⁷ İsfahânî, *Müfredât*, "scd" md., s.396; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 318.

⁵²⁸ el-Hac 22/18; er-R'ad, 13/15.

*gölgeleri de sabah akşam Allah'a secde eder.*⁵²⁹ buyurmuştur. Fakat inkâr edenler Rahmân'ın onlara rahmetinden lütfettiği bunca nimetlere karşı nankörlük ettikleri gibi O'na secde de etmezler. Bu halleri Kur'ân'da şöyle tasvîr edilir. *وَإِذَا قِيلَ لَهُم اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ* "Onlara: *Rahmân'a secde edin! Denildiği zaman: "Rahmân da neymiş! Bize emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç!" derler ve bu emir onların nefretini artırır.*"⁵³⁰ Âyetle inkârcıların Rahmân'a secde etmemelerinin nedeni olarak onların Allah'ın Rahmân ismini bilmemelerinden dolayı değil, İslâm karşısındaki bilinen inatçı ve isyankâr tavırlarından dolayı olduğunu söylemiştik. Nitekim âyetin devamında bu isteğin onların nefret duygularını artırdığına işaret edilmesi de bunu teyid etmektedir. Bu konunun ayrıntılarını tezimizin ilgili bölümlerinde⁵³¹ açıklamıştık. Dolayısıyla aynı bilgileri burada tekrar etmek istemiyor ve diğer bölüme geçmek istiyoruz.

2.4.5. Kâfirlerin er-Rahmân'dan Başka Yardımcı Aramaları

Konumuzla ilgili olarak ele alacağımız Mülk sûresi 20. âyetine geçmeden önce şu hususu belirtmek istiyoruz. Mülk sûresi başlıbaşına Allah'ın lütfettiği nimetleri ikrar konusunda insanlara hatırlatmalarla doludur. Sûrenin ana fikri insanın vahyin rehberliğine olan kaçınılmaz ihtiyacıdır.⁵³² Ayrıca sûrede hayat ve ölümün mahiyeti ve bunların niçin yaratıldığı, evrenin kusursuz nizamı, bu nizamı elinde bulunduran zatın Allah (cc) olduğu, arzın insan türünün yaşamına nasıl uygun hale getirildiği, insana birtakım zahirî ve batınî yetenekler verildiği bildirilir.

Bütün bu nimetlere sırt çevirip yine de nankörlük edenlere, kuş türünün tabiattaki mükemmel konumu hatırlatılır, bunun bile Rahmân'ın rahmeti olduğu ve Rahmân'dan başka, insanlara yardım edip onlar için ordular oluşturacak kimsenin olmadığı, insanları ancak Rahmân'ın rahmetinin koruyacağı ifade edilerek şöyle buyrulur: *إِنَّ هَذَا الَّذِي هُوَ* "Rahmân olan Allah'a karşı şu size *جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصَرُّكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ*"

⁵²⁹ er-Ra'd 13/15.

⁵³⁰ el-Furkân 25/60.

⁵³¹ Bkz. Birinci Bölüm, "Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı"; Üçüncü Bölüm, "er-Rahmân İsmine Yönelik İddialar" başlığı.

⁵³² İslâmoğlu, *Gerekçeli Meâl-Tefsir*, s.1148.

yardım edecek askerleriniz hani kimlerdir? İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadır.”⁵³³ Sûrenin devamında ise aynı konuyla bağlantılı olarak insanın varoluşunu Allah’a borçlu olduğu, bir gün hesabın yapılacağı, bu hakikatleri inkâr edenlerin ise bu tavırlarını sürdürmeleri halinde başlarına gelecekler haber verilerek sûre sona erer.

2.4.6. Kâfirlerin “er-Rahmân Dileseydi Putlara Tapmazdık” Demeleri

”وقالوا لو شاء الرحمن ما عبدناهم ما لهم بذلك من علم ان هو الا يخرصون” “*Ve dediler ki: Rahmân dileseydi biz onlara tapmazdık. Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.*”⁵³⁴

Allah Teâlâ, ez-Zuhruf sûresinin bu âyetinden önceki bölümlerinde, müşriklerin, küfür ifade eden şu söz ve fiillerini nakletmiştir:

a. “Böyle iken (“melekler Allah’ın kızlarıdır” demek suretiyle) kullarından bir kısmını O’nun parçası saydılar. Şüphesiz insan apaçık bir nankördür.”⁵³⁵

b. “Onlar, Rahmân’ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır.”⁵³⁶

c. “Eğer Rahmân dileseydi, biz bunlara tapmazdık...” dediler. Cenâb-ı Hak, bu üç hususu sûre içinde ard arda nakletmiştir ki bu sözler apaçık küfürdür. Çünkü onlar Allah Teâlâ’nın kendilerini bilgilendirmediği bir konuda hüküm vermektedirler. Bu ise Yüce Yaratana atılmış bir iftiradır.⁵³⁷ Aynı konu başka âyetlerde de dile getirilir.⁵³⁸

Allah’ın iradesinin, dilemesinin sınırlarını ancak Allah Teâlâ’nın kendisi bilir. Çünkü Allah Teâlâ’nın zâtının ve sıfatlarının akıl ve duyu organlarıyla bilinmesi mümkün değildir. Aklın ve duyguların cevap veremediği bir konu hakkında bilgi

⁵³³ el-Mülk 67/20.

⁵³⁴ ez-Zuhruf 43/20.

⁵³⁵ ez-Zuhruf 43/15.

⁵³⁶ ez-Zuhruf 43/19.

⁵³⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIX, 512–513.

⁵³⁸ el-En‘âm 6/148; ez-Zümer 39/54–58.

alabilmek için tek bir yol kalır ki o da O’ndan gelen bir kitap veya vahiydir.⁵³⁹ O halde “Eğer Rahmân dileyseydi, biz bunlara tapmazdık” demek bilgisizce konuşmak ve iddiada bulunmaktır. Bu anlamda Cenâb-ı Hakk’a iftira ederek O’nun rahmetine sığınmanın ne kadar nahoş bir davranış olduğu âyetten anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ bu dünyada kullarını serbest iradeleriyle baş başa bırakmıştır. Sonuçlarına katlanmak şartıyla insanlar inanma, inanmama ya da Yüce Allah’ın rahmetine veya gazabına muhatap olma hakkına sahiptirler. Başka bir ifadeyle bu hususlarda Allah Teâlâ kullarının irade ve ihtiyarına bir pay vermiştir.⁵⁴⁰ Eğer Rahmân insanları bir şekilde onların inançlarına ve fillerine müdahale etmek sûretiyle doğru yola iletseydi bu onların iradelerine müdahale etmek olurdu ve yapılan imtihanın bir ehemmiyeti kalmazdı. Bu durumda da insanların cebren cennete ya da cehenneme sokulması neticesi hâsıl olurdu. Oysa O’nun kitap ve peygamber göndererek insanları uyarmasına rağmen,⁵⁴¹ kullarından inanmayanların Kendisine en ağır şirk, iftira ve yalanları uydurdukları halde hemen cezalandırmayıp belirli bir zamana kadar onları iradelerinde serbest bırakması Allah Teâlâ’nın kullarına olan rahmetinin sınırsızlığını idrak etmeye yeter. Allah Teâlâ elbette kullarının kendisine iman ve ibadet etmesini ister.⁵⁴² Fakat onların iradelerini cebren kendi iradesi doğrultusuna yönlendirmez. Bu onların iradelerine müdahale olduğu için kendilerine bir rahmet olmayıp zorla kabul ettirme ya da ikrah olur. Dolayısıyla inkâr edenlerin sonuçlarına katlanmak şartıyla serbest iradelerini kullanarak putlara tapması ve bu konuda onlara serbestiyet tanınması da Rahmân’ın onlara rahmeti olmaktadır.

2.4.7. Kâfirlere er-Rahmân’ın Mühlet Vermesi

Allah Teâlâ insanları bu dünyaya büyük bir imtihana tabi kılmak için göndermektedir.⁵⁴³ Belli bir süresi, belirli soruları olan bu imtihan insanları belli

⁵³⁹ Topaloğlu, Bekir vd. *İslâm’da İnanç Esasları* Haz. Bekir Topaloğlu, Yûsuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, 2. basım, İFAV yay., İstanbul, 1999, s.111–112.

⁵⁴⁰ el-Kehf 18/29; Hûd 11/101.

⁵⁴¹ el-İsrâ 17/15; el-Kasas 28/59.

⁵⁴² Âl-i İmrân 3/179, 193; en-Nisâ 4/47, 136, 170; el-Hadîd 57/7, 28; et-Teğâbün 64/8.

⁵⁴³ el-Kehf 18/7; el-Mü’minûn 23/30; el-Furkân 25/20; el-Ankebût 29/2; el-Mülk 67/2.

sorumluluklarla karşı karşıya bırakır.⁵⁴⁴ İmtihanın en önemli sorusu imtihanı yapanın kim olduğunun bilinmesi, soruları cevaplarken O'nun koyduğu şartlara riâyet edilmesidir. Bu şartlara dikkat edenlerin imtihanın sonunda vaad edilen mükâfatları alacakları garanti edilmiştir.⁵⁴⁵ Dikkat etmeyenlere ise yine imtihan sonuna kadar mühlet verilmiş, imtihanın sonunda müstehak oldukları karşılığın verileceği garanti edilmiştir. Bu imtihana tabi olanların soruları cevaplarken ya da sorumluluklarını yerine getirirken yaptıkları yanlışlara anında müdahale etmemek, yanlış yapana yanlışını düzeltme fırsatı vermek yine Rahmân'ın rahmetinin cilvelerindendir. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ bu dünyada kâfirlere mühlet verir ve şöyle buyurur: *قل من كان في الضلالة فليمدد له الرحمن مدا* "De ki: Kim sapıklıkta ise, Rahmân, mühlet versin! Nihâyet kendilerine vâdolunan şeyi -ya azabı (müminler karşısında yenilgiyi), veya kıyameti- gördükleri zaman, mevki ve makamı daha kötü ve askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir."⁵⁴⁶

2.5. Kıyâmet ve Âhiretle İlgili Âyetlerde er-Rahmân

Allah Teâlâ'nın er Rahmân isminin hem dünyaya hem de âhirete taalluk ettiğini araştırmamızın ilgili bölümünde açıklamaya çalışmıştık.⁵⁴⁷ "Nihâyet evvelde, âhirde, ezelde, lâyezelde nâmütenâhî rahmet sahibi, nâmütenâhi feyz-i in'âm, hayrî ihsan saçıcı sonsuz rahmet sahibi"⁵⁴⁸ olan Yüce Yaratıcı bu dünyada bütün mahlûkata nimetlerini lütfetiği gibi kıyâmet, haşr ve âhirette de kullarına rahmetiyle muamele edecektir. Fakat bir farkla ki âhirette sadece kendisine iman etme şerefine nail olanlara va'd ettiği sonsuz nimet, ihsan ve ikramlarını sunacaktır.

Araştırmamızın bu bölümünde hem er-Rahmân isminin kıyâmet ve âhiretle ilgili âyetlerde nasıl kullanıldığını hem de bu isimle Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin kıyâmet ve âhiretteki boyutlarını ele almaya çalışacağız.

⁵⁴⁴ el-Bakara 2/155; el-En'am 6/152; el-İsrâ 17/26–38.

⁵⁴⁵ es-Sâf 61/11–12.

⁵⁴⁶ Meryem 19/75.

⁵⁴⁷ Bkz. Birinci Bölüm, "er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Anlam Açısından Farkları" başlığı.

⁵⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 76.

2.5.1. Kıyâmet Günü Herkesin Dirilmesi ve er-Rahmân'ın Huzurunda Toplanması

Allah Teâlâ'nın, inkâr edenlerin Rahmân olan Allah'ı bile bile inkâr etme konusundaki inançları ve O'na karşı işledikleri çirkin fiiler malum olduğu halde onları direkt azapla karşılaştırmadan tekrar diriltmesi ya da *ما قالوا يا ويلنا من بعث من مرقدنا هذا ما* "قالوا يا ويلنا من بعث من مرقدنا هذا ما" *وقد الرحمن وصدق المرسلون* "(İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler."⁵⁴⁹ âyetinden anlaşılacağı üzere O'nun vaadinden caymayıp onlara bir anlamda yeniden hayat kazandırması, huzurunda toplaması, hesaba çekmesi, kendilerini savunma hakkı vermesi O'nun bu konudaki merhametinin boyutlarını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Göklerde ve yerde ne varsa her şeyin Allah'a (cc) ait olduğu, onların hepsinin O'na boyun eğdiği⁵⁵⁰ açık belli olduğu halde inkâr edenler Rahmân'a çocuk isnâd etmeye varıncaya kadar⁵⁵¹ O'na en ağır⁵⁵² ve en çirkin iftiralarda bulunmuşlardır. Rahmân'a çocuk isnâd edenler başta olmak üzere melek, cin, insan vb. bütün varlıklar "kul" olarak O'nun huzuruna gelecek ve hesabı görülecektir. *إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* "Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir."⁵⁵³ âyeti buna açıkça işaret etmektedir. Bu dünyada layıkıyla O'na kul olamayanlar âhiret âleminde zorunlu olarak O'nun huzurunda "kul" olarak toplanmak zorunda kalacaklardır. Esas itibarıyla düşünülecek olursa âyette "Rahmân" isminin kullanılması huzurunda toplanacak kullarına öncelikle rahmetiyle muamele edeceğinin ve bu anlamda orada kimseye haksızlık yapılmayacağının⁵⁵⁴ da bir garantisi olmaktadır.

⁵⁴⁹ Yâsîn 36/52.

⁵⁵⁰ el-Bakara 2/116, 255, 284; Âl-i İmrân 3/83, 109, 129; en-Nisâ 4/126.

⁵⁵¹ el-Bakara 2/116; en-Nisâ 4/171; el-Â'râf 7/190; Yûnus 10/68; el-İsrâ 17/40, 111; el-Kehf 18/4; Meryem 19/35, 88, 91, 92; el-Enbiyâ 21/26; el-Mû'minûn 23/91; el-Furkân 25/2; es-Sâffât 37/149, 151; ez-Zümer 39/4; el-Cin 72/3; el-İhlâs 112/3.

⁵⁵² Meryem 19/90-91.

⁵⁵³ Meryem 19/93.

⁵⁵⁴ el-Bakara 2/281; Âl-i İmrân 3/25; en-Nisâ 4/77; el-Ahkâf 46/19.

Kulluk sorumluluklarını yerine getirip Allah'a layıkıyla saygı duyanlarla bu sorumluluktan kaçanlar o gün belli olacaktır. Konuyla ilgili diğer âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur: "يوم نحشر المتقين إلى الرحمن وفداً" "O gün (gelince) takvâ sahiplerini heyet halinde Rahmân'ın huzurunda toplayacağız."⁵⁵⁵ O gün, dünyada iken sorumluluk bilincine sahip olanlar, Allah Teâlâ'ya itaatsizlikten sakınıp buyruklarını yerine getirenler, Rahmân'ın rahmetinden nasıbdâr olacaklar ve O'nun ağır konukları olarak ikramlarının bulunduğu yerde toplanacaklar ve taltif olunacaklardır.⁵⁵⁶

Rahmân olan Allah inkârcıların hesabını görürken onlara da asla haksızlık etmez. Onları inkâr ve isyanları derecesine göre çeşitli gruplara ayırır. Küfürde en fazla inatçı ve asi olana en büyük azab tahsis olunurken onları taklit edenlerin ve saptırılanların azabı onlar gibi olmayacaktır.⁵⁵⁷ Suçluların adil yargılanması ve cezalandırılması konusundaki usûlünü beyan ederken Allah Teâlâ şöyle buyurur: "ثم لننزعن من كل شيعة أيهم" "ثم لننزعن من كل شيعة أيهم" "Sonra her milletten, rahmân olan Allah'a en çok âsi olanları, hangileri ise çekip ayıracağız."⁵⁵⁸ Her grup cehennemde durumuna uygun bir tabakaya atılacaktır fakat asilikte öncü olanların azabı daha ağır olacak, onlar hem kendi yüklerini hem de kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yüklenecekler, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azapları kat kat artırılacaktır.⁵⁵⁹

2.5.2. Kıyâmet Günü er-Rahmân'ın İzin Verdikleri Dışında Kimsenin Konuşamaması ve Şefaât Edememesi

Şefaât sözlükte önüne düşüp işini görmek, bir aracı ile müracaatta bulunmak, bir kişinin bağışlanması için af dilemek anlamlarına gelir.⁵⁶⁰ Terim olarak âhirette günahkâr mü'minlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların ise daha yüksek derecelere

⁵⁵⁵ Meryem 19/85.

⁵⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 41; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XV, 406; İslâmoğlu, *Gerekçeli Meâl-Tefsir*, s.591.

⁵⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 33; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XV, 388.

⁵⁵⁸ Meryem 19/69.

⁵⁵⁹ en-Nahl 16/88; el-Ankebût 29/13.

⁵⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, "şf'a" md., s.457-458

yükselmeleri için Allah'ın izin verdiği peygamberler, âlimler ve şehitlerin Allah nezdinde tavassutta bulunmaları demektir.⁵⁶¹

Kur'ânı Kerîm şefaate özel bir önem vermiş ve bunu tevhid konusu ile irtibatlandırmıştır. Ayrıca şefaât ümidi, şirkin en yaygın sebeplerinden biri olduğu için Kur'ân batıl tanrıların bu konudaki rollerini kesin olarak birçok âyetinde reddetmiştir.⁵⁶² Şefaât konusunu işleyen âyetlere genel olarak baktığımızda görürüz ki Kur'ân Allah'tan başka şefaâtçi olmadığını ve bütün şefaatin O'na ait olduğunu⁵⁶³ ve Allah'ın izin verdiklerinden başka hiç kimsenin şefaât edemeyeceğini bildirir.⁵⁶⁴ Müşriklerinse tapınageldikleri putlarının o gün onlara fayda vermeyeceği ve şefaâtlerinin olmayacağı haber verilir.⁵⁶⁵ Yine o gün zalimlerin ve münkirlerin şefaâtçisi yoktur.⁵⁶⁶ Fakat Allah Teâlâ takva sahiplerine rahmetiyle muamele edecek ve şefaât edecektir.⁵⁶⁷

Hesap günü mü'minlerin cennetliklerinin ve günahkârlarının ortaya çıkmasının ardından onların günahkâr olanlarına günahlarının bağışlanması için cennetlik olanlarına da derecelerinin yükselmesi için Allah Teâlâ'nın izin verdiği kimselerin şefaât etmesi başlıbaşına bir rahmettir. Kur'ân'da "Allah Teâlâ'nın şefaât etmeye izin vermesi ve bazı kullarına şefaât etme yetkisi ya da izni vermesi" konuları anlatılırken çoğunlukla er-Rahmân isminin kullanıldığı görülür. Bu âyetleri şu şekilde sıralayabiliriz.

"لا يملكون الشفاعة إلا من اتخذ عند الرحمن عهداً" *"Takvâ sahiplerini heyet halinde Rahmân'ın huzurunda topladığımız, günahkârları da susuz olarak cehenneme*

⁵⁶¹ Kılavuz, Ahmet Saim, "Şefaât", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, IV, 187–188; Topaloğlu vd. *İslâm'da İnanç Esasları*, s.302.

⁵⁶² Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s.324.

⁵⁶³ el-Bakara 2/48, 123; el-En'âm 6/70; ez-Zümer 39/43, 44; es-Secde 32/4.

⁵⁶⁴ el-Bakara 2/255; Yûnus 10/3; es-Sebe 34/23; Meryem 19/87; Tâhâ 20/109; en-Necm 53/26.

⁵⁶⁵ Yûnus 10/18; el-En'âm 6/94; ez-Zuhuf 43/86; er-Rûm 30/13; eş-Şu'arâ 26/100; Yâsîn 36/23.

⁵⁶⁶ el-A'râf 7/53; el-Mü'min 40/18; el-Müddessir 74/48.

⁵⁶⁷ el-En'âm 6/51.

sürdüğüümüz gün, *Rahmân nezdinde söz ve izin alandan başkalarının şefâata güçleri yetmeyecektir.*”⁵⁶⁸

"يومنذ لا تنفع الشفاعة إلا من أذن له الرحمن ورضي له قولا" "O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez." ⁵⁶⁹

"يوم يقوم الروح والملائكة صفا لا يتكلمون إلا من أذن له الرحمن وقال صوابا" "Ruh (Cebrail) ve melekler saf saf olup durduğu gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğruyu söyler." ⁵⁷⁰

"رب السموات والارض وما بينهما الرحمن لا يملكون منه خطابا" "O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir. O, rahmândır. O gün insanlar O'na karşı konuşmaya yetkili değildirler." ⁵⁷¹

"يومنذ يتبعون الداعي لا عوج له وخشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا" "O gün insanlar, dâvetçiye (İsrafil'e) uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık, Rahmân hürmetine, sesler kısılmıştır. Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin." ⁵⁷²

2.5.3. Kıyâmet Günü Mülkün Sadece er-Rahmân'ın Olması

Bilindiği gibi Yüce Allah'ın bir vasfı da Malikü'l-mülk⁵⁷³ olmasıdır. "Malik" kelimesi mâlik olmak, istilâ etmek ve hükmetmek anlamlarına gelen "m-l-k" kökünden türemiştir. Aynı kökten türeyen "mâlik" kelimesi mülk sahibi, hükümler anlamına gelir. "Mülk" ise üzerinde tasarruf yetkisi bulunan şeye denir.⁵⁷⁴ Mâlikü'l-mülk ise dünya ve âhiretin mülkü yalnız kendisine ait olan, mülkünde dilediği gibi tasarruf eden ve hükümler olan, iradesini geçerli kılan tek hâkim ve sahip anlamına gelir.⁵⁷⁵ Allah

⁵⁶⁸ Meryem 19/87.

⁵⁶⁹ Tâhâ 20/109.

⁵⁷⁰ en-Nebe' 78/38.

⁵⁷¹ en-Nebe' 78/37.

⁵⁷² Tâhâ 20/108.

⁵⁷³ Âl-i İmrân 3/26

⁵⁷⁴ İsfahânî, Müfredât, "mlk" md., s.774–776.

⁵⁷⁵ Kılavuz, "Mâlikü'l-Mülk", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, III, 143–144; Yurdağ, *Esmâi Hüsnâ*, s.74–76, 227.

Teâlâ aynı zamanda “mâlikî yevmi’ d-dîn⁵⁷⁶ (yeniden diriliş ve cezâ gününün sahibi)”⁵⁷⁷dir. Allah mülkünde dilediği gibi hükmetme kudretine sahip olduğu gibi O’nun hükmünü bozacak hiç kimse de yoktur.⁵⁷⁸ Mülkün gerçek sahibi Allah’tır, mülkü dilediğine verir, dilediğinden alır ve bundan dolayı yaptığından asla sorumlu tutulamaz.⁵⁷⁹

Kur’ân’da rahmet ve gazabı başta olmak üzere her şeyin Allah’ın mutlak iradesine bağlı olduğunun ifade edilmesi ile dikkatler Allah Teâlâ’nın mülkün tek sahibi olduğuna ve mülkünde O’nun ortağı olmayacağı gerçeğine çekilir.

Kulların ibâdet ve taatleri bile cennete girmeleri konusunda Allah’ın iradesini bağlamaz. Ancak Allah yine de rahmet ederek onları cennetine koyar. Nitekim hiç kimsenin ameli sayesinde cennete giremeyeceğini, hatta Allah’ın fadlı ve rahmeti bürümediği müddetçe kendisinin bile cennete giremeyeceğini Hz. Peygamber bizlere haber vermektedir.⁵⁸⁰

Yüce Allah mülkünde dilediği gibi tasarruf yetkisine sahip olduğu halde iradesi hep rahmet yönüyle tecelli etmiş, hiçbir şey O’nu rahmet etmeye mecbur edemezken katından bir ihsân ve lütuf olarak itaatkâr kullarına rahmet etmeyi kendisine vacip kılmıştır.⁵⁸¹ Allah Teâlâ’nın yeniden diriliş ve hesap gününde de mü’min kullarına rahmetiyle muamele edeceği “الملك يومئذ الحق للرحمن وكان يوما على الكافرين عسيرا” “İşte o gün, gerçek mülk (hükümranlık) Rahmân’ındır. Kâfirler için ise pek çetin bir gündür o.”⁵⁸² âyetinden de anlaşılmaktadır. Zira âyete göre o gün mülk Rahmân olan Allah’ındır. Orada olacak hâdiselerin Rahmân olanın iradesine bağlı olduğunu bilmek

⁵⁷⁶ el-Fâtiha 1/3.

⁵⁷⁷ Neseî, *Medârik*, I, 34; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 21; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 329.

⁵⁷⁸ er-R’ad 13/41.

⁵⁷⁹ Âl-i İmrân 3/26; el-Enbiyâ 21/23.

⁵⁸⁰ Buhârî, “Rikâk”, 18, “Merdâ”, 19.

⁵⁸¹ el-En’am 6/12, 54.

⁵⁸² el-Furkân 25/26.

mü'minler için bir ümit kaynağı olmaktadır. Çünkü sonsuz rahmet kaynağı olan mutlak bir iradeye iman insana dayanma gücü verir.⁵⁸³

2.5.4. er-Rahmân'ın Kullarına Adn Cennetlerini Vaad Etmesi.

“Adn” Kur’ân’da cennât kelimesiyle birlikte zikredilerek insanın aslının (Âdem’in) yaratıldığı ve âhirette mü’minlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli cennetleri tasvir etmekte kullanılır. Genel olarak verilen anlamı ise “ikamet etme ve ikamet edilen yer” demektir.⁵⁸⁴ Kur’ân’da on bir yerde bahis konu edilen adn cennetleri, “içinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine bağlı hûrilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu yurt” olarak tasvîr edilir. Boş sözlerin işitilmeyeceği, yorgunluk ve bıkkınlığın hissedilmeyeceği, bu yere sadece iman edip salih amel işleyen, Allah’a karşı ahdini yerine getiren, Rablerinin rızasını gözeterek sabreden, namaz kılan, kendilerine verilen rızklardan gizlice ve açıkça dağıtan, kötülüğe iyilikle karşılık veren, onu ortadan kaldıran, günahlardan tövbe edip temizlenen, hayırda yarışan, Allah yolundan ayrılmayıp bu uğurda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müttekî mü’minlerin gireceği vaad edilmektedir.⁵⁸⁵

Müfessirlerin çoğunluğuna göre adn cennetleri peygamberler, şehitler, siddîklar, ve alimler gibi belli zümrelere ayrılmış, cennetin ortasında, en yüksek ve en özel mekandır.⁵⁸⁶ Rahmân olan Allah da bu özel mekânları rahmetinin en özel bir tecellisi olarak yukarıda sayılan ve belli özellikleri olan kullarına vaad etmiştir. Bu anlamda Kur’ân’da “جَنّاتٍ عَدْنٍ الّٰتِي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهٗ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا” “(Tevbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın)Rahmân’ın, kullarına gıyaben vâdettiği Adn cennetlerine girecekler. Şüphesiz O’nun vâdi yerini bulacaktır.”⁵⁸⁷ buyrulur. Aynı zamanda Kur’ân, Rahmân’a layıkıyla kul olmanın en

⁵⁸³ Polater, *Kur’ân’da Rahmet*, s.105.

⁵⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, “adn” md., s.553; Yesûî, *el-Müncid*, “adn” md., s.492.

⁵⁸⁵ et-Tevbe 9/72; er-R’ad 13/20–24; el-Kehf 18/30–31; Meryem 19/60–63; Fâtur 35/32–35; Sâd 38/49/52; el-Mü’min 40/7–8; es-Saf 61/1–12.

⁵⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi‘u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 130; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 384; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 280; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XII, 87–88.

⁵⁸⁷ Meryem 19/61.

belirgin ölçütünün Rahmân'a ve O'nun vaadlerine gıyaben inanmak, O'na gereken saygıyı göstermek olduğunu bizlere beyan eder.⁵⁸⁸ Böylece Rahmân'a ve vaadlerine görmeden inanan kulların da başta adn cennetleri olmak üzere O'nun görülmemiş nimetleriyle mükafatlandırılacakları ortaya çıkmış olur.

⁵⁸⁸ Yâsîn 36/11; Kâf 50/31–33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

er-RAHMÂN VASFIYLA İLGİLİ İDDİALAR VE BU İDDİALARA VERİLEN CEVAPLAR

Bazı müsteşrikler Rahmân isminin Kur'ân'daki kullanım farklılıklarını ele alarak kendilerince hem Kur'ân'ın hem de tebliğ sürecinde Peygamber Efendimiz'in (sav) aleyhine bir takım iddialarda bulunmuşlardır. Bu müsteşriklerin konuyla ilgili iddialarına temel teşkil eden kullanımları şu şekilde sıralayabiliriz:

Kur'ân sûreleri ikinci Mekke döneminde ilk defa İncil'den alınmış kıssalara, Hz. İsa'dan bahseden pasajlara yer vermiş, Yahudi ve Hristiyanlara dokunmamış, onları hoş tutmaya çalışmış hatta getirdiği dini ancak Medine'de müstakil bir din haline getirmiş böylece Mekke'de Ehl-i Kitab'a yaklaştırmaya çalışmıştır; Rahmân isminin olduğu yerlerde her zaman Ehl-i Kitab atmosferi vardır ya da Ehl-i Kitab ortamlarında hep Rahmân ismi kullanılmıştır. Bu isim yabancı başka bir tanrıyı gösterircesine hep özel isim durumunda kullanılmış ve asla mahlûklar hakkında kullanılmamıştır. Yahudi ve Hristiyan menşeli Rahmân ismi sadece bu dönemde Allah ismi yerine kullanılmıştır; "Altı günde yaratma, yedi gök, arş" gibi Yahudî-Hristiyan kaynaklı bazı kavramlar Rahmân ismiyle kullanılmıştır. Genellikle bu isim Kur'ân'da yalnız başına kullanılmış, Allah'ın başka bir ismiyle beraber kullanılmamıştır. Vahiy fikri bazen Rahmân ismiyle ilgilidir; "Sûr, Cehennem, Adn Cenneti" gibi uhrevî konular Rahmân isminin geçtiği birkaç sûrede bulunmaktadır. Yeni dinin programı ve örnek müslümanın vasıfları anlatılırken bu isimle (ibâdürrahmân) bağlantı kurulmuştur.⁵⁸⁹

Yukarıda sıralanan iddialar başta olmak üzere müsteşriklerin Kur'ân ve Hz. Peygamber (sav) hakkında ileri sürdükleri birtakım iddialara cevap mahiyetinde Suat Yıldırım *Kur'ân'da Ulûhiyet* adlı eserinin bir bölümünü ayırmış, Abdüaziz Hatip ise Doktora tezini bu konulara hasretmiştir. Biz de başta onların eserleri olmak üzere bu konuyla ilgili diğer eserlerden istifade ederek ve kendi gayretlerimizi de ekleyerek bu iddialara cevaplar bulmaya çalıştık. Şimdi bu iddiaları ve cevaplarını sıralamak istiyoruz.

⁵⁸⁹ Macdonald, Duncan Black (v.1943), "Allah" *İA*, İstanbul, 1965, I, 360-375; Goldzier, Ignaz (v.1921), *el-Akîde ve'-ş-Şeri'a fî'l-İslâm*, (Ateş, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-Kerîm'den Cevaplar*, Kılıç yay., 2. basım, Ankara 1971, s.78, 164, 167'den naklen); H. Lammens, *L'İslâm, Croyence et Institutions*, Beyrut, éd. Cotholique, 1926, s.33, (Hatip, Abdülaziz, *Kur'ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, Nesil yay., İstanbul, 1997, s.189-201'den naklen); Yıldırım, Suat, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Da yay., İstanbul, 2002, s.211-212.

1. Belli Bir Döneme (İkinci Mekke Devresi) Ait Olması

Mekke devri sûrelerini üç devreye ayırma fikri Theodor Nöldeke (v.1930)⁵⁹⁰ ile başlar.⁵⁹¹ Nöldeke sadece bu konuda değil Kur'ân'ın toplanması başta olmak üzere âyet ve sûrelerin sıralanmasına dair rivâyetlerle ilgili konularda da bazı şüpheler oluşturmaya çalışmıştır. Yine bu konuda mevcut rivâyetleri incelemek yerine Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in yazdığı herhangi bir kitap gibi ele almış ve âyetlerin sıralanması işini edebî eleştiri yöntemlerine göre ve dil kullanımına dayalı biçimde yorumlamaya çalışmış, Kur'ân'da belirli dönemlerde sıkça kullanılan kelimeler ve deyimlerin metnin kronolojik düzenlemesinde yardımcı olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹²

Regis Blachère (v.1973)⁵⁹³ de risaleti üçü Mekke, biri de Medine olmak üzere dört döneme ayırmıştır. O da İslâm tebliğinin mahiyet ve şekliyle Hz. Peygamberin dînî tecrübesinin tekâmül seyrinin benzerlikler arzettiğini söyler ve batıda Kitab-ı Mukaddes metinlerinin kritiğinde kullanılan bazı metodları Kur'ân metnine tatbik etmiştir.⁵⁹⁴

Müsteşrikler arasında Kur'ân tarihiyle en çok meşgul olan Nöldeke ve Blachère'in çalışmalarını esas alan diğer müsteşrikler⁵⁹⁵ de eserlerini onların görüşlerini temel alarak yapılandırmışlar, Kur'ân'ın indiği zaman ve mekânların etkisini ileri sürerek

⁵⁹⁰ Alman şarkiyatçısı olup 1836–1930 yılları arasında yaşamıştır. Sâmi dilleri alanındaki çalışmalarıyla dikkat çekmiş, Arapça üzerine telif ettiği eserler günümüzde de birçok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır. Süryânice, Arapça, Farsça, Latince ve Türkçe gibi dilleri de öğrenmiştir. Kur'ân tarihi alanında, Latince yazdığı doktora tezinin genişletilmiş Almancası olarak yayımladığı *Geschichte des Qorans* adlı eseri en meşhur çalışmasıdır. (Bkz. Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s.206; Görgün, Hilal, “Nöldeke, Theodor”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII 217-218).

⁵⁹¹ Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s.233. Görgün, “Nöldeke, Theodor”, *DİA*, XXXIII, 217-218.

⁵⁹² Görgün, “Nöldeke, Theodor”, *DİA*, XXXIII, 217-218.

⁵⁹³ Fransız şarkiyatçısı olup 1900–1973 yılları arasında yaşamıştır. Paris Sorbonne Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır. 1922 yılından ölümüne kadar devamlı yayın faaliyeti içinde olan en üretken şarkiyatçılardandır. Çalışmalarının çoğu Kur'ân tarihi konusundadır. Bu konuda yazdığı *Le Coran Traduction nouvelle* (I-II, Paris 1949–1950) isimli eseri meşhurdur. (Bkz. Nuhoglu, Hidâyet, “Blachere, Regis”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 244-245).

⁵⁹⁴ Nuhoglu, “Blachere, Regis”, *DİA*, VI, 244-245.

⁵⁹⁵ Bu şarkiyatçılar arasında Hubert Grimme (v.1942), Maurice Gauthier-Demombynes (v.1957), Ryckmans, Frantz Buhl (v.1932), J. Chelhod, L. Caspor sayılabilir. (Bkz. Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s.206).

onun ilâhîliği konusunda şüphe uyandırmaya çalışmışlar,⁵⁹⁶ böylece er-Rahmân vasfını da “İkinci Mekke devresine ait tanrı adı olduğu” iddiasını kesinlikle kabul edilen bir görüş seviyesine çıkarmaya çalışmışlardır.⁵⁹⁷ Bu iddiayı o kadar ileri götürmüşlerdir ki Hz. Muhammed’in (sav) ortaya koyduğu dinin tanrısını ve ismini tayin etmekte tereddütler geçirdiğini, Kur’ân’ın Tanrısının, Kendisini birinci Mekke devresinde “Rabb,” ikinci Mekke devresinde “Rahmân,” üçüncü Mekke devresinde “Allah” diye isimlendirdiğini, muhtemelen Yemâme bölgesinde Rahmân adı altında toplanmış bulunan Yahûdi-Hristiyan geleneğine mensup İslâm öncesi bir cemaatin bulunduğunu ve Hz. Muhammed’in Kur’ân’ı bunlardan kopya ettiğini bile iddia etmişlerdir.⁵⁹⁸

Onların ikinci Mekke devresi şeklinde ifade ettikleri 616–619 yılları arasında Müslümanlar çok büyük sıkıntılara maruz kalmışlardır. Evvela Hz. Hamza (ra) ve Hz. Ömer’in (ra) müslüman olmaları, Habaşistan’a hicret eden müslümanların orada rahat ve huzur bulmaları müşriklerin İslâm’a ve mensuplarına karşı düşmanlıklarının iyice artmasına neden olmuştur. Onlar bunun üzerine müslümanlara karşı daha sert tedbirler almışlar ve onları Ebû Talib mahallesine hapsedmişlerdir. Müslümanları buradan hac mevsimi dışında asla dışarı çıkarmamışlar, yiyecek, içecek ticareti dâhil olmak üzere onlarla hiçbir şekilde münasebet kurmamışlardır. Üç yıl devam eden bu boykot bazı Kureyşlilerin kendi aralarında anlaşmasıyla son bulmuştur.⁵⁹⁹

İddiaya göre Müslümanların bütün bu sıkıntılı dönemlerinde sığınacak bir kapı, tutunacak bir dal aramak için farklı bir yol tuttuğundan bahsedilir. Yine onlara göre Rahmân ismi de tam bu devrede vahye konu olmuştur. Bu isim kullanılarak da başta Yahudi-Hristiyan muhitine yaklaşılmaya çalışılmış, muayyen konulardan özellikle bu isim kullanılarak bahsedilmiş, Mekke’de ayrı bir öğretim metodu benimsenmiştir. Müsteşrikler konuyla ilgili yaptıkları çalışmalarda ve özellikle Jacques Jomier ikinci

⁵⁹⁶ Hatip, *İddialara Cevaplar*, s.187.

⁵⁹⁷ Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s.206.

⁵⁹⁸ R. Caspar, (*La Foi Selon le Coran*), *Proche-Orient Chrétien*, 18 (1968), s.23, (Yıldırım, “er-Rahmân Vasfı”, s.34’ten naklen.); J. Jomier, “*Le nom divin*” *al-Rahmân “dans le Coran*, (Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s.212’den naklen).

⁵⁹⁹ İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/838) *es-Siretü’n-Nebeviyye*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Matbaatü Hicâzî, Kahire, 1937, I, 370–380; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (tr. Salih Tuğ), İrfan yay., 5. basım, İstanbul, 1993, s.113–114.

Mekke dönemine ve Rahmân ismine tahsis ettiği uzun bir makalesinde bu isimle ilgili çeşitli tereddütlerini ayrıntılı bir şekilde sıralamıştır.⁶⁰⁰

Biz de yukarıda öne sürülen ve Rahmân isminin ikinci Mekke devresine ait olduğuna yönelik iddiaların ne kadar yersiz olduğunu ortaya koymak için Kur’ân’ın genel olarak kabul edilen nüzûl ve tertip sırasını şemalandırarak vermek istiyoruz. Aynı şekilde yukarıdan beri bir takım iddialarda bulunan müsteşriklerin de kabul ettikleri sûrelerin nüzûl sırasını vererek onların kendileriyle ve birbirleriyle ne kadar çeliştiklerini de ortaya koymak istiyoruz.

İslâmî Rivâyete ve Bazı Müsteşriklere Göre Âyetlerin Tertip ve Nüzûl Sırası⁶⁰¹

Tertip Sıra No. İslâmî	er-Rahmân İsminin Geçtiği Sûre Adı	er-Rahmân İsminin Geçtiği Âyet No.	Nüzûl Sıra No. İslâmî	Nüzûl Sıra No. Nöldeke	Nüzûl Sıra No. Grimme	Nüzûl Sıra No. Blachère
1	el-Fâtiha	1, 3.	5	48	79	45
13	er-Ra’d	30.	96	90	84	90
17	el-İsrâ	110.	50	67	82	72
19	Meryem	18, 26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 96.	44	58	78	58
20	Tâhâ	5, 90, 108, 109.	45	55	74	55
21	el-Enbiyâ	26, 36, 42, 112.	73	65	77	65
25	el-Furkân	26, 59, 60, 60, 63.	42	66	73	66

⁶⁰⁰ J. Jomier, “Le nom divin” *al-Rahmân “dans le Coran*, Mélanges L. Massignon’da II, Damas, 1957, s.361–381, (Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s.193’ten naklen).

⁶⁰¹ Mahmud Ramyar, *Tarihi Kur’ân*, (Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s. 238–241’den naklen.).

26	eş-Şuarâ	5.	47	56	71	56
27	en-Neml	30.	48	68	70	67
36	Yâsîn	11, 15, 23, 52.	41	60	61	60
43	ez-Zuhurf	17, 18, 20, 33, 36, 45, 81.	63	61	76	61
50	Kâf	33.	34	54	47	54
67	el-Mülk	3, 19, 20, 29, 78, 37.	77	63	66	63
78	en-Nebe	37, 38.	80	33	30	26
2	el-Bakara*	163.	87	91	93	91
55	er-Rahmân*	1.	97	43	42	28
59	el-Haşr*	22.	101	102	99	102

*İşareti sûrenin İslâmî rivâyete göre Medenî olduğunu gösterir.

Sûrelerin teşrî tarihini incelemek bakımından âyetlerin iniş sıralamasını bilmek önem arzeder. Fakat Hz. Peygamber (sav) Kur'ân'ı bu sıraya göre yazdırmadığı ve bunu bir görev olarak ümmetine vermediği için kesinlik ifade edecek bir nüzul sırası yoktur. Ayrıca sûrelerin bir defada indirilmemesi bazı âyetlerin vahyin herhangi bir safhasında ait olduğu sûreye sonradan yerleştirilmesi gibi durumlar da kesin bir nüzul sırası oluşturmakta güçlükler doğurmuştur. Peygamber Efendimiz de (sav) Cebrail'in (as) işaretiyle gelen her yeni âyeti ya da sûreyi elimizdeki Mushaf tertibine göre bir sıraya koydurmuştur.⁶⁰² Sûrelerin ve âyetlerin kesin nüzûl tarihi konusundaki bu bilinmezliklere rağmen yukarıdaki iddia ile ilgi şunu söyleyebiliriz. Tablodan da anlaşılacağı gibi Rahmân isminin geçtiği sûrelerin geneli Mekkîdir. Ancak Medenî sûrelerde de bu ismin kullanıldığını kimse inkâr edemez. Dolayısıyla Kur'ân vahyinin

⁶⁰² ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, (thk. Fevâz Ahmed Zemerî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1996, I, 317–326; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 160–170.

her döneminde Allah Teâlâ bu isimle kullarına hitab etmiştir. Bu ismi belli bir döneme has olarak kullanmamıştır.

2. Kökeninin Yabancı Asla Dayanması

er-Rahmân kelimesinin Arapça asıllı olmadığı konusundaki iddialar öteden beri varolagelmıştır. Fakat bu ismin de er-Rahîm gibi, “rahme”den müştak olduğuna dair sahabe devrinden beri ittifak vardır.⁶⁰³ Ayrıca Rahmân kelimesinin ve “rhm” kökünün Arapça olmasına delil olabilecek bütün şartlar mevcuttur. Kelimeyle ilgili fiil şekilleri, çok sayıda isim ve mastar şekli, Câhiliye devri kullanışı, bu deliller arasında sayılabilir.⁶⁰⁴ Buna rağmen, Rasulullah (sav) döneminde Yüce Allah’ın Rahmân ismiyle aynı kökten türeyen Rahîm sıfatı ile vasıflandırılması konusunda herhangi bir tartışma olmaz iken, eski zamanlardan beri, er-Rahmân sıfatı ile vasıflandırılması hakkında özellikle Mekke döneminden başlayarak gelişen çeşitli itirazlar ortaya çıkmıştır. er-Rahmân kelimesinin Arapça asıllı olmadığını ileri süren de olmuştur. Fakat bunu sadece el-Münzirî, şair Cerîr (114/733)’in bir şiirindeki kullanımına dayanarak, er-Rahmân kelimesinin İbranîce asıllı olduğunu iddia eder.⁶⁰⁵ el-Halîl (175/791)’in talebesi olan el-Leys, Ebû Ubeyde, ez-Zeccâc gibi en eski dilciler, bu iki vasfın Arapçadan müştak olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰⁶ Biz de şimdi er-Rahmân kelimesinin Arapça olmadığı fikrinin ileri sürülmesinin başlıca sebeplerini incelemeye çalışacağız. Önce bu iddiaların çıkış zamanına kadar gidip bu iddiaları ortaya atanları, bunun sebeplerini ve varmak istedikleri sonuçları bulmaya çalışacağız. Daha sonra bu konudaki iddiaları devam ettirmek isteyen müsteşrikleri ve bahis konusu yaptıkları eserlerini sunmaya çalışacağız.

er-Rahmân ismi konusunda müşriklerin itirazlarını hem İslâm tarihi boyunca yaşanan bir takım olaylardan hem de Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinden çıkarmak mümkündür.

⁶⁰³ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyet*, s.112.

⁶⁰⁴ Bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı” ve “er-Rahmân Kelimesinin Cahiliye Döneminde Kullanılışı” başlıkları.

⁶⁰⁵ el-Ezherî, “rhm” md., V, 49–51.

⁶⁰⁶ Bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı” ve “er-Rahmân Kelimesinin Cahiliye Döneminde Kullanılışı” başlıkları.

a. Yüce Allah'ın er-Rahmân ismi ile vasıflandırılmasına dair itirazlar daha Mekke döneminde başlamıştır. Rivâyet edildiğine göre Ebû Cehil başta olmak üzere Mekke'nin bazı müşrikleri Rasûlullah'ın (sav) “Yâ Allah, Yâ Rahmân.” diye dua ettiğini işitince: “Muhammed bize birçok tanrıya ibadet etmeyi yasaklarken, kendisi iki tanrıya ibadet ediyor.” diye iddia etmişlerdir.⁶⁰⁷

Bu iddiaya cevap mahiyetinde gelen âyette şöyle buyrulmaktadır: **”قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيُّمَا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى...”** *“De ki: İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.”*⁶⁰⁸

b. Bu itiraz sadedinde değerlendirilebilecek bir diğer olay ise şöyledir: Aşere-i mübeşşereden olan Abdurrahmân b. Avf (32/652) (ra) ile müşriklerin ileri gelenlerinden olan Ümeyye b. Halef arasında Mekke'de iken bir dostluk vardı. Abdurrahmân b. Avf Medine'ye hicret ettikten sonra mallarını ve akrabalarını korumasını bir mektup yazarak Ümeyye b. Halef'ten istemişti. Buna karşılık kendisinin de Ümeyye b. Halef'in Medine'deki mallarını ve yakınlarını koruyup himaye edeceğini bildirmişti. Mektubun altına da imza olarak **”عبد الرحمن”** “Abdurrahmân” yazmış ve böylece er-Rahmân ismini zikretmişti. Ümeyye de “Ben er-Rahmân'ı tanımam; bana cahiliyedeki adıyla yaz.” demiş ve o da **”عبد عمرو”** “Abdu Amr” diye eski adını yazmıştı.⁶⁰⁹

Burada şu konuyu belirtmekte fayda vardır. Sahabenin yaptığı her işte Peygamber Efendimiz'in (sav) hareketlerini örnek alıp onun ahlakıyla ahlaklanmaya çalışması bilinen bir gerçektir. Abdurrahmân b. Avf'ın (ra) yazdığı mektubun da böyle bir taklitten ileri geldiği söylenebilir. Çünkü Peygamber (sav) İslâmın ilk zamanlarında yazdırdıklarına cahiliye Araplarının yazdıkları gibi “Bismikellahümme” diye yazdırırdı. Fakat en-Neml sûresi'nin **”انه من سليمان وانه بسم الله الرحمن الرحيم”** *“Mektup Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır.”*⁶¹⁰ âyeti indikten sonra, “Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm” şeklinde yazdırmaya başlamıştı.⁶¹¹

⁶⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 73; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 673; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3214.

⁶⁰⁸ el-İsrâ 17/110.

⁶⁰⁹ Buhârî, “Vekâle”, 2.

⁶¹⁰ en-Neml 27/30.

c. Yukarıdaki mektuplaşmadan da anlaşıldığı gibi er-Rahmân ismine karşı müşriklerin tepkileri sadece Mekke dönemiyle sınırlı kalmamış müslümanların Medine'ye hicretinden sonra da müşriklerin bu isme karşı itirazları devam etmiştir. Hudeybiye Antlaşması (6/628) sırasında da aynı itirazı görmek mümkündür. Kur'ân'ın tamamına yakınının indiği, İslâm'ın ulûhiyet inancı hakkında anlaşılmayan hiçbir şeyin kalmadığı Hudeybiye Antlaşması sırasında Resulullah (sav) müşriklerle antlaşma yaparken antlaşmanın başına "Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm" yazılmasını emretmiştir. Bunun üzerine onların delegeşi Süheyl b. Amr başta olmak üzere Kureyşliler şartnamenin başına yazılan bu cümleye itiraz etmişler ve: "Biz Allah'ı biliyoruz. Rahmân'ın ne olduğunu bilmiyoruz. Rahmân olarak tanıdığımız sadece Yemâme'nin efendisi (Müseylemetü'l-Kezzâb) dir. Fakat vaktiyle senin de yazdığının gibi "Bismikellahümme" yaz demişlerdi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav) de onların isteği doğrultusunda yazdırarak antlaşmayı yapmıştı.⁶¹²

d. Nitekim Kur'ân'da da müşriklerin bu iddialarına göndermelerde bulunan âyetler mevcuttur. "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نفورا" *"Onlara: Rahmân'a secde edin! Denildiği zaman: 'Rahmân da neymiş! Bize emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç!' derler ve bu emir onların nefretini arttırır."*⁶¹³ Âyetteki "Rahmân da neymiş?" ifadesinden yola çıkılarak zamanın müşriklerinin Rahmân ismini bilmedikleri, dolayısıyla Arapların bunu bilmemelerinin dillerinde böyle bir kelimenin kullanılmadığından kaynaklandığı iddia edilmiştir.⁶¹⁴ Kur'ân bu iddiaya şu âyetiyle cevap verir: "كَذَٰلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لَّتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الذِّكْرَ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ" *"(Ey Muhammed!) Böylece seni kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka tanrı yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır."*⁶¹⁵

⁶¹¹ Yıldırım, Suat, "Besmele", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 529-532.

⁶¹² Buhârî, "Şürût", 15; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIII, 150; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIII, 452-453.

⁶¹³ el-Furkân 25/60.

⁶¹⁴ Yıldırım, "er-Rahmân Vasfı", s. 25.

⁶¹⁵ er-R'ad 13/30.

İslâm'ın ilk dönemleri göz önüne alındığında, müşriklerin yukarıda serdedilen inançlarıyla ilgili tavırlarından ve Rahmân isminin kullanılmasına yönelik itirazlarından aklımıza şu üç ihtimal gelmektedir:

1. Bu müşrikler Allah'ı bilmediklerinden dolayı inkâr ediyorlardı.
2. Allah'ı bildikleri halde inkâr ediyorlardı.
3. Allah'ı kabul etseler de er-Rahmân'ı O'nun ismi olarak bilmemiş olabilirlerdi.⁶¹⁶

Kur'ân'dan öğrendiğimize göre, birinci ve ikinci ihtimal mümkün olamaz. Çünkü onlar cahiliye döneminden beri Allah'ı biliyorlardı. Nitekim bu husus cahiliye şiirlerinde bile yer almaktadır.⁶¹⁷ Dolayısıyla Kur'ân inmeye başladığı ilk dönemlerde de Allah inancı aslından çok uzak olsa da yine zihinlerde mevcuttu. Meselâ; şu âyet bu konuyla ilgili güzel bir cevap niteliğindedir: *والنن سالتهم من خلق السموات والارض وسخر الشمس والقمر ليقولن الله فاني يوفكون* "Andolsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?' diye sorsan, mutlaka 'Allah' derler. O halde nasıl (Haktan) çevrilip döndürülüyorlar?"⁶¹⁸

Bundan da anlaşılıyor ki onlar ne Allah'ı inkâr ediyorlar ve ne de O'nun varlığından habersizlerdi.⁶¹⁹ O halde geriye üçüncü ihtimal yani; er-Rahmân'ın Allah'a ait bir isim olduğunu bilmemeleri kalıyor ki, müfessirlerin çoğunun görüşü de bu şekildedir.⁶²⁰

Bu ihtimal göz önünde bulundurularak, müşriklerin er-Rahmân ismine olan itirazları başlangıçta makul görülebilse de Kur'ân'ın inmeye başlamasından kısa bir süre sonra onları haklı gösterecek bu gerekçe de ortadan kalkmıştı. Çünkü Kur'ân er-Rahmân ismiyle kastedilenin Allah olduğunu açıkça bildiriyordu: *قل ادعوا الله أو ادعوا*

⁶¹⁶ Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, s.65.

⁶¹⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.83–103.

⁶¹⁸ el-Ankebût 29/61; Diğer âyetler için bkz. Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/3, 38.

⁶¹⁹ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s.1–2, 100–108.

⁶²⁰ Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, s.6.

"الرحمن أيا ما تدعوا فله الأسماء الحسنى" "De ki: 'İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.'" ⁶²¹ "وهم يكفرون بالرحمن قل هو ربي لا اله إلا هو عليه توكلت واليه متاب" "(Ey Muhammed!) Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar. Deki: O benim rabbimdir. O'ndan başka tanrı yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır." ⁶²² Ayrıca Mekke döneminde nazil olan sûrelerde bu isim çokça zikredilmişti. Mekkî bir sûre olan Mülk sûresinde er-Rahmân isminin dört defa zikredilmesi bile bu ismin tanıtımına verilen önemi göstermeye yeter. ⁶²³

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki müşriklerin er-Rahmân ismine karşı duydukları tepki, onların bilgisizliklerinden değil, İslâm'a duydukları nefretten, ⁶²⁴ karşılarında yeni bir devletin teşekkül etmesinden ve kendilerinin de bir takım çıkarlarının ellerinden gitmesi korkusundan ileri geliyordu. Hudeybiye Antlaşması imzalanırken Süheylin "Ben Rahmân'ı bilmiyorum," ifadesi, aynı zamanda "O'nu tanımıyorum, kabul etmiyorum, inanmıyorum" anlamına gelen ve bu ismin zikredilmesine karşı konulan bir ambargo sayılabilir. Aynı zamanda onun bu tavrı günümüzde devletlerin birbirini resmen tanınması ya da tanımamasına, herhangi bir konuda birinin diğerine uyguladığı ambargoya benzetilebilir. Fakat bir devletin başka bir devlet tarafından resmen tanınmaması o devletin var olmadığını ya da yok olduğunu göstermez. Devlet gerçekte vardır fakat resmen tanınmamaktadır. Dolayısıyla buradan onların hem Rahmân ismini hem de ne anlama geldiğini açıkça bildikleri sonucuna ulaşırız.

e. er-Rahmân isminin İbrânice, Âramca ve Süryânice gibi diğer Sâmi dillerde de bulunduğu görülmüş ve menşeyinin bu dillerden birisine özellikle de İbrâniceye ait olduğu, Yahûdîlik'ten alındığı şeklinde iddialar da ileri sürülmüştür. ⁶²⁵ Fakat er-Rahmân isminin Arapça olmadığına dair getirilen deliller yeterli görülmemiş, bazı araştırmacılar da birtakım gerekçelere dayanarak bu görüşü reddetmişlerdir. ⁶²⁶

⁶²¹ el-İsrâ 17/110.

⁶²² er-R'ad 13/30.

⁶²³ el-Mülk 67/3, 19, 20, 29.

⁶²⁴ Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, s. 67.

⁶²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 74.

⁶²⁶ Çağrı, "Arap", *DİA*, III, 316-321.

Taberî de müşriklerin “er-Rahmân da nedir?”⁶²⁷ Şeklindeki sözlerinin delil kabul edilerek er-Rahmân isminin Arapça olmadığına iddia edilmesine şiddetle karşı çıkar ve onlar hakkında ağır bir ifade kullanarak, “Bu âyete dayanarak, bir ahmak, Arapların er-Rahmân’ı bilmediğini ve bunun dillerinde bulunmadığını iddia etti. Müşriklerin inandıkları bir şeyi inkâr etmeleri imkânsız mı sanki de, bu kimse böyle bir iddiada bulunuyor. Bu adam Allah’ın Kitabı’ndaki şu âyeti okumamış mıdır nedir? “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir gurup gerçeği bile bile gizler.”⁶²⁸ demek ve sonra da bu ismin Arapça olduğuna dair cahiliyye şiiirinden örnekler getirmektedir.⁶²⁹

Âlûsî’nin de tefsirinde “hudâ ve tanrı” lafızlarını örnek göstererek belirttiği gibi Arapça dışındaki lisanlarda ulûhiyete verilen özel isimlerin Allah Teâlâ’ya verilmesi hiçbir ihtilafa yol açmaz.⁶³⁰ Suat Yıldırım da yukarıdaki iddialara cevap niteliğinde şu ifadeleri kullanır: “Ne bu âyet,⁶³¹ ne de Hudeybiye olayı müşriklerin er-Rahmân isminin anlamını bilmediklerini göstermez. Onların er-Rahmân’ı tanımayarak O’na karşı çıkmalarının sebebi, kendisiyle savaştıkları İslâm dininin Allah’ı birçok isim meyanında bu isimle de tavsif etmesiydi ve özellikle de besmeleyle bu vasfın İslâm’ın alâmeti haline gelmesiydi. (...) Son olarak bu konudaki müslüman Türk toplum ruhunun tepkisini hatırlatalım. Türkçede ulûhiyeti ifade eden belli başlı kelime “tanrı” dır. Allah yerine “tanrı” denilmesinin aslında bir mahzuru yoktur. Fakat Türkler hak dine girmeden önceki batıl inançlarında da sonradan bir “şirk tanrısı” saydıkları yüce varlığı tavsif etmek için “tanrı” diyorlardı. Müslüman olduktan sonra, Türk toplumuna hâkim olan ruh gitgide şirk hatırasını korumaya karşı direnmiş ve tuhaf çağrışımlara yol açmaktan kaçındığı için, “tanrı” kelimesini adeta bırakarak, hak mabûdu belirtmek üzere Kur’ân vahyindeki “Allah” demeyi benimsemiştir. Kısaca anlatmaya çalıştığımız gibi, bunun ciddi bir psiko-sosyolojik temeli vardır. Şimdi Türk olduğu halde “tanrı” tabirinden nefret eden, tanımayan, yani tanımamazlıktan gelen büyük bir çoğunluk

⁶²⁷ el-Furkân 25/60.

⁶²⁸ el-Bakara 2/146.

⁶²⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, I, 57–58; (Ayrıca bkz. Birinci Bölüm “Rahmân Kelimesinin Cahiliyye Döneminde Kullanılışı” başlığı).

⁶³⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, IX, 177.

⁶³¹ el-Furkân 25/60.

vardır. Buna bakarak Türklerin tanrıyı tanımadığını ve bu kelimenin Türkçe olmadığını ileri sürmek ne kadar yanlışsa, müşrik Arapların “er-Rahmân’ı” tanımadıklarını ve “er-Rahmân’ın” Arapça olmadığını iddia etmek de o kadar yanlıştır.”⁶³² Yıldırım bu cümlelerinden sonra Kureyşlilerin Rahmân ismi karşısında direnmelerinin onun Arapça olmadığı anlamına gelmeyeceğini ve böylece bu konuyu yanlış telaki eden birçok müsteşriğin önemli tutamaklarından birinin koptuğunu söyler.⁶³³

Diller arasında geçişliliğin olduğu, her dilin başka dilden çeşitli vesilelerle sözcük aktarımına (iktirâz) gittiği genelde dilbilimcilerin kabul ettiği bir şeydir. İnsanoğlunun zamanla dilinde oluşan farklılıklar kendine özgü dilsel yapıları oluşturduğu gibi, aynı şekilde, bu farklı yapılara sahip dillerin birbirlerinden bir şekilde sözcük aktarımında bulundukları da bilinen bir husustur. Pek çok dilde olduğu gibi bazı kelimelerin Arapçaya başka dillerden geçtiğini söylemek mümkündür. Çünkü Mekke ve çevresindeki Arapların ticaretle uğraştıkları ve başka bölgelere ticari seyahatlerde bulundukları tarihen sabittir. Bu seyahatler esnasında onların başka dillerden bazı kelimeleri alarak Arapçalaştırdıkları ifade edilmektedir. Kur’ân’da da Arapça dışında başka bir dile ait kelime bulunup bulunmadığı ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte, genel olarak kabul edilen görüşe göre, Kur’ân’da yabancı dillerden geçerek Arapçalaşmış ve Kur’ân’ın nüzûlü döneminde de kullanılmakta olan kelimeler mevcuttur.⁶³⁴ Dolayısıyla aynı dil ailesine mensup lisanlarda da kardeş dillerin birisinde bulunan bir kelimenin diğerine geçmesinden tabii bir şey olamaz. Çoğu zaman da söz konusu kelimeyi hangi dil diğerinden aldığı bilinemez. Arapça İbrânî’den daha eski bir dil olabileceği gibi lafız benzerliğinin, farklı dillerde aynı lafza aynı manaları yüklemeyi gerektirmediğinin misalleri eskiden olduğu gibi günümüzde de pek çoktur.⁶³⁵

⁶³² Yıldırım, “er-Rahmân Vasfı”, s.25.

⁶³³ Yıldırım, “er-Rahmân Vasfı”, s.28.

⁶³⁴ Güven, Şahin, *Kur’ân’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yay., 1. basım, İstanbul, 2005, s.123–124.

⁶³⁵ Yıldırım, “er-Rahmân Vasfı”, s. 25.

Sonuç olarak, er-Rahmân ismi her yönüyle Arapça bir kelimedir. Bu kelimenin hem Arapçaya hem de Arap edebiyatına⁶³⁶ Kur’ân vahyedilmeden çok önce yerleşmiş bir kelime olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

3. Özel İsim Olarak Kullanılması

Rahmân isminin kökeni konusunda önceki bölümde yeterli bilgiyi verdiğimizizi düşünüyoruz.⁶³⁷ Aslı Arapça olan bu ismin yabancı kökenli olduğu, yabancı başka bir tanrıdan bahsedilircesine özel isim olarak kullanıldığı da iddia edilmiştir. Biz burada yabancı köken konusuna tekrar girmeden sadece özel isim olarak kullanılması konusunu incelemeye çalışacağız.

Rahmân ismi Kur’ân’da hep Allah Teâlâ’ya has bir isim olarak kullanılmıştır. Böyle olmakla beraber Kur’ân’ın altı yerinde⁶³⁸ Rahmân ismi yine O’nu vasfeden bir sıfat olarak da kullanılmıştır. Ayrıca bu ismin özel isim olarak kullanılması yabancı başka bir tanrıyı göstermiş olması anlamına gelmez. Çünkü Kur’ân’da sadece Allah Teâlâ’yı vasfeden başka isimler de vardır. Meselâ: Ğafûrin Rahîmin,⁶³⁹ Rabbü’l-‘Alemin,⁶⁴⁰ el-Hayyü’l-Kayyûm,⁶⁴¹ ‘Alimü’l-Ğaybi ve’shade,⁶⁴² Hakîmin Habîr,⁶⁴³ Habîr⁶⁴⁴ gibi birçok isim hep özel isim durumundadır.

4. Yaratılmışlar Hakkında Kullanılmaması

Yukarıdaki iddianın devamı olan Rahmân isminin mahlûklar hakkında kullanılmaması iddiası da tutarlı görünmemektedir. Buradan hareket ederek farklı bir neticeye de ulaşamaz. Çünkü Allah Teâlâ’nın mahlûklara ait olmayan, ait olması da gerekmeyen ve ulûhiyetini ilgilendiren birden çok sıfatı vardır. Kur’ân’da bu isimden

⁶³⁶ Bkz. Birinci Bölüm, “er-Rahmân Kelimesinin Cahiliyye Döneminde Kullanılışı” başlığı.

⁶³⁷ Bkz. Üçüncü Bölüm, “Kökeninin Yabancı Asla Dayandığının İddia Edilmesi” başlığı.

⁶³⁸ Bkz. İkinci Bölüm, “er-Rahmân Vafının Allah’ın Sıfatı Olarak Kullanıldığı Âyetler” başlığı.

⁶³⁹ Fussilet 41/32.

⁶⁴⁰ el-Vâkıa 56/80; Yûnus 10/37; el-Bakara 2/131.

⁶⁴¹ Tâhâ 20/111.

⁶⁴² et-Tevbe 9/94, 105; es-Sâf 62/8.

⁶⁴³ Hûd 11/1.

⁶⁴⁴ Fâtır 35/14.

başka “Hâlik,⁶⁴⁵ Rezzâk,⁶⁴⁶ Vehhâb,⁶⁴⁷ Vekîl,⁶⁴⁸ Ğafûr⁶⁴⁹,” gibi isimler de yaratılmışlar hakkında kullanılmamıştır ve Kur’ân’da bu şekilde kullanılan isimleri çoğaltmak da mümkündür. Ayrıca Kur’ân’da Rahmân ismi ve Allah ismi aynı fiilin faili olarak da kullanılmıştır. Meselâ, “Arşa istivâ” fili iki âyette⁶⁵⁰ Rahmân ismine, beş âyette⁶⁵¹ Allah ismine nispet edilir. Aynı şekilde “Kuşların havada tutulması” hem Rahmân⁶⁵² hem de Allah⁶⁵³ ismine bağlandığı görülür. Bu şekilde kullanım da bize faillerin aynı olduğunu gösterir. Sonuç olarak Yaratıcı hakkında birden fazla özel isim kullanmak mümkün olabileceği gibi bazı isimlerin yaratılmışlar hakkında kullanılmaması O’nun birden fazla olduğunu değil bilakis ulûhiyetinin boyutlarının akılların idrak edemeyeceği derecede sonsuz olduğunu gösterir.

5. Yalnız Başına Kullanılması

Rahmân ismi Kur’ân’da Allah Teâlâ’ya ait özel bir isim olduğu için tek başına kullanılmış ve bu kullanımdan dolayı da bir zorlukla karşılaşılmamıştır. Bu şekilde kullanımdan da farklı neticelere ulaşmak isteyen müsteşrikler çıkmıştır. Bunun sebebi ise her zaman olduğu gibi başta Kur’ân’ın beşer kaynaklı bir kitap olduğu şeklindeki iddiaları ve Peygamber Efendimiz’in (sav) kendisine birtakım destekçiler bulmak için Kur’ân’da bu kullanımı tercih ettiği yönündeki görüşlerini temellendirmek ve ispatlamaktır. Oysa Kur’ân’da sadece Rahmân ismi değil Vekîl,⁶⁵⁴ Şehîd,⁶⁵⁵ Muhîr⁶⁵⁶ gibi daha birçok isim tek başına kullanılmıştır.

⁶⁴⁵ el-En’âm 6/102; er-R’ad 13/16; el-Hicr 15/28; Fâtır 35/3; Sâd 38/71; ez-Zümer 39/62; el-Mü’min 40/62; el-Haşr 59/24.

⁶⁴⁶ ez-Zâriyât 51/58.

⁶⁴⁷ Âl-i İmrân 3/8; Sâd 38/9, 35.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/173; el-En’âm 6/102; Yûsuf 12/66; el-Kasas 28/28; ez-Zümer 39/62.

⁶⁴⁹ el-Bakara 2/173, 172, 192, 199, 218, 225, 226, 235; diğerleri için bkz. Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, “ğafûr” md., s.636–637.

⁶⁵⁰ Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; (Ayrıca bkz. İkinci Bölüm, “Rahmân’ın Arşa İstivâ Etmesi” başlığı).

⁶⁵¹ el-Ârâf 7/54; Yûnus 10/3; er-R’ad 13/2; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

⁶⁵² el-Mülk 67/19.

⁶⁵³ en-Nahl 16/79.

⁶⁵⁴ el-İsrâ 17/2, 65, 68.

⁶⁵⁵ en-Nisâ 4/33, 79, 166; el-Mâide 5/117; Yûnus 10/29; er-R’ad 13/43; el-Hac 22/17.

6. Ehl-i Kitapla İlgili Kullanılması

Kur'ân'da İnciller'deki kıssalara benzer kıssaların var olduğu inkâr edilemez. Fakat Kur'ân ile İncillerdeki kıssalarda verilen bilgiler bazı noktalarda birbirinden ayrılır. Meselâ Kur'ân Mekkî bir sûre olan Meryem sûresinde Hz. İsa'nın anne rahmine nasıl düştüğü, mucizevî doğumu, Hz. İsa'nın mahiyeti gibi konuları ayrıntısıyla haber vermektedir. Kur'ân, hem Mekkî olan bu sûrede⁶⁵⁷ hem de Medenî sûrelerin⁶⁵⁸ birçok âyetinde Hz. İsa'yı "Meryem oğlu İsa" şeklinde nitelendirir. Peygamber Efendimiz'in (sav) Ehl-i Kitab'a yaklaşma fikri olsaydı en azından Hz. İsa'dan bahsedilirken başka bir lakap kullanılırdı.

Aynı şekilde İnciller Hz. İsa'nın biyolojik olarak babası olmadığı halde ona baba tarafından soy kütüğü izafe eder ve bu konuda da birbirleriyle tezat teşkil eden bilgiler verirler.⁶⁵⁹ Kur'ân'da Hz. İsa'nın, annesi Hz. Meryem ve onun babası İmrân yoluyla Nuh'tan ve onun zürriyyetinden geldiği ifade edilir. İncillerde ise Hz. İsa'nın soyu Meryem'in kocası Yusuf'tan yukarıya doğru verilmektedir.⁶⁶⁰ O halde kim ya da hangi delil Peygamber Efendimiz'i (sav) Hz. İsa'nın soy kütüğü konusunda İncilleri kopya etmekten alıkoymuştur. Onlarla aynı bilgileri vermekten caydıran sebep nedir? Başka bir ifadeyle Hz. İsa'ya ait olan ve çağdaş bilgilerin yönelttiği her eleştirinin dışında kalan sağlam soy kütüğünü Kur'ân'a almaya kim ikna etmiş olabilir? Hâlbuki İncil metinleriyle Eski Ahid metinleri bilim açısından tamamıyla reddedilir niteliktedir.⁶⁶¹

Yine Kur'ân Meryem sûresinde Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı bir hurma ağacına dayanarak doğurduğunu, doğum esnasında Hz. Meryem'in aşağı tarafında bir su kaynağı oluşturulduğunu haber verir.⁶⁶² Oysa İncillerde bu konuda da farklı bilgiler

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/19; Âl-i İmrân 3/120; Hûd 11/92; Fussilet 41/54; el-Burûc 85/20.

⁶⁵⁷ Meryem 19/34.

⁶⁵⁸ el-Bakara 2/87, 253; Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/157, 171; el-Mâide 5/46, 78, 110, 112, 114, 116; el-Hadîd 57/27; es-Sâf 61/6, 14.

⁶⁵⁹ *Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996, Matta 1:1–16; Luka 3:23–28.

⁶⁶⁰ Matta 1:1; Luka 3:23–28.

⁶⁶¹ Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân* (tr. Mehmet Ali Sönmez), DİB. yay., Ankara, 1998, s.329.

⁶⁶² Meryem 19/23–25.

vardır. Meselâ İncillere göre Meryem İsa'yı bir ahırda doğurmuştur.⁶⁶³ Başka bir yerde ise bir mağarada doğurduğu söylenir.⁶⁶⁴

Ehl-i Kitab'a yaklaşmaya çalışan kişi asla onları tehdit etmez ve onlara karşı cephe almaz. Mekkî bir sûre olan en-Nahl sûresi'nde açıkça Ehl-i Kitab'ı tehdit vardır. *“Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara işlerini güzel gösterdi. O, bugün de onların dostudur ve onlar için elem dolu bir azap vardır.”*⁶⁶⁵

Rahmân isminin olduğu her yerde Ehl-i Kitab atmosferi yoktur. Meselâ Mekkî olan Yâsîn 36/11, ez-Zuhruf 43/17, 19, 20, 33, 36, Kâf 50/33'te Rahmân ismi geçmesine rağmen Ehl-i Kitab'tan bahsedilmemiştir. Ayrıca Hz. İsa'nın dilinden nakledilen, *“İsa, apaçık mucizeleri getirdiği zaman şöyle demişti: “Ben size hikmeti getirdim ve hakkında ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyle ise, Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Şüphesiz Allah, benim de Rabbin, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin, işte bu doğru bir yoldur.”*⁶⁶⁶ âyetinde Hz. İsa'nın Allah ismini kullanması Ehl-i Kitab'tan bahsedildiğinde Rahmân isminin kullanılması zorunluluğu diye bir şartın olmadığını göstermektedir.

Burada şu da söylenebilir, Hz. Peygamber (sav) Ehl-i Kitab'tan etkilenseydi Kur'ân'ın ihtiva ettiği gerçekleri önce onlar dile getirir ve peygamberlik şerefini kimseye kaptırmazlardı. Oysa Hz. Peygamber (sav) ile beraber gelen yeni düsturlar o zamana kadar ya bilinmemekte ya da bilinse bile uygulanmamaktaydı.

7. Özel Bazı Kavramlarla Beraber Kullanılması

Müsteşrikler peşin fikirli olmalarından hareketle ısrarla Rahmân isminin başka bir tanrıyı ifade ettiğini söylerler ve bazı kavramların; özellikle Yahudî-Hristiyan mefhumlarının Kur'ân'da bu isimle beraber kullanıldığından bahsederler. Bunlar da

⁶⁶³ Luka 2:1-7.

⁶⁶⁴ Harman, “İsa”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 465-472.

⁶⁶⁵ en-Nahl 16/63.

⁶⁶⁶ ez-Zuhruf 43/63-64.

“altı günde yaratma, yedi gök, Arş” kavramlarıdır. Rahmân ismiyle beraber bu kavramlar Kur’ân’da kullanılmıştır. Biz bu kavramların nerelerde, nasıl ve niçin kullanıldığını açıklamıştık.⁶⁶⁷ Fakat zikredilen kavramlar sadece Rahmân ismiyle beraber kullanılmamıştır. Aynı kavramlar Allah ismiyle beraber de kullanılmıştır ve Kur’ân’da bu şekilde kullanımın daha fazla olduğu görülür. Meselâ, Arş ve altı günde yaratmayla ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş’a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah’tır...*”⁶⁶⁸ Allah ismiyle kullanıma daha başka örnekler verilebilir.⁶⁶⁹ Aynı şekilde yedi gökle ilgili olarak, “*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler...*”⁶⁷⁰ Bu örneklerden de anlaşılıyor ki aynı kavramlar her iki isimle beraber de kullanılabilir. Buradan farklı neticelere ulaşmaya çalışmak ise akılla bağdaşmayan ilmi kıstaslara uymayan sonuçlara insanları götürür ki bu da bilimsel araştırma ruhundan ve etik kurallardan mahrum olunduğunun bir göstergesidir.

8. Uhrevî Konular İşlenirken Kullanılması

Rahmân isminin bazı uhrevî kavramlarla beraber kullanılmasından farklı neticeler çıkarmak da doğru gözükmemektedir. Çünkü Kur’ân’da “Sûr, Cehennem, Adn Cenneti” gibi âhiretle ilgili konular anlatılırken sadece Rahmân ismi kullanılmamıştır. Rahmân isminin hangi âyetlerde bu şekilde kullanıldığını araştırmamızın ilgili bölümlerinde açıklamıştık.⁶⁷¹ Bu kavramların Allah ismiyle beraber kullanımıyla ilgili birkaç örnek vermek istiyoruz. Meselâ Sûr ile ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Sûr’a üfürüleceği ve Allah’ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla...*”⁶⁷² Cehennem ile ilgili olarak şu âyet örnek olarak verilebilir. “*Bunlar, Rabbinin sana vahyettiği bazı hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme. Sonra kınanmış ve Allah’ın rahmetinden kovulmuş olarak cehenneme*

⁶⁶⁷ Bkz. İkinci Bölüm, “Ontolojik Muhtevalı Âyetlerde er-Rahmân” başlığı.

⁶⁶⁸ el-Ârâf 7/54.

⁶⁶⁹ Yûnus 10/3; es-Secde 32/4; el-Mü’minûn 23/116; en-Neml 27/26.

⁶⁷⁰ el-İsrâ 17/44; (diğer âyet için bkz. el-Bakara 2/29).

⁶⁷¹ Bkz. İkinci Bölüm, “Kıyâmet ve Âhiretle İlgili Âyetlerde er-Rahmân” başlığı.

⁶⁷² en-Neml 27/87; (diğer âyetler için bkz. el-En’am 6/73; Kâf 50/21).

atılırsın.”⁶⁷³ Adn Cenneti de Allah ismiyle beraber kullanılmıştır. “Allah, mü’min erkeklere ve mü’min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va’detti. Allah’ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.”⁶⁷⁴ Görülüyor ki bu konular Rahmân isminden daha fazla Allah ismi kullanılarak da anlatılmıştır.

9. Dinin ve Mensuplarının Prensipleri Anlatılırken Kullanılması

Müsteşrikler el-Furkân sûresinin 63. âyetinde Müslümanları “İbadürrahmân” (Rahmân’ın kulları) tamlamasıyla bildiren âyetten yola çıkarak kendilerine göre birtakım sonuçlar çıkarmaya çalışmışlardır. Onlar özellikle ilk Müslümanların bu şekilde vasıflandırıldığını, yeni dînin prensiplerinin Rahmân isminin kullanıldığı bu âyet ve devamında ortaya çıktığını, Müslümanların genel ahlâk kurallarının ve örnek mü’minin vasıflarının bu bölümde yer aldığını iddia etmektedirler. Buradan hareketle de yukarıdan beri iddia ettikleri yabancı başka bir tanrı isminin varlığı, Kur’ân’ın beşer kaynaklı olduğu ve onlara göre Yahudî ve Hristiyan menşeli bu isimle Ehl-i Kitab’a yaklaşılmaya çalışıldığı iddialarını ileri sürmektedirler.

el-Furkân sûresi 63. âyetinde Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Rahmân’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler.*” Biz bu âyet ve devamında gelen âyetlerden araştırmamızın ilgili bölümünde⁶⁷⁵ bahsetmiştik. Yukarıdaki iddiaların tutarsızlığı bir sonraki 64–65 ve 68. âyetten çok rahat anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Hak aynı sûrenin 64 ve 65. âyetlerinde Kendisini Rab ismiyle, “*Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir. Onlar şöyle diyenlerdir: “Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helaktır!”*” 68. âyetinde de iki defa olmak üzere Allah ismiyle bildirir. “*Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.*”

⁶⁷³ el-İsrâ 17/39; (diğer âyetler için bkz. el-Enbiyâ 21/98; el-Cin 72/23).

⁶⁷⁴ et-Tevbe 9/72; (diğer âyetler için bkz. er-R’ad 13/23; en-Nahl 16/31; el-Kehf 18/31; es-Sâf 61/12).

⁶⁷⁵ Bkz. İkinci Bölüm, “İmanve Mü’minleri Konu Alan Âyetlerde er-Rahmân” başlığı.

Sonuç olarak Kur’ân Rahmân ismini kullanarak ilk Müslümanlara farklı bir hitap tarzı benimsememiş; onlara münhasır bir talim uygulamış; belli bir kesime yaklaşmak ümidiyle âyetlerini sıralamamıştır.

SONUÇ

Allah Teâlâ kâinatta hiçbir şeyi rastgele yaratmamış, her şeyi belli bir düzen içerisinde yerli yerince yaratmıştır. Bundan dolayıdır ki insanların hem bu dünyada hem de ebedî âlem olan âhiret hayatında mutlu olmalarını sağlamak için gönderdiği son kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in de bu nizam dâhilinde olmaması elbette beklenemezdi. Zira Kur'ân'ın icaz yönlerinden birisi de tertibinin ve nazmının fevkalâde bir uyum içinde olmasıdır. Bu uyum aynı şekilde O'nun yüce isimlerinin ifade ettiği bütün anlamlarda ve bu isimlerin Kur'ân'ın her yerine mükemmel bir şekilde dağılımında da görülür.

KUR'ÂN'DA ER-RAHMÂN İSMİ VE BU İSME YÖNELİK İDDİALARA MUHATAP OLAN ÂYETLERİN YORUMU başlığı altında yaptığımız bu çalışma, Cenâb-ı Hakk'ın bitmek tükenmek bilmeyen nimetlerinin ve sözlerinin bir kısmının anlaşılmasına çalışılması için yapılan cüzî bir gayretin ürünüdür.

Araştırmaya Kur'ân'da “RHM” kökü incelenerek başlanmış ve “er-Rahmân” isminin RHM kökünden türemiş olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu isim iddia edildiği gibi yabancı kökenli değil Arapça kaynaklıdır ve Yüce Allah'ın ulûhiyetinin ikinci özel ismi olarak Kur'ân'da kullanılmıştır.

er-Rahmân vasfının anlamının ne olduğu konusunda müfessirler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bununla beraber bu vasıfla ilgili olarak Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada yarattığı tüm varlıklardan, mü'min olsun kâfir olsun bütün insanlardan rahmet, lütuf ve nimetlerini hiçbir şekilde esirgemeyen şeklindeki anlamının daha yaygın kullanıldığı görülmüştür. Fakat Kur'ân'da bu ismin kullanıldığı âyetler göz önüne alındığında bu mananın kesinlik ifade etmediği tespit edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının kullanıldıkları yerlerdeki bağlamına göre belirgin etkileri ve kendilerine ait husûsî birtakım kullanımları vardır. Dolayısıyla bu isim ve sıfatları belli bir zamanın öncesi ve ya sonrası şeklinde sınırlandırmak mümkün olmamaktadır.

er-Rahmân isminin kullanıldığı âyetleri ve hadisleri, ayrıca dilbilginlerinin ve müfessirlerin bu isme verdikleri anlamları göz önünde bulundurarak bu isme, “Başlangıçta, sonunda, ezelde, ebediyette sonsuz rahmet sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ın,

zaman ve mekânla sınırlı kalmaksızın bütün âlemlerdeki tüm varlıklara ilâhî rahmetinden kastedilen mana ile muamele etmesi, onlara sonsuz nimet ve bolluk, iyilik ve bağış saçmasıdır.”şeklinde mana verilebilir.

Allah Teâlâ bu ismin yer aldığı çok farklı konularda kullarına hitabetmiştir. Hangi konuda olursa olsun bu hitaplardaki ana tema O’nun rahmetinin ifade edilmesi olmuştur. Bu ismin kullanıldığı bütün âyetler Rahmân isminin muhtevasında olan şefkat, rahmet ve merhamet anlamlarına uygundur.

Yaratılışla ilgili konular anlatılırken Allah Teâlâ’nın adeta varlıkları rahmeti eseri yarattığı, varlıkları yokluk âleminden varlık âlemine çıkarmasının bile başlıbaşına bir rahmet olduğu tespit edilmiştir.

Sevgi, rahmet, merhamet ve mükâfat anlamlarını muhtevî olan bu isimle ilgili tespit edebildiğimiz belki de en ön önemli sonuçlardan diğeri bu ismin eğitim-öğretim konularıyla beraber zikredilmiş olması ve bazı öğrenim ve öğretim tekniklerine de işaret etmiş olmasıdır.

Rahmân vasfı hem mü’minlerle hem de kâfirlerle ilgili konular anlatılırken kullanılmıştır. Böylece O’nun nimet, lütuf ve merhamet konusunda hiçbir ayırım yapmadan her canlıya bu dünyada eşit muamele edeceğini, kıssalarla ilgili âyetlerde kullanması ezelden ebede her zaman her canlıya er-Rahmân olduğunu, âhiretle ilgili konularda bu ismine yer vermesi yine âhirette rahmetiyle kullarına tecellide bulunacağını bizlere müjdelediği sonucu çıkarılabilir.

Nüzûl sırası göz önünde bulundurularak er-Rahmân vasfının kullanıldığı âyetler ele alındığında ise Allah Teâlâ’nın bu vasıfla kendisini bütün vahiy süreci içerisinde belli aralıklarla vafettiği görülmüştür. Fakat vahyin inmeye başladığı ilk zamanlardan itibaren bu ismin Allah’ın bir vasfı olarak kullanılmasıyla ilgili olarak başta müşrikler olmak üzere çeşitli çevreler tarafından farklı iddialar ortaya atılmıştır. Çalışmamızda bu iddiaların neler olduğu, Kur’ân’ın ve konumuzla hususen ilgilenmiş olan müfessirlerin bu iddialara nasıl cevap verdiği arzedilmeye çalışılmıştır. Bunun neticesinde konuyla ilgili iddiaların aslında İslâm’ın getirdiği tanrı anlayışına olan bir nefretten kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca İslâmın aleyhtarlarının kendilerine tebliğ edilen bu yeni dinin sembollerinden biri olan ve ihtiva ettiği anlamlar açısından çok geniş bir

perspektif sunan bu ismi ve rahmân vasfıyla muttasıf bir tanrının varlığını hazmedemedikleri ve bu konuda da çetin mücadeleler verdikleri tespit edilmiştir.

Son olarak eskiden beri varolagelen ve müşriklerin Müslümanlar karşısında bu isim anıldığında ortaya koydukları tavırlarından ve yersiz çıkışlarından hareket eden bazı müsteşriklerin de bir takım mesnetsiz iddialar ortaya attıkları görülmüştür. Genel olarak onların bu iddialarının başlangıç noktasında İslâm'ı ve mensuplarını kötülemek fikri yattığı görülmüş dolayısıyla bu isimle ilgili ortaya attıkları iddiaların bilimsel etik kurallarından yoksun, asılsız ve dayanaksız olduğu sonucuna varılmış ve çeşitli delillerle de bahse konu olan iddialara cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, TDVY. Haz. Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrâhîm Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, 2. basım, Ankara 1997.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Muğîre (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî* (thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz), I-VIII, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1994, "Tevhid", 12; VIII, 213.

Abdûlbâkî, Muhammed Fu'ad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. basım, Dâru'l-Fiker, 1994.

Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara Okulu yay., Ankara 2004.

Akyüz, Yahya, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitimde Ödül ve Günümüz Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Ankara, Mart, 2004, sayı 49.

Altuntaş, Halil, *Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, TDVY. Ankara, 2006.

Âlûsi, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (nşr. Muhammed Hüseyin el-Arab), I-XVI, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1417/1997.

Ateş, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-Kerîm'den Cevaplar*, Kılıç yay., 2. basım, Ankara 1971.

_____, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kur'ân Araştırmaları Müessesesi (KURAM), trs.

Aydın, Hüseyin, *İlim ve Felsefe Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, 6. basım, DİB. yay., Ankara, 2004.

Bayraklı, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim-Batı Eğitim Sistemiyle Mukayeseli*, 6. basım, İFAV yay., İstanbul, 1997.

_____, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*, Bayraklı yay., 1. basım, İstanbul, 2006.

Beki, Niyazi, *Celâl ve Cemâl Sıfatları Işığında Rahmân Sûresi*, Zafer yay., İstanbul, 1999.

Beydâvî, el-Kâdî Nasîruddîn Abdullah b. Ömer (685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1990/1410.

Bolay, S. Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken yay., İstanbul, 1979.

Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân* (tr. Mehmet Ali Sönmez), DİB. yay., Ankara, 1998.

Cerrahoğlu, İsmâîl, *Tefsir Usûlü*, TDVY. Ankara, 1995.

Cevherî, Ebû Nâsir İsmâîl b. Hammâd (393/1001), *Tâcü'l-Lüğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), I-VI, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır, trs.

Çağrı, Mustafa, "Arap", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 316-321.

Çantay, Hasan Basri (v.1964), *Kur'ân-ı Hakîm ve Me'âl-i Kerîm*, Risâle yay., İstanbul, 1995.

Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, İFAV yay., İstanbul, 1997.

Ebû 'Üde, Halîl, *et-Tatavvuru'd-Delâî Beyne Lüğati's-Şi'ri'l-Câhilî ve Lüğati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire Üniversitesi, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985.

Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî (202/275), *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-III, Dârü'l-Fiker, Beyrut, 1994.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Sârimî Emîn el-Hancî), 1. basım, Mısır, 1374/1954.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İFAV. yay., 5. basım, İstanbul, 1997.

Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (370/980), *Tehzîbu'l-Luğa* (thk. Abdullah Derviş), I-XV, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır, trs.

Fîruzâbâdî, Mecdudî Muhammed b. Yâkub, *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâîfi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), 3. basım, I-V, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmiyye, Mısır, 1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (505/1111), *Kitâbü'l-Maksadi'l-Esnâ Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, 2. basım, Matbaatü's-Seâde, Mısır, trs.

_____, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (tr. Mehmed Müftüoğlu, A. Fikri Yavuz), Tuğrâ neşriyat, İstanbul, trs.

Görgün, Hilal, "Nöldeke, Theodor", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII 217-218).

Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûrâ yay., 1. basım, İstanbul 2001.

_____, *Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yay., 1. basım, İstanbul, 2005.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (tr. Salih Tuğ), İrfan yay., 5. basım, İstanbul, 1993.

Harman, Ömer Faruk, “Hz. Yahyâ”, *İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, IV, 470–472.

_____, “Hz. Zekeriyâ” *İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, IV, 574–575.

_____, “İdris” *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 480-481.

_____, “İsâ”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 465-472.

_____, “İshak” *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 519–521.

_____, “Mûsâ”, *DİA*, , İstanbul, 2006, XXXI, 207–212.

Hatip, Abdülaziz, *Kur’ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, Nesil yay., İstanbul, 1997.

Hökelekli, Hayati, *İslâm’a Giriş-Gençliğin İslâm Bilgisi*, DİB. yay., Ankara, 2006.

Hucvirî, Ali Osman b. Cüllâbî (470/1077), *Keşfü’l-Mahcûb*, (tr. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul, 1982.

Izutsu, Toshihiko (v.1993), *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (tr. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/838) es-Siretü’n-Nebeviyye, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Matbaatü Hicâzî, Kahire, 1937.

İbn Kemâl Paşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân (940/1534), *Resâilü İbni Kemâl*, I-II, (nşr. Ahmed Cevdet), Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye (İkdâm) Matbaası, İstanbul, h.1316.

İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâîl (774/1372), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dârü’l-Mârifet, Beyrut, 1416/1996.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Abdillâh el-Kazvînî (219/273), *Sünenü İbni Mâce*, I-IV, (thk. Halil b. Me’mûn Şîha), Dârü’l-Mârifet, Beyrut, 1996.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Muharrem (731/1311), *Lisânu’l-Arabi’l-Muhît*, I-III, (thk. Yûsuf Hayyât), Dâr-u Lisâni’l-Arab, Beyrut, trs.

İbn Vâdih, Ahmed b. Ebî Ya’kûb (h. 292), *Târîhu’l-Ya’kûbî*, I-III, Matbaatü’l-Ğurâ, Necef, 1357.

İsfahânî, Ebu’l-Kasım Huseyn b. Muhammed (503/1109), *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), 2. basım, Dârü’l-Kalem, Dımaşk, 1418/1997.

İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*, 2. basım, Düşün yay., İstanbul, 2008.

Kahraman, Hüseyin “Tanrı Sûretinde Yaratılma: İslâm Kelâmına Dair Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2006, sayı, 21.

Kara, Mustafa, “Havf”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 528-531.

Karagöz, İsmâîl, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları-Esmâ-i Hüsnâ-*, DİB. yay., Ankara, 2007.

Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mus el- Huseynî, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, el-Matbaatü'l-Âmire, Mısır, 1287.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Mâlikü'l-mülk”, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, III, 143-144.

_____, “Şefaât”, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, IV, 187-188.

Komasyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, I-V, DİB yay., Haz. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrâhîm Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, 2. basım, Ankara, 2008.

Köksal, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, I-II, TDVY. 4. basım, Ankara, 1995.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1. basım, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Adilkerîm b. Havâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, (thk. Ali Abdülhamîd Ebu'l-Hayr, Mârûf Zerîk), Dârü'l-Hayr, Beyrut, 1995.

Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm*, Dârü'l-Meşrîk, 35. basım, Beyrut, 1996.

Macdonald, D. B., “Allah”, *İA*, İstanbul, 1965, I, 360-375.

Mahallî, Celâlüddîn ve Suyûtî, Celâlüddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Pamuk yay., İstanbul, trs.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay., İstanbul, 1995.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc (206/261), *Sahîhu'l-Müslim*, I-V, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Müslim, Mustafa, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*, (tr. Salih Özer), Fecr yay., Ankara, 1993.

- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, (710/1310) *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (thk. eş-Şeyh Mervân Muhammed Şaâr), Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Nuhoglu, Hidâyet, "Blachere, Regis", *DÎA*, İstanbul, 1992, VI, 244-245.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Otto yay., Ankara 2008.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDVY. 2. basım, Ankara, 1991.
- Paçacı, Mehmet, *İslâm'a Giriş -Evrensel Mesajlar-*, DİB. yay., Ankara, 2008.
- Polater, Kadir, "Kur'ân'da Rahmet Kavramı", (DoktoraTezi), UÜSBE., Bursa, 1997.
- Râzî, Fahreddin, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*, I-XXIII, (tr. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), 1. basım, Akçağ yay., Ankara, 1988.
- Reşid Rızâ, Muhammed (1354/1935) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Menâr)*, 2. basım, Dârü'l-Menâr, Kahire, 1366/1947.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefsîr*, I-III, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, trs.
- Sofuoğlu, Cemal, Şener, Abdülkadir, Yıldırım, Mustafa, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Haz., TDVY. İzmir, 2008.
- Soylu, Zehra, "Kur'ân-Kerîm'de Sevgi", (Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Ankara 1999.
- Suyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-XVII (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Merkez-ü Hicrin li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. basım, Mısır, 1424/2003.
- _____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, (thk. Saîd el-Mendûh), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiye, Beyrut, 1996.
- Sülün, Murat, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, 2. basım, İstanbul, 2005.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Cami'u Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, 3. basım, Dârü'l-Fikir, 1383/1964.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Cami'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî), I-XXX, 2. basım, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1373/1954.
- Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Şehir yay., 2. basım, İstanbul, 2000.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. Sevre es-Sülemî (209/279), *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), I-V, Dârü'l-Fiker, Beyrut, 1994.

Topaloğlu, Bekir vd. *İslâm'da İnanç Esasları* Haz. Bekir Topaloğlu, Yûsuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, 2. basım, İFAV yay., İstanbul, 1999.

Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i hüsnâ”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 404-417.

_____, “Hâlik”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 303-304.

_____, “Rahmân”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 415-417.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha yay., İstanbul, 1998.

Uludağ, Süleyman, “*Cemâî*”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 296.

Vehbi, Mehmed, *Hülâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal neşriyat, İstanbul, 1966.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

_____, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-X, sadeleştirenler: İsmâîl Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul, trs.

Yeniçeri, Celâl, *Uzay ve Varlık Âyetleri Tefsiri*, 3. basım, Erkam yay., İstanbul, 2006.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri*, Anadolu yay., İzmir, trs.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Define yay., İstanbul, 2008,

_____, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 4. basım, Ensar yay., İstanbul, 1996.

_____, “Besmele”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 529-532.

_____, “er-Rahmân Vastının Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı”, *AÜ. İslâmî İlimler Dergisi*, Ankara, 1980, sayı: 4, s.21-40.

_____, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, 2. basım, Kayıhan yay., İstanbul, 1997.

_____, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Da yay., İstanbul, 2002.

Yurdagür, Metin, “Ahid”, “Ahid”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 534-535.

_____, *Âyet ve Hadislerde Esmâi Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, Mârifet yay., 2. basım, İstanbul, 1996.

Yücedoğru, Tevfik, *İslâm'a Giriş-Gençliğin İslâm Bilgisi*, DİB. yay., Ankara, 2006.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseyn (1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XX, (thk. Ali Şîrî), Dârü'l-Fiker, Beyrut, 1994.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed *el-Keşşâf an Hakâiki Ğıvâmızı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, (thk. Muhammed Abdüsselâm Şahîn), 1. basım, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, (thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Mustafa MADEN			
Doğum Yeri:	Ortaköy			
Doğum Tarihi:	01.02.1976			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Ortaköy İÖO		Kastamonu	1987
Ortaöğretim	Kastamonu İHL		Kastamonu	1990
Lise	Kastamonu İHL		Kastamonu	1994
Lisans	Marmara Üniv. İlâhiyat Fak.	Lisans	İstanbul	2001
Yüksek Lisans				
Becerileri:				
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:				
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
Tel:	0505 476 26 29 (0312) 837 15 60			
E-Posta:	mustafamaden37@hotmail.com.			
Adres	Cumhuriyet M. M. Akif Ersoy C. No: 53/20 Çubuk/Ankara			

